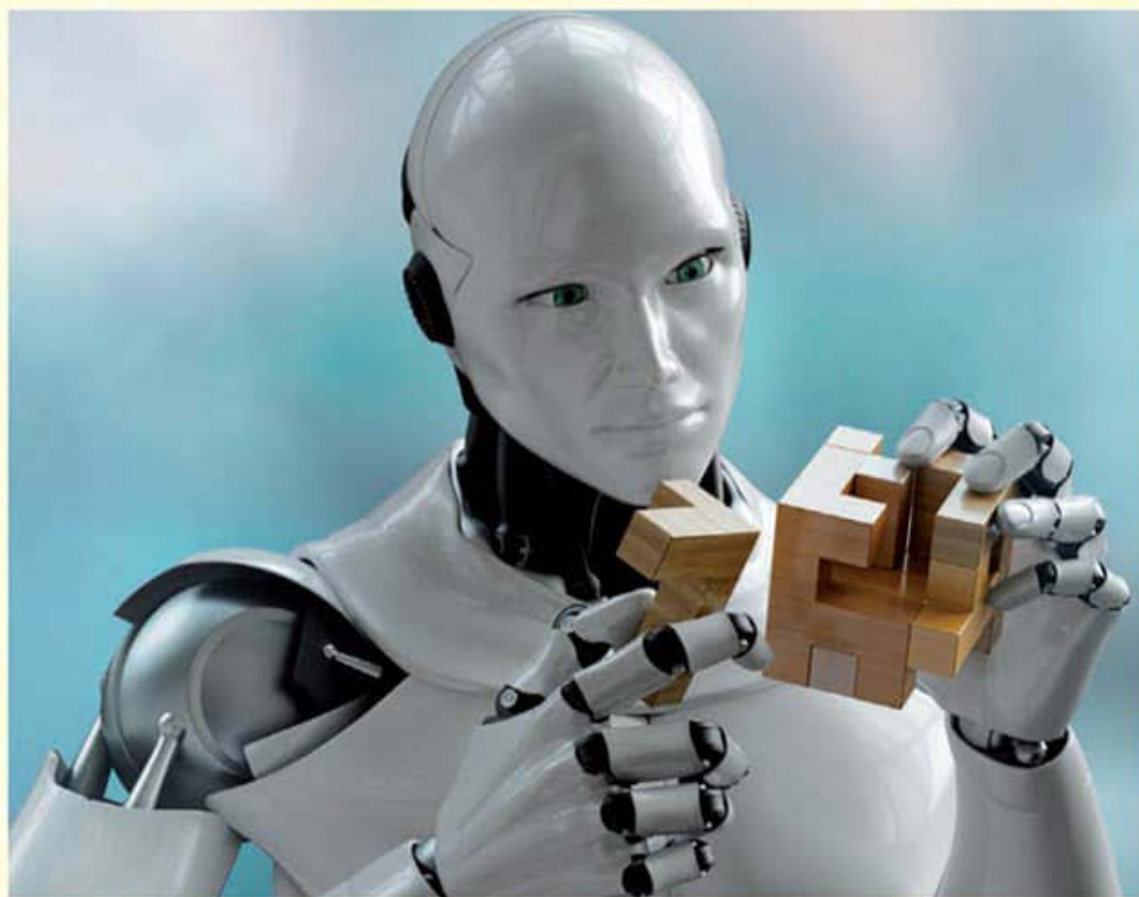

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS ROBOTOK
LENGYEL MENEKÜLTEK NYÍREGYHÁZÁN
MÓRICZRÓL ÉS FÉJA GÉZÁRÓL

2020
•
III.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

55. ÉVFOLYAM, 2020. III. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Talpas Design Grafikai Kft., Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levélcím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,

Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrássy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

TÖRTÉNELEM

BERKI ANNA

Adalékok az utolsó Báthoryak Szabolcs megyei történetéhez 3

LÁ CZAY MAGDOLNA

Lengyel menekültek Nyíregyházán 13

BIMBA BRIGITTA

Kárpátaljai menekültek és repatriánsok
A II. világháborús népességmozgás 22

IRODALOM

HAMAR PÉTER

Móricz Zsigmond, a „riporter” 32

KARÁDI ZSOLT

„...sohasem tartottam magam tudósnak...”
Emlékezés Schöpflin Aladára 46

ZIMONYI ZOLTÁN

Ember és szerep
Százhusz éve született Féja Géza 59

SPORT

STEVANYIK ANDRÁS

Az olimpiák és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 75

HOLMÁR ZOLTÁN

A Tiszántúli Automobil Club története 94

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

A robotkupa nemcsak játékról szól
Beszélgetés Simon Béláné dr. Balogh Ágnessel
a mesterséges intelligenciáról és a robotokról 109

SZÉPIRODALOM

NAGY ZSUKA

bartók-expressz

124

backstage

125

múzsa

126

SZEMLE

MÁRIÁS JÓZSEF

A kévéktől az aranyló búzaszemekig

Monostori Imre újabb kötetéről

127

ANTAL BALÁZS

Igény és mértéktartás

Karádi Zsolt könyvéről

133

BERKI ANNA

Adalékok az utolsó Báthoryak Szabolcs megyei történetéhez

A Báthoryak és Szabolcs megye kapcsolatáról az embereknek elsősorban Nyírbátor és Ecsed szokott az eszébe jutni. Ez nem is meglepő, hiszen a nyírbátori várkastély ma is kedvelt turistacélpont, és az ecsedi láp egykori bevehetetlen erődje sem merült még feledésbe. A környéken azonban még számos más település is a család birtokai közé tartozott, mint például a mai megyeszékhely, Nyíregyháza. A két utolsó Báthorynak, a somlyai ág utolsó férfi tagjának, Andrásnak és lányának, Zsófiának is vannak a megyéhez kapcsolódó történetei. András életéről nagyon keveset tudunk, de fiatalságának két ismert forrása közül az egyik épp az ecsedi vár elvesztését mutatja be.¹ Zsófiának pedig férje, II. Rákóczi György halála után gyűlt meg a baja Szabolcs megyével.²

A térségben már a középkortól kezdve több évszázadon át jelen voltak a Báthoryak. Bár a család igazolhatatlan legendáiban az szerepel, hogy egy Vencelin nevű ősük kapta ezt a birtokot Szent Istvántól, az adományozás legkorábban a XIII. század végén történhetett meg. Az biztos, hogy az első írásos emlék 1326-ból való. Ebben az oklevélben Károly Róbert többek között megerősítette Báthori Bereck fiait korábbi szerzeményeikben ((Nyír)-Bátor, (Mária)-Pócs, Ábrány, Rakamaz), melyek között Nyíregyháza is szerepelt, valamint nekik adományozta (Ó)-Fehértó birtokát. Károly Róbert az utóbbit a Gutkeled nembeli Gotthárd hűtlen fiaitól: Páltól, Jakabtól, Jánostól és rokonuktól, László fia Lászlótól vette el, és a rokon nemzetségbeli Báthori Bereck fiainak, Jánosnak, András budai prépostnak, Lökösnek és Miklósnak adományozta, hogy hűségük miatti korábbi kárait feledtesse.³

A XVI. századra a megye legfőbb földesurainak a Báthoryak számítottak. A két ág (somlyai és ecsedi) tagjai összesen huszonnégy faluban birtokoltak. Nyíregyháza területe kb. fele-fele arányban oszlott meg a két ág között.⁴ A somlyai ágon a XVI. században megkezdődött a leányági öröklés. Az ecsediek része a többi birtokuk sorsát követte. Az ág utolsó férfi tagjának, Báthory Istvánnak 1605-ös halálával somlyai Báthory

¹ SZEPSI LACZKÓ MÁTÉ: Emlékezetre való dolgok. In: Bethlen Gábor krónikásai. Szerk. Makkai László. Budapest, 1980. Gondolat Kiadó, 81. [SZEPSI LACZKÓ, 1980.]

² Nyíregyháza története. Szerk. CSERVENYÁK LÁSZLÓ – MEZŐ ANDRÁS. Nyíregyháza, 1987. Alföldi Nyomda Rt., 50. [CSERVENYÁK, 1987.]

³ CSERVENYÁK, 1987. 13–14.

⁴ CSERVENYÁK, 1987. 35–36.

Gábor, a későbbi fejedelem örökölte.⁵ A rossz emlékezetű uralkodó érdekes módon éppen Ecseden volt nagyon népszerű. 1608-as szabadságlevelében ugyanis mezővárosként említette a települést. Így Ecsed oppidummá vált, ők azonban a pecsétnyomóra már civitast, vagyis várost írtak, ami sok későbbi vitát gerjesztett. Ez azonban Báthory Gábor jó emlékezetén nem változtatott.⁶ Gábortól öccse, a Lengyelországban nevelkedett András kapta meg a területet, de nem sokáig élvezhette ezen javakat, mert 1613-ban az udvar lefoglalta tőle.⁷

A somlyói ág utolsó férfi tagja, Báthory András visszavonultsága miatt kevésbé volt benne a köztudatban. Ezt jól mutatja, hogy Nagy Iván a magyar nemesi családokat bemutató, az utóbbi évszázadban alapműnek számító könyvében Gábort jelzi utolsóként.⁸ A család többi tagja egyébként éppen ezekben az években vesztette életét. A korábbi fejedelem, Zsigmond 1599-ben átadta a hatalmat Báthory Andrásnak, aki szintén a lengyel király, Báthory István unokaöccse volt. Ez az András egyházi karriert épített, warmiai püspök és bíboros volt, azonban egész életében világi hatalomra vágyott. A fejedelemséget nem élvezhette sokáig, mert Mihály havasalföldi vajda váratlanul rátört és András menekülés közben életét vesztette. Halála után Zsigmond sem tudott már Erdélybe visszatérni.⁹ Csehországban élt, 1610-ben letartóztatták, egy évre börtönbe is került, majd 1613-ban meghalt Prágában.¹⁰ A Báthory-család nemzetközi szinten is legismertebb tagja, Erzsébet 1614-ben halt meg. A vele kapcsolatos rémtörténetek (gyilkosságok, vérben fürdés), bár igen népszerűek, teljesen valótlanak, ahogyan azt a legutóbbi kutatások megmutatták.¹¹ A fent említett Gábort 1613-ban ölték meg saját hajdúi. Báthory Anna, Bethlen Gábor fejedelem ellentáborába került, így gyanúsítások áldozata lett. A kivégzést Bethlen kegyelmének köszönhetően végül elkerülte. Lengyelországban és a Királyi Magyarországon élt András öccsénél. Az ő halála után Esterházy Miklós támogatta. Az utolsó információ vele kapcsolatban 1636-os, azt nem tudjuk mikor halhatott meg.¹²

Mint említettem, Báthory András életéről nagyon keveset tudunk. Ismeretes, hogy fiatalon félárva lett. Apja a lengyel király, Báthory István, szintén István nevű unokaöccse volt, aki testvérével a warmiai püspökkel, Andrással Lengyelországban élt.¹³ István az után menekült Lengyelországba, hogy Báthory Zsigmond, a fejedelem megölette István és András testvérét, Boldizsárt 1594-ben. István első felesége, Bebek Zsuzsanna a Lengyelország felé vezető úton vesztette életét. A házaspárnak két gyermeke volt: Gábor, a későbbi fejedelem, és a fent említett Anna. István később újrahá-

⁵ CSERVENYÁK, 1987. 44–45.

⁶ SZÁLLÁSI ÁRPÁD: II. Rákóczi Ferenc és Ecsed. Pécs, 2008. Magyar Tudománytörténeti Intézet, 18.

⁷ CSERVENYÁK, 1987. 45.

⁸ NAGY IVÁN: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest. 1857. Reprint: Budapest, 1987. Helikon Kiadó, 223. [NAGY, 1987.]

⁹ BERKI ANNA: Báthory András, mint warmiai püspök. In: Értéktéremtő tudomány. Nyíregyháza, 2021. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, (Megjelenés alatt.) [BERKI, 2021.]

¹⁰ HORN ILDIKÓ: Báthory András. Budapest, 2002. Új Mandátum, 239. [HORN, 2002.]

¹¹ A témában monográfia is megjelent: LENGYEL TÜNDE – VÁRKONYI GÁBOR: Báthory Erzsébet. Egy asszony élete. Budapest, 2010. General Press Kiadó.

¹² HORN, 2002. 239–240.

¹³ BERKI, 2021.

zasodott. A porosz elit egyik legjelentősebb családjából származó Zofia Kostkát vette el, akitől 1597-ben megszületett András névre keresztelt fia. István 1601-ben váratlanul meghalt, így fia nagyon fiatalon félárva lett.¹⁴ Lakóhelyük tekintetében annyit tudunk, hogy Zofia Kostka 1608-ban állandó jelleggel elköltözött Wysockoba, mert közel szeretett volna élni nővéréhez, Annához, aki a jaroslawi bencés kolostorban volt főnöknő.¹⁵

András fiatalkoráról két forrás áll rendelkezésünkre. Lengyelországi tanulmányai-val kapcsolatban a krakkói Jagelló Egyetem Levéltárában sikerült információkra bukannom. Itt található ugyanis egy latin nyelvű családtörténeti munka, amely szerint András vallási nevelése nem volt sikeres, annak ellenére, hogy a család egyik legjám-borabb tagjának fia volt. Ezért adták be a jaroslawi jezsuita kollégiumba, ahol aztán a kívánt irányba változott a személyisége.¹⁶

A másik adat Szepsi Laczkó Máté visszaemlékezéseiben található. Eszerint az ecsedi birtokhoz éppen csak, hogy hozzájutott fiatalember összeveszett az itteni nemesekkel, annyira, hogy azok átadták a várat a királynak.¹⁷ Jobban megnézve az ügyet, ennél kicsit bonyolultabb a helyzet. Először is figyelembe kell venni, hogy milyen a visszaemlé-kező viszonyulása Báthory Andrásához. Szepsi Laczkó Máté egy kálvinista lelképásztor, Lorántffy Mihály udvari papja volt.¹⁸ Ebből kifolyólag egész művét áthatja a „pápis-tákkal” szembeni ellenszenv. Szepsi Laczkó Máté ellenszenvének másik oka a vegyes házasság. Szerinte a fiatal Báthory viselkedése jól mutatja, hogy milyen negatív követ-kezményekkel járnak az ilyen kapcsolatok. Így ír a fiatalember viselkedéséről: „1613. circa 22. diem decembris, mivel az ifjú Báthori András, a somlyai Báthori István fia, a lengyel asszonytól való, sok injuriákkal és gyalázzal illetött vala minden rendeket Ecsed várában, a magyarokat mind egyaránt a tisztviselőkkel ebeknek mondja vala, és azzal fenyegeti vala, hogy mind kihányja őket a tisztból és a várból és lengyeleket hozna belé, (idegen nemzetből való házasságnak gyümölcse!), mert azok volnának az ő atyafiai mind vér szerént anyjáról s mind vallásáról.”¹⁹ Ilyen körülmények között a szerző teljesen indokoltan látja a sértettek tettét: „Ez okáért, hogy idegen nemzet nem jőne az országba, várat ne okkupálná és nagy háború ne következne belőle: a király képeinek irának a tiszttartók; ki hadait Ecsed vára alá bocsátván”²⁰ elérte, hogy a várat átadják. Báthory András a hadsereg láttán békíteni próbálja a magyarokat, de azok nem tágítanak és így válaszolnak neki: „Nem kellettünk mi az előtt te néked,

¹⁴ HORN, 2002. 238.

¹⁵ KOSTKA, JERZY ANTONI – ROBACZEWSKI, ROMAN: Nieznane fakty z życia Zofii Batorowej z Kostków. Materiały do biografii genealogii i historii rodu Kostów herbu Dąbrowa, 2015. 24. [KOSTKA, 2015]

¹⁶ Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej Ms. 79. 107–107v.

¹⁷ Erről röviden Várkonyi is beszámol: II. Rákóczy György esküvője. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta, a mutatókat készítette: VÁRKONYI GÁBOR. Budapest, 1990. ÉTK Nyomdaüzem, 92. [VÁRKONYI, 1990.], Bartha említi az etnikai problémát is, de hosszasabban nem foglalkozik a forrással. BARTHA KRISZTINA: Az utolsó Báthory. Somlyai Báthory Zsófia életrajza (1628–1680). Belvedere, 2000. 1–2. sz. 7. [BARTHA, 2000.]

¹⁸ Szepsi Laczkó Máté életére ld.: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szepi-laczkó-mate-77F6F/> (Letöltés dátuma: 2020. 05. 15.)

¹⁹ SZEPSI LACZKÓ, 1980. 81.

²⁰ Uo. 81.

ebeknek hívtál minket, lengyeleket akartál ide a várba hozni: nem gyermeknek való Ecsed vára, királyé a ház! Andare fore [Kimenni!] Itt nem laksz.”²¹

Az ecsediek viselkedése érthető, hiszen korábban nemhogy nem szenvedtek el sérelmeket a Báthoryaktól, hanem ellenkezőleg, a legjobb viszonyban voltak velük. A család ecsedi ága ugyanis protestáns volt, így az ő idejükben vallási ellentétek nem léptek fel. Kihalásuk után, 1605-ben ecsedi Báthory István halálával a birtokok somlyai Báthory Gáborra szálltak, aki kedvelt volt a környéken. Ezek után valóban letaglózó lehetett a katolikus, Lengyelországban nevelkedett András viselkedése.

Nézzük meg azonban mi is történt itt, ha nem Szepsi Laczkó Máté nézőpontjából közelítünk az eseményekhez. A fiatal Báthory András hazajön, hogy átvegye jogos örökségét, de a helyi nemesek és a saját tisztartói mindenben ellenállnak. A nemesekkel való viszony persze bonyolultabb, de jogilag nem lehet kifogás az ellen, hogy egy földesúr lecserélje az embereit a saját várában. Nem elegáns dolog, de nem is elképzelhetetlen. Amint a részletből láthattuk a fiatal, és ilyen ügyek intézésében vélhetően tapasztalatlan András elég durván reagál ebben a vitában. A tisztartók bosszúja azonban nagyon aránytalan, hiszen elveszik a várat a saját tulajdonosától. A protestáns lelkész természetesen jogosnak próbálja beállítani ezt a tettet, arra hivatkozva, hogy „nagy háború ne következne belőle”. Nehéz komolyan venni, hogy ténylegesen egy egész hadsereg érkezésétől tartottak, akik majd elfoglalják az ország közepén található várat. Bizonyára voltak viták, Báthory András ingerült lett és meggondolatlan dolgokkal fenyegetőzött, de arra láthatóan nem számított, hogy elveszíti a javait.

Érdekes módon a forrás nem tér ki rá, hogy a fenyegetőzésen kívül bármi más bűne lett volna Báthory Andrásnak, márpedig Szepsi Laczkó biztosan összeállította volna a bűnlajstromot, hogy a protestánsok tettét igazolja. Ehhez hozzájön még, hogy a békülni akaró fiatal Báthoryval hogyan beszélnek a forrás szerint a tisztartók, akik felajánlották a várat a királynak. Vannak legalább olyan szemtelenek, mint András volt korábban. Persze a királyi hadakkal a vár alatt már nem lehetne visszakozni, de úgy tűnik, nem is akarnak. Egy mondatot még megér az a szempont is, hogy a király, akinek az idegenektől való félelem és a vallási ellentétek miatt átadták Ecsedet, a katolikus és Habsburg II. Mátyás volt. Nem csoda, hogy a tisztartók és nemesek hiába fogalmazzák meg három pontban a feltételeiket, abból az uralkodó kettőt hamarosan meg is szegett. A feltételek mind az egyházzal és az egyházi vagyonnal kapcsolatosak voltak: „1. Hogy pápista kapitánt soha Ecsedbe nem visznek. 2. Hogy a religiot meg nem háborítják, amelyben Báthori István halála után hagyatott. 3. Hogy amely régi pontificusok reliquiáit úgymint papi drága öltözeteket, oltári ékességeket, arany és ezüst képeket, és a maga bibliotekáját (mely marhák mindöszve lettek volna harminckét szekérrrel) Báthori István az eklésiának testamentomban hagyott volt, azt a testamentom szerént az eklésia dispositiojában hagynák szabadosan.”²² Sajnos nem tudjuk meg a forrásból, hogy a tisztartók a helyükön maradhattak-e, és legalább ennyi haszna lett-e a tettüknek.

²¹ Uo. 81.

²² SZEPSI LACZKÓ, 1980. 81.

András nemcsak, hogy lengyel anyától származott, de lengyel nőt is vett feleségül. Ezzel kapcsolatban több tévedést is tisztázni kellett a legutóbbi kutatásoknak. Több helyen is az szerepelt, hogy Anna Zakrzewska lánya Jadwiga, egy bizonyos Lubstowski (magyar művekben Luptovszky) felesége lett, aki özvegyként zárdába vonult.²³ Annát sokáig a család von Felden ágához tartozónak vélték.²⁴ Ma már biztosan tudjuk, hogy Anna Zakrzewska h. Ogończyk²⁵ Wojciech Lubstowski özvegyeként házasodott össze Báthory Andrással.²⁶ Kutatásaim során nagy meglepetéssel tapasztaltam, hogy a magyar szakirodalomban bigott katolikusként bemutatott Anna rokonai közül többen is protestánsok voltak. Wojciechról Niesiecki írja, hogy „távol volt a katolikus vallástól”,²⁷ Filipp pedig a Zakrzewskik udvarához tartozó összes templomi kincset átadta a protestánsoknak, valamint szétszedette és eladta a szentélyt. A helyi katolikusok így a sędzini templomba jártak. Az erről tudósító forrás szerint az egész család a reformációs mozgalomhoz kötődött, amiben tevékenyen részt is vettek.²⁸

András felnőtt életéről sajnos hasonlóan keveset tudunk, mint gyermekkoráról. Jacek Kowalkowski, lengyel történész legutóbbi kutatásai eloszlattak egy korábbi tévedést. Boniecki alapján ugyanis a kutatók úgy tartották, hogy András 1625-ben megkapta a lengyel indigenátust, vagyis honosítást. Ez azonban a szejm jegyzőkönyve alapján nem történt meg, bár az igaz, hogy 1625–27 között a wisznai nemesek felléptek a szejmikeken ebben az ügyben, arra hivatkozva, hogy Andrásnak lengyel az édesanyja és Lengyelországban nevelkedett.²⁹

Báthory András és Anna Zakrzewska elvonultan éltek, András csak egyszer bukant fel Bethlen környezetében. Ettől függetlenül a fejedelem halála után szóba került mint lehetséges utód, de ez inkább a Báthoryakról kialakult képnek köszönhető, valójában nem pályázott a fejedelemségre.³⁰ Várkonyi Gábor valószínűsíti, hogy 1621-ben a Báthoryak ellen indult általános támadás miatt Lengyelországba költözött, mivel a magyar és erdélyi politikából kiszorult. Összességében bizonytalan, hogy mikor hol éltek, Szilágyi Sándor, XIX. század végi történész szerint többnyire Lengyelországban voltak, a Báthory Zsófiáról könyvet író Lőcsey Mária a házasság után Somlyót jelöli meg lakhelyükként.³¹ Nagy László úgy tudta, hogy Gábor eltemetése után Erdélyben

²³ NAGY, 1987. 223.; Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. VII. köt. Warszawa, 1892. 96. [WIELKA ENCYKLOPEDIA, 1892.]

²⁴ Herbarz polski KASPRA NIESIECKIEGO powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. 10. kötet Lipsce, 1845. Breitkopf és Haertel Kiadó, 37. [NIESIECKI, 1845.]

²⁵ Herbu Ogończyk, vagyis az Ogończyk ághoz tartozó. KOWALKOWSKI, JACEK: Testament Andrzeja Batorego z 1599 roku. Komunikaty Mazursko – Warmińskie, 2012. 4. sz. 657. [KOWALKOWSKI, 2012.]

²⁶ URUSKI, SEWERYN: Rodzina herbarz szlachty polskiej. VII. köt. Warszawa, 1910. Gebethener és Wolff Főkönyvesboltja, 108.; NIESIECKI, 1845. 37–38.

²⁷ NIESIECKI, 1845. 32–33.

²⁸ <http://www.zakrzewo.com.pl/cms/23753/historia> (letöltés ideje: 2017.10.10.)

²⁹ KOWALKOWSKI, 2012. 656.

³⁰ HORN, 2002. 240.

³¹ LŐCSEY MÁRIA: Báthory Zsófia 1628–1660. Budapest, 1914. Neuwald Illés utódai Könyvnyomda, 5. [LŐCSEY, 1914.] Lőcsey nem politikai okokat vizsgál, szerinte azért töltöttek egyre több időt Somlyón, mert ez volt az egyik legszebb erdélyi vár, alkalmas volt nagyúri háztartás vezetésére.

voltak.³² Várkonyi úgy véli, hogy a 1630-as évek közepétől tartósan Erdélyben lehetnek. Emiatt a bizonytalanság miatt Várkonyi szerint Zsófia születési helyét és idejét sem lehet pontosan tudni,³³ Lőcsey viszont egy lengyel követjelentésre hivatkozva 1628-at adta meg a lány születési dátumaként.³⁴

Az utolsó férfi családtag, vagyis Báthory András halálával kapcsolatban szintén Kowalkowski ad új és biztos információt. Korábban az 1634-es,³⁵ 1635-ös³⁶ és az 1637-es³⁷ dátumok is szerepeltek. Kowalkowski viszont biztosra veszi, hogy Anna Zakrzewska már özvegy volt 1631-ben, mert így szerepel egy október 28-i grodzki városi oklevélben, egy kocsis vallomásában, amiben Jan Wisniewskinek nem engedték, hogy birtokba vegye Polikát, ami Anna első férje után rá maradt birtoka volt. Andrást nem sokkal később anyja Zofia Kostka követte, aki szintén ekkor veszítette életét.³⁸

Mielőtt az utolsó Báthory-lány történetére rátérnénk, érdemes egy pár szót áldozni féltestvérére, Jadwiga Lubstowskára is, mert a korábban szinte ismeretlen nőről sok új információ látott napvilágot. Lengyel kutatásaim során ugyanis kiderült, hogy a lengyel és a magyar szakirodalom különböző adatokkal rendelkezik a személyével kapcsolatban, és ezek, valamint toruńi helyismereti adatok segítségével életének sok eseményét megismerhetjük. Małgorzata Borkowska széleskörű levéltári kutatásainak köszönhetően kiderült, hogy Jadwiga a toruńi kolostorban volt bencés apáca, illetve, hogy 1641-ben folyamatban volt az ügye az örökségével kapcsolatban. 1643-ban a Mária kongregáció tagja volt. 1654-ben lett priorissza, vagyis a főnöknő helyettese.³⁹ A már említett lengyel enciklopédia szerint Staniatkiban lakott és ott is halt meg.⁴⁰ Ugyanezt a helyet jelöli meg Nagy Iván is, szerinte a magyarosított formában stanguskainak nevezett zárdában halt meg 1681-ben.⁴¹

Az 1655-ös svéd támadást és az azt követő időszakot, melyet Jadwiga is átélt, szerencsénkre nagyon jól dokumentálja a toruńi kolostor krónikája. Tudjuk, hogy az ellenség a kolostort és a kórházat sem kímélte. A nővérek minden vagyonát elvették, nekik pedig el kellett menekülniük. A nővérek azt feltételezték, hogy a toruńi polgárok felbujtására történt ez,⁴² mert a protestáns vezetésű városban nem nézték jó szemmel az apácák tevékenységét. A nővérek a háború után visszatérhettek Toruńba, de eredeti kolostorukat nem tudták újjáépíteni, ezért 1660-ban elindították a Szt. Jakab templom visszaszerzésének ügyét. A főnöknő, Dorota Jankowska, aki a

³² Ezt a verziót veszi át Bartha is. BARTHA, 2000. 7.

³³ VÁRKONYI, 1990. 92.

³⁴ Lőcsey az alábbi helyre hivatkozik: „Trauzner lengyelorsz. követ jelentése. 1643. júl. 16. Erd. Orsz. Eml. X. h. 393. l.” Lásd LŐCSEY, 1914. 5.

³⁵ KOSTKA, 2015. 23.

³⁶ KOSTKA, JERZY ANTONI: *Kostkowie herbu Dąbrowa*. Koszalin, 2010. Polimer Kiadó, 288.

³⁷ KOWALKOWSKI, 2012. 657.

³⁸ Uo. 657.

³⁹ BORKOWSKA, MAŁGORZATA: *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*. 1. köt.: *Polska Zachodnia i Północna*. Warszawa, 2004. DiG Kiadó, 297. A priorissza tisztségre vonatkozó információ Małgorzata Borkowska szíves közlése.

⁴⁰ WIELKA ENCYKLOPEDIA, 1892. 96.

⁴¹ NAGY, 1987. 223.

⁴² *Kronika benedyktynek toruńskich*. Kiad. SZOŁDRSKI, WŁADYSŁAW. Peplin, 1934. Czcionkami Nyomda és Könyvesbolt, 83–84.

krónika szerint igen sokat tett ennek eléréséért, végül nem élhette meg a templom 1667-es átadását. A templomfoglalások ügyének bonyolultságát mutatja ez az eset is. A protestáns toruñiak ugyanis szintén annyira ragaszkodtak ehhez az épülethez, hogy a tárgyalások során egy új templom építését is felajánlották a nővéreknek,⁴³ és végül katonai végrehajtással kellett elvenni tőlük a Szt. Jakab templomot.⁴⁴

Jadwigával kapcsolatban egy homályos magyar kötődésű adatunk van csak. Bizonyos szakirodalmak szerint idős korában testvére, Zsófia mellett élt Munkácson, de ennek alátámasztására egykorú források sajnos nem állnak rendelkezésre.⁴⁵

Visszatérve Báthory Zsófiára, hozzá házassága révén kerültek csak vissza a szabolcsi birtokok. A Habsburgoktól ugyanis 1624-ben Bethlen Gábor kapta meg, akitől unokaöccse, Bethlen István örökölte. Később „a század legnagyobb birtokszerzője”, I. Rákóczi György szerezte meg a területet a linzi béke révén. Báthory Zsófia pedig férje, II. Rákóczi György halála után igazgathatta újra az itteni birtokokat is. A nyíregyházi uradalom később tovább öröklődött I., majd II. Rákóczi Ferenc birtokaként.⁴⁶

Báthory Zsófia és II. Rákóczi György házassága több szempontból is nagyon izgalmas kérdés a történészek számára. Az esküvő Várkonyi Gábor kutatásai nyomán arról híresült el, hogy az áttérésre kényszerített Zsófia nem mondta ki az agent a ceremónia során.⁴⁷ A kortársak és a történészek azóta találgatják, hogy mi lehetett a fiatalok összeboronálásának valódi oka, ha a fejedelmi családban ennyire idegenkedtek egy katolikus menyasszonytól. Márpedig Zsófiát, minden ellenkező, a fiatalok olthatatlan szerelméről szóló információ ellenére, György szülei választották ki. Báthory Zsófia mellett számos érv szólt. Ilyen volt fejedelmi származása és az a szimbolikus jelentés, amit a Báthory név hordozott, egyrészt Erdély önálló politikai törekvéseinek folyamatoságát, másrészt a térségben való összefogást. I. Rákóczi György célja volt az egyre inkább katolizálódó lengyelekkel való jó viszony fenntartása. Szerette volna, ha Lengyelországban kialakul egy Erdély-barát párt.⁴⁸ Bár ezekhez a célokhoz jól illeszkedett Zsófia kiválasztása, azt azért mégsem akarta a fejedelem, hogy a Báthory-család jelentősebb színben tűnjön fel, mint a sajátja, így megtiltotta, hogy az esküvő utáni félórás latin beszédben Báthory fejedelemségét hosszan méltassák.⁴⁹ A lengyelországi célokkal kapcsolatban lett volna előnye annak is, ha Zsófia katolikus marad, hiszen egy királyválasztás esetén növelte volna a Rákócziak esélyeit, azonban az erdélyi kálvinista ellenállás miatt I. Rákóczi György nem választotta ezt a lehetőséget.⁵⁰

A politikai célok mellett I. Rákóczi Györgynek volt egy sokkal prózaibb indoka is. Ezzel a házassággal ugyanis Erdély és Magyarország két legnagyobb magánvagyon

⁴³ TARGOSZ, KAROLINA: Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. O swoich zakonach w swoich czasach. Kraków, 2002. Czuwajmy Kiadó, 228.

⁴⁴ SALMONOWICZ, STANISLAW: W staropolskim Toruniu (XVI–XVII w.) Studia i szkice. Toruń, 2005. Dom Organizatora, 14.

⁴⁵ LŐCSEY, 1914. 6.

⁴⁶ CSERVENYÁK, 1987. 45.

⁴⁷ VÁRKONYI, 1990. 110.

⁴⁸ Uo. 93–95.

⁴⁹ Uo. 28.

⁵⁰ VÁRKONYI, 1990. 118.

kapcsolódott össze.⁵¹ A fejedelem régóta a fejében forgathatta ennek a frigynek a tervét, mert már 1637-ben összeíratta a Báthory birtokokat.⁵² Tudjuk, hogy I. Rákóczi György birtokszerzési politikája kivívta a kortársak ellenszenvét, Kemény János egyenesen azt írta róla, hogy egy birtokadományt nem írt alá addig, amíg ő háborúban volt, hogy a halála esetén ne kelljen átadnia a területet.⁵³ Feltételezhető, hogy az anyagi indokok legalább olyan fontosak lehettek a számára, mint a politikaiak.

Bár kapcsolatukat megviselte, hogy az ifjú feleségnek vallást kellett váltania, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György házassága összességében nem tűnik rossznak a fennmaradt források alapján. A fejedelem haláláról⁵⁴ szóló feljegyzések azt hangsúlyozták, hogy Zsófiát szólongatta, amikor sebesülten feküdt és örült, hogy még utójára láthatta. Végredeleete is szeretetteljes kapcsolatot mutat a házaspár tagjai között: „Kérlek édes Sofikám, az én hozzám való tökéletes szeretetedet holtom után is mutassad meg, kiben nem kételkedünk, nekünk megbocsáss, ha vétettünk volna, az isten dicsőségére vigyázz, az igaz vallásban, kiben velünk éltél, állhatatos légy változatlanul, Ferkót abban neveld, semmi világi dicsőség, félelem attól el ne szakasszon, kire az jó isten segéljen.” Jó emberismeretről és előrelátásról tanúskodik a fejedelem aggodalma az áttéréssel kapcsolatban, hiszen Báthory Zsófia a gyászév letelte után, 1661-ben fiával, I. Rákóczi Ferencsel együtt katolizált.⁵⁵ Már a következő évben betelepítette a jezsuitákat Sárospatakra,⁵⁶ majd 1671-ben átadta nekik a pataki kollégiumot.⁵⁷ Báthory Zsófia is nyilván tisztában volt vele, milyen fontos ez az iskola a reformátusoknak. Azt, hogy sikerült a felekezet érzékeny pontjára tapintania, jól mutatja, hogy azóta is milyen negatívan értékeli őt. Meggyőződésem, hogy ez az iskola átadásának és nem csak a katolikus vallásra való visszatérésének a következménye.⁵⁸ Patakról a diákok és a tanárok Debrecenbe mentek át, de a fejedelemasszony halála után, 1682-ben visszatérhetnek eredeti épületükbe.⁵⁹ Báthory Zsófia Munkács várában halt meg 1680. június 14-én, Kassán temették el a jezsuita templomban.⁶⁰

Báthory Zsófiának az adóügyek miatt gyűlt meg a baja Szabolcs megyével. Nyíregyháza adózási viszonyai ugyanis nagyon kuszák voltak, részben az itt élő hajdúk, részben a korábbi földesúri kedvezmények miatt. A megye azonban nem túl elegáns

⁵¹ Apa és fiú. 1631–1660. Bev. ASZTALOS MIKLÓS. Erdély öröksége V. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó, IX.

⁵² VÁRKONYI GÁBOR: A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna I–II. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Sárospatak, 2000. Sárospataki Rákóczi Múzeum, 85.

⁵³ KEMÉNY JÁNOS önéletírása. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Budapest, 1980. Szépirodalmi Kiadó, 274.

⁵⁴ II. Rákóczi György a törökök ellen vívott szászfenesi csatában szerzett sérüléseibe halt bele. SZALÁRDI JÁNOS: A szászfenesi csata, II. Rákóczi György haláláról. In: Magyar Passió. 1608–1711. (Forrásgyűjtemény) Szerk. Nagy Gábor. Debrecen, 2000. Tóth Kiadó, 321–322.

⁵⁵ II. RÁKÓCZI GYÖRGY végredeleete. In: Magyar Passió. 1608–1711. (Forrásgyűjtemény) Szerk. Nagy Gábor. Debrecen, 2000. Tóth Kiadó, 319–320. [II. RÁKÓCZI GYÖRGY, 2000.]

⁵⁶ NAGY, 1987. 223.

⁵⁷ II. RÁKÓCZI GYÖRGY, 2000. 320.

⁵⁸ Meg kell jegyezni, hogy a református kötődésű szakirodalomban Zsófia áttérésének a körülményeit nem nehezményezik.

⁵⁹ II. RÁKÓCZI GYÖRGY, 2000. 320.

⁶⁰ NAGY, 1987. 223.

megoldást választott 1660-ban a helyzet rendezésére, ugyanis közvetlenül II. Rákóczi György halála után akarták behajtani a szerintük nekik járó adót. Mivel ez nem sikerült, a szolgabíró egy jobbágy négy ökrét terelte el. A jószágigazgató, Balogh Péter a megyének írt levelében jól megvilágította mi is volt a baj ezzel az eljárással: „várta volna meg a megdicsőült fejedelem ő nagysága testének földbe tételét, az megszomrodott méltóságos fejedelemasszony ő Nagysága szomorúsága ezzel is ne öregbedett volna.” A következő évben az özvegy, Báthory Zsófia már maga írt a megyének az adóügyek miatt. Nehezményezte, hogy nem a törvényeknek megfelelően történt az összeírás. Mivel nem jutott nyugvópontra az ügy, Báthory Zsófia 1662-ben Wesselényi Ferenc nádortól kért segítséget. A nádor írt is a megyének, arra intette őket, hogy tartsák meg a korábbi szokásokat.⁶¹

A II. Rákóczi György halála utáni időszakról még mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy Báthory Zsófiának köszönhető a Rákóczi-vagyon és a család megmentése, egyrészt a török bosszúhadjárat utáni időszakban, másrészt, amikor a Wesselényi-féle összeesküvésbe keveredett fiát mentette meg. Összességében méltán sorolhatjuk őt a magyar nagyasszonyok közé.⁶² Megítélésében sokáig dominált, hogy a protestánsok elleni fellépése és a császárhűsége miatt negatívan tüntették fel a források és a szakirodalom is.⁶³ Születtek azonban a XX. század elején⁶⁴ és a legutóbbi időkben is objektív művek a személyéről.⁶⁵ Az itt bemutatott, az ecsedi vár elvesztésével kapcsolatos történet is kiválóan rámutat, hogy a Báthoryak megítélése mennyire bonyolult. Ebben az esetben András tűnik fel negatív színben, ezért az egyébként szintén katolikus királyt kell hívni, hogy szabadítsa meg tőle a tisztartókat. Egy generációval később viszont Zsófia azért vív ki ellenszenvet, mert hűséges az uralkodóhoz.⁶⁶ Természetesen a politikai környezet változik közben, de úgy tűnik, mintha az utolsó Báthoryak sosem a jó oldalon állnának.

A Szabolcs megyéhez kapcsolódó történetekből is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ennek a korszaknak a forrásait, és sajnos néha a szakirodalmát is, muszáj mindig a vallási szempont figyelembevételével górcső alá venni, mert a személyes kötődés sokszor befolyásolja a szerzők értékítéletét. Ehhez járul hozzá az a pszichológiai tényező, hogy az emberek szeretnék a történelmi szereplőket fekete-fehérben látni, de ez sem a Báthoryak, sem mások esetében nem reális. A pedagógusok főleg szeretnek azzal érvelni, hogy a fiatalok elé tökéletes példaképeket kell állítani. Meggyőződésem, hogy a diákok akkor is felnéznek az ezt megérdemlő történelmi személyekre, ha az emberi, sokszor esendő oldalukat is látják, és tapasztalom, hogy az ilyen típusú „élet-szerű” történelem sokkal jobban felkelti az érdeklődésüket. Történelmi szempontból pedig kimondottan károsnak tartom, ha bizonyos eseményeket, emberi tulajdonságokat elhallgatunk, hiszen a feladatunk a múlt minden szeletének megismerése és

⁶¹ CSERVENYÁK, 1987. 49–50.

⁶² VÁRKONYI GÁBOR: Ünnepek és hétköznapok. Művelődés és mentalitás a törökkori Magyarországon. Budapest, 2009. General Press Kiadó, 117.

⁶³ BARTHA, 2000. 4.

⁶⁴ Lőcsey Mária munkája a kortárs szakirodalmat is nagyon objektíven mutatja be.

⁶⁵ Ilyen Bartha Krisztina cikke.

⁶⁶ BARTHA, 2000. 4.

minél objektívebb bemutatása. Ha megnézzük Báthory Zsófia élettörténetét, rengeteg szerepben láthatjuk őt, melyeket utólag értékelhetünk negatívnak. Konvertitaként bosszút állt a reformátusokon, anyósként kiállhatatlan volt, de fontos látnunk, hogy senki nem védte meg, amikor fiatal feleségként vallásának elhagyására kényszerítették, és bármilyen áldozatot meghozott, hogy az összeesküvésbe keveredett fia életét megmentse. Ez az összetett kép pedig sokkal izgalmasabb, mint egyszerűen jónak vagy rossznak bélyegezni valakit.

LÁCZAY MAGDOLNA

Lengyel menekültek Nyíregyházán*

Amikor 1939 szeptemberében Németország lerohanta Lengyelországot, a magyar kormány megnyitotta határait a lengyel menekültek áradata előtt. A lengyel menekültcsoportok 1939. szeptember 17-e után már tízezrével érkeztek. A magyar kormány gyűjtő- és menekülttáborok gyors felállításával igyekezett segíteni a barátainknak. Nyíregyházán előbb 1939 decemberében a közeli Varjúlapos tanyán lévő uradalmi gazdasági központot jelölték ki a menekültek elhelyezésére, amit id.

A Sóstói Lengyel Menekülttábor központi épülete,
a Svájci-lak ma

dr. Antall József kormány megbízott nem talált megfelelőnek, ezért az új menekülttábort a város üdülőövezetében, Sóstógyógyfürdőn alakították ki a Svájci-lak, a szódagyár és a Szeréna-lak épületeiben. A polgármester és a város lakói mindenben igyekeztek megkönnyíteni az ide költözők életét, számukra biztonságot, támogatást és a továbblépésükhöz lehetőséget adtak. A tábor életének a dokumentumai – hiányosan ugyan – a levéltárban ma is megtalálhatóak.

A lengyel és a magyar nép közötti barátság történelmi tapasztalatokon nyugszik. Erről szól a régmúltban született közismert vers:

*Polak, Węgier — dwa bratanki, i do szabli, i do szklanki,
oba zuchy, oba żwawi, niech im Pan Bóg błogosławi.*

A magyar közmondások között van egy ehhez szorosan kapcsolódó mondás is: „Bajban ismerszik meg a jó barát”. Így érzett, és ezt igyekezett bizonyítani a magyar nép, amikor Lengyelországot 1939-ben lerohanta a német náci hadsereg. A két ország vezetői között ugyanis létezett egy írásba nem foglalt szövetség, amelynek célja az eredményes önvédelmet szolgáló politikai barátság, aminek ekkor része lett a katonai-politikai együttműködés is.

Id. dr. Antall József (1896–1974) miniszteri tanácsos, a Belügyminisztérium IX. segélyezési és szociális osztályának vezetője, a lengyel menekültkért felelős megbízott. Az ő fia volt dr. Antall József (1932–1993), a rendszerváltás után az első miniszterelnök.

* Ez a tanulmány angol nyelven *Polish refugees in Nyíregyháza* címmel megjelent a krakkói egyetem *Bezpieczenstwo: Teoria i Praktyka* folyóiratában.

Diplomáciai tiltakozással kezdődött

Az előzményekről tudjuk, hogy az első világháború utáni viszonyok bonyolultak lettek, a párizsi békék eltérő módon érintették a két népet. Míg Lengyelország abban a reményben élt, hogy egy egységes nemzet egységes hazáját építheti, addig a magyarok az országuk kétharmadát elveszítették. Az úgynevezett utódállamok közbeekelődték, és így az ezeréves közös határ megszűnt. Csehszlovákia kezdetben jobban tudta érvényesíteni érdekeit, fejlettebb volt a gazdasága, a cseh külpolitikát vezető államfő, Edvard Beneš jól érvényesítette diplomáciai felkészültségét, és nem utolsósorban az Antant-hatalmak támogatását is bírta. A helyzet azonban egy évtizeden belül érezhetően megváltozott, és az új szövetségi rendszer kialakulása (Berlin–Róma tengely) a náciizmus eszméinek és politikájának a veszélyét, majd győzelme után a pusztítását vetítette előre. A lengyeleket a lerohanás, a magyarokat az egyenlőtlen feltételek szerinti, kényszerből létrejött szövetségi kapcsolat veszélyeztette. Ennek a szövetségnek azonban voltak a nemzet egészének megnyerésére alkalmas eredményei, nevezetesen az 1938-as első bécsi döntés. Ekkor a trianoni békeszerződés után Csehszlovákia részévé vált Felvidék nagyrészt magyarok lakta területeit visszacsatolták Magyarországhoz. Gróf Teleki Pál kormányfő, aki híres geográfus tudós volt, az etnikai határokat szerette volna visszaállítani a békeszerződések egy lehetséges revíziójával, mégsem lett a németek feltétlen híve, mert messzebbre látott.

A magyar kormány úgy vélte, hogy egy lengyel-német konfliktust nem lehet lokalizálni, az mindenképpen világháborús veszélyt jelentene, amiből a németek nem kerülhetnek ki győztesen. Ezt a véleményt 1939 áprilisában, az olasz-magyar kormánytárgyalások során gróf Csáky István külügyminiszter el is mondta.¹ A magyar kormány a politikai elit támogatására és egyetértésére számíthatott, amikor a további érveit is kifejtette az olaszoknak: A magyar határokat nem kívánják megnyitni a németek előtt, ha itt szeretnének átvonulni, mivel a nyugati (antant) hatalmak szemében ez is háborús csatlakozásnak számítana.

További érvük abból a reális veszélyérzetből fakadt, hogy ez alkalmat adna Hitlernek Magyarország megszállására.

Kifejtette, hogy a németek átengedésének a magyar közvélemény lengyelbarátsága komoly akadályát jelentené. A miniszterelnök azt írta: „Ha a németeket szó nélkül vagy esetleg tiltakozással beengednénk, hogy rajtunk keresztül harcoljanak Lengyelország ellen, itt forradalom törne ki, és olyan morális letörés következne be, hogy önbizalmunkat elveszítve, még a németek által támogatott szlovákokkal szemben is a legelőnytelenebb helyzetbe kerülnénk.”²

Az olaszok nem érezték ilyen komolynak a veszélyt, hittek abban, hogy ez is megmarad lokalizált akciónak, akár csak Ausztria bekebelezése, így a magyar diplomácia mégis úgy gondolta, az olaszok támogatására számíthat a németekkel szemben.

¹ JUHÁSZ GYULA: Magyarország lengyel politikája a második világháború alatt In: ANTAL LÁSZLÓ (szerk.): Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945. Budapest, 1985. [ANTAL, 1985]

² JUHÁSZ GYULA (szerk.): Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936 – 1945, IV. kötet, Budapest, 1962, 90. sz. irat.

Teleki Pál miniszterelnök azonban 1939. július 24-én kénytelen megerősíteni, hogy „más természetű kérdésekben a tengelyhatalmakhoz fogja igazítani a maga politikáját, de Magyarország erkölcsi meggondolásból nincs abban a helyzetben, hogy hadműveletekbe kezdjen Lengyelországgal”.

Az udvarias hangvételű, de kitartó visszautasítást a németek tudomásul vették, a magyar diplomácia pedig sikeresen alkalmazta a látszólag hűséges partnerről szóló kommunikációt akkor is, amikor Lengyelországot lerohanták.

A lengyel menekültek fogadása

A varsói rádió 1939. szeptember 1-jén reggel 5 óra 40 perckor jelentette, hogy a német csapatok átlépték a határt. Szeptember 17-én minden előzetes értesítés vagy hadüzenet nélkül a teljes lengyel-szovjet határ hosszában a szovjet hadsereg megkezdte Kelet-Lengyelország birtokbavételét. Lengyelország rövid időn belül a két támadó zsákmányává vált. A magyar kormány ekkor megnyitotta a határait a lengyel menekültek előtt, jogalapként az 1936. évi XXX. törvényt kívánta alkalmazni,³ amit a Genfi szerződés alapján fogalmaztak meg az országnak a Népszövetségbe történt felvétele után.

Pontos számok helyett csak becslések vannak, hogy hányan érkezhettek. Civilek és katonai egységek is jöttek. Egyes vélemények szerint ez a 100–140 ezerre tehető népesség viszont rövid időn belül rendezett körülmények közé került. A külügyminiszter a határ megnyitásakor felvette a kapcsolatot a lengyel nagykövettel, felajánlotta, hogy közösen szervezzék meg a lengyelek befogadását és mindazok további útját, akik ezt akarják választani. A miniszterelnök a külügyminiszterrel és a hadsereg vezérkari főnökével is egyeztetett a teendőkről. Aztán közölték a lengyel nagykövettel, hogy a fegyveresen érkezőket, a hadi jog alapján lefegyverzik, és internáló táborokat nyitnak számukra. A civil menekültek közül azokat, akik el tudják látni magukat, ugyanúgy kezelik, mint bárkit, aki Magyarországon él, míg a támogatásra szorulókat a menekülttáborokban fogadják, és ott látják el. Leon Orłowski nagykövet kiváló diplomata volt, aki korábban már dolgozott a lengyelek amerikai, angliai követségén, és tudta, hogy a magyarok milyen kockázatot vállalnak. Igyekezett minden eszközt felhasználni, hogy a lengyel táborok megszervezésébe minél több saját emberük kapcsolódjon be.⁴ A kezdeti zűrzavar helyett – amíg lehetett – az emigráns lengyel kormány utasításai szerint a katonák evakuálását egy ekkor megszervezett lengyel kirendeltség intézte Budapesten. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy hivatalosan csak átutaztak Magyarországon, elhallgatva, hogy fegyvereikkel együtt, és így nem maradtak hadifoglyok az országban. A magyar belügyi szervek ehhez titokban különböző módon járultak hozzá. Például a követségén ekkor kiadott, de korábbra datált útlevelüket hivatalosnak tekintették. Ezzel a katonák turistaként utaztak ki az országból. Később a kormány civil ruhát varratott számukra, igaz a katonai szövetekből. A németeknek

³ A 1936. évi XXX. törvény a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei helyzetének javítása és a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában, Genfben 1929. évi július hó 27. napján kelt egyezmények beikikelyezéséről szől.

⁴ LEON ORŁOWSKI: Egy követ emlékei. In: ANTAL, 1985.

természetesen feltűntek ezek a „turisták”, de ekkor a zöld határon csempészték ki Jugoszlávia felé a katonákat, akik Franciaországba igyekeztek, ahol az emigráns lengyel hadsereget szervezték.⁵ A gyors ügyintézésnek köszönhetően 1940 nyarára a lengyel katonák evakuálása nagyrészt befejeződött.

A magyar kormány kezdetben talán komolyan gondolta, hogy a genfi egyezményben leírtakat tekinti a menekültügyi politikájának, idővel azonban egyre több olyan problémát kellett kezelniük, ami egyéni megoldásokat kívánt.

1939. szeptember 15-én – mondhatni az első percekben – kinevezték a Belügyminisztérium IX. Szociális osztályának a vezetőjét, id. dr. Antall Józsefet⁶ a menekültek gondozásának a megszervezésére. A feladatának meghatározásánál arra hivatkoztak, hogy a rendészet hatáskörébe tartozik az idegen állampolgárok nyilvántartásba vétele.

Antall József az élet minden területére kiterjedő figyelemmel kereste és támogatta annak a lehetőségét, hogy a menekültek maguk szervezzék meg életüket. A segélyezések kezelésére létrehozott Magyar Lengyel Menekültügyi Bizottság civil szervezetnek számított, így rugalmasabban tudta intézni az ügyeket. A másik oldalon a Lengyel Menekülteket Védő Polgári Bizottság (röviden Lengyel Polgári Bizottság) Henryk Ślawik vezetésével az emigráció érdekvédelmét, kulturális életének a megszervezését

Henryk Ślawik (1894–1944), lengyel baloldali újságíró és politikus, emigráns diplomata, vértanúságot szenvedett embermentő. 1939-től a magyarországi lengyel menekülteket segítő bizottságnál (Komitet Obywatelski ds. Opieki nad Polskimi Uchodźcami) dolgozott.

és még számos dolgot vállalt fel. Például a lengyel állam összeomlása után, a delegáló állam nélkül megszüntetésre ítélt lengyel nagykövetség feladatkörét tudta fokozatosan átvenni. A támogató szervezetek között volt a Vöröskereszt, ezen belül a Lengyel Vöröskeresztnek volt működő szervezete Magyarországon, munkatársaik az emigráns orvosokat mozgósították, sőt lengyel katonai kórházat is szerveztek.

Különösen jelentős volt az oktatásügy megszervezése. Antall József személyes közbenjárására az elemi oktatástól az egyetemi képzésig minden szinten megteremtették a lehetőségét az oktatásnak. A leghíresebb a Balatonbogláron működő középiskola lett. Antall József azt is elrendelte, hogy a táborban összeírtak adatlapjára a vallásához mindenkinél keresztényt írjanak, kivéve, ha valaki ezt nem fogadja el. Ezáltal zsidókat mentettek meg. A lengyel menekültekkel érkező papság a magyar katolikus egyház

⁵ LAGZI ISTVÁN: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. Zalaegerszeg, 1975. /Zalai Gyűjtemény, 3./

⁶ Id. dr. Antall József kisgazdapárti képviselő a rendszerváltás utáni első miniszterelnöknek, a szintén ezt a nevet viselő dr. Antall Józsefnek az édesapja volt, aki nagy rokonszenvvel és hozzáértéssel szervezte a rábízott feladatokat. Lásd: KAPRONCZAY KÁROLY: Lengyel menekültek Magyarországon a II. világháború idején, In: Magyarországi lengyelek, Körtánc füzetek.

vezetőjének, a hercegprímásnak a támogatásával lengyel nyelven látta el az egyházi szolgálatot.⁷

A háború kiterjedésével a magyarországi viszonyok is romlottak. Teleki miniszterelnök öngyilkos lett, a németbarát kormányok pedig nemcsak a lengyeleket szolgáltatták ki, hanem az őket védő magyar hivatalnokokat is. Ám az első hónapok gyors és eredményes munkájának köszönhetően a katonák tovább tudtak menni, a civil lakosságot pedig védte, mentette a magyar nép, míg haza nem mehettek.

Nyíregyháza a menekültek fogadóvárosa lett

A Kassa és Csap felől érkező menekültek az első napokban, hetekben főleg a helyi lakosságra voltak rászorulva, de rövidesen kijelölt a magyar állam számukra elfogadhatóbb gyűjtő- és menekülttáborokat. Nyíregyháza polgármestere, Szohor Pál, a belügyminisztertől kapott telefonrendeletet, hogy ajánlja fel az addig az erdélyi menekültek számára átalakított Varjúlapos nevű tanyát.⁸ Ez a várostól 15 km-re lévő hely a Desseffy grófok birtoka volt, de azt 25 évre bérbe adták. A nyári betakarítási munkákra érkező szerződéses munkások számára itt egy 150 fő elszállásolására alkalmas telepet működtettek, amelynek saját malma, olajütője, vasöntődéje volt. Emellett nagy állattartó telepként számos istálló, raktár is tartozott hozzá. A jól felszerelt gazdasági központ már korábban is fogadott menekülteket, elsősorban erdélyiek éltek itt, de a szájhagyomány szerint voltak ukrán SZICS partizán hadifoglyok is, aminek nincsenek írásos bizonyítékai.

Már 1939. augusztus 24-én arról írt a helyi újság, a *Nyírvidék*, hogy „Lengyelország az élet és a halál kérdése előtt áll”, szeptember 23-án pedig arról ad hírt, hogy a város lakossága nagy részvétellel fogadta a lengyeleket, számukra gyűjtést rendeztek. Több menekült azonnal munkát talált. A varjúlaposi tábor életében külön korszakot jelentett, amikor 1939. december 28-án a lengyel menekültek megérkeztek.⁹ Főleg fiatal, katonakorú férfiak jöttek. Pontos számot nem lehet mondani, mivel igen gyakran tovább utaztak, ha volt másutt ismerősük, esetleg rokonuk, vagy éppen szolgálatra akartak jelentkezni a külföldön újra szerveződő hadseregbe. A kimutatások szerint azonban több száz fő élt itt hosszabb-rövidebb ideig.

A táborért a polgármester lett a felelős, aki a működtetés megszervezésével, annak felügyeletével és az ügyek intézésével Balla Istvánt, a korábbi polgármester jogi végzettségű fiát bízta meg.¹⁰ A város alkalmazottainak a bérét a belügyminisztérium támogatta, és a lakóknak is kiutaltak napi 20 fillér zsebpénzt (zsoldot) cigarettára, levélpapírra stb. Az alkalmazottak között volt a tábor rendjéért felelős felügyelő, és akik még bent a táborban is laktak, a szakácsnő, a beszerző és a kiségitő alkalmazott,

⁷ Id. dr. Antall József tevékenységének ismertetésére és emlékének ápolására jött létre az Antall József baráti társaság. <http://www.antalljosef.hu>

⁸ MNL Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár V.B. 186. Nyíregyháza város polgármesterének iratai III.663/1939. Az egybegyűjtött irategyüttes a továbbiakban csak rövidített formában III.663/1939

⁹ NAGY FERENC: A Nyírtelek-Varjúlaposi gyűjtőtáborok története 1939–1944, In: Nemzetek és birodalmak. Tanulmányok dr. Kávássy Sándor 70. születésnapjára, Nyíregyháza. 2005.

¹⁰ III/663/1939. 51. lap

a könyvelő és egy tolmács. A megbízott orvos hetente két alkalommal rendelt itt, és a város kereskedői megbízást kaptak az alapvető élelmiszerek (fűszerek, hús, kenyér, tej stb.) szállítására. A felnőttek háromszor, a gyermekek napi ötször kaptak ételt. A tábort meglátogatta Antall József, a menekültügyekért felelős belügyminisztériumi osztályvezető, aki nem találta megfelelőnek a helyet.¹¹ Ahogy megállapította, várostól való távolság nehezíti és drágítja a működést, nem felel meg a közegészségügyi elvárásoknak.

A valóságban azonban más okok is lehettek, amire az enged következtetni, hogy Antall József még ekkor néhány ember elhelyezéséről intézkedett. Bogdan Wieniawski egyetemi tanárt négy társával együtt a Magyar-Lengyel Egyesülethez, Gren Henriket és négy társát a fővárosi irgalmas nővérekhez irányította. Ez arra enged következtetni, hogy a tábor lakói között több magasán kvalifikált ember volt.

A város ekkor rövid időn belül talált jobb megoldást, és felajánlotta, hogy átköltözteti az itt lakókat Sóstófürdőre, ami a városnak az üdülő- és kirándulóhelye volt. Sóstófürdőt ekkor dr. Rónai Ede bérelte, de vele a tulajdonos, a város megegyezett. Itt több épületben és differenciáltabban lehetett kialakítani a tábort. A felajánlás jelentőségét emeli, hogy nem tudták, mennyi ideig működik majd a tábor, ami esetleg azt is jelenthette, hogy nyáron nem vehetik majd igénybe a városlakók.

A ma is létező „Svájci Lak” 16 szobájában helyezték el a menekülteket. A mögötte akkor még meglévő Szeréna gyermeküdülőt is igénybe vették, de ezt előbb fel kellett újítani. Ekkor a Vöröskereszten keresztül egy angol hölgy, Miss Wilson nagy összeget, 8177 pengőt ajánlott fel, ami a teljes átalakítás harmadát fedezte,¹² majd januárban, az átalakítás végén, vízmelegítőre és zuhanyozóra adott újabb összeget. Emellett a polgármester felajánlotta még a közelben lévő szódagyári épületet, amely szintén 150–200 ember fogadására volt átalakítható.

Varjúlaposon az ottani tábort megszüntették. Sokan továbbutaztak, a maradék létszáma már nem volt olyan magas, de az alkalmazottakra szükség volt, ezért a korábban felvetteket áthelyezték ide. A tábor szükségleteinek beszállítói is ugyanazok maradtak. Érdekesség, hogy a város 50 pár bakancsot is csináltatott az itt lakók számára. Takarók, ágynemű és egyéb kellékek beszerzése is megtörtént. A tábor lakói számos esetben önállóan szervezték a mindennapjaikat, szabadon mozoghattak, bár a saját maguk által kialakított házirendet be kellett tartaniuk.

Élet a Sóstógyógyfürdőn működő menekülttáborban

1940. január 10-re kész lettek az átalakításokkal, és egy nappal később már a beköltözéssel is. Ekkor mindössze 89 menekültet helyeztek el itt, többen más táborokba mentek. A lakók a házirendet maguk fogalmazták lengyel és magyar nyelven.¹³ Az első néhány pont a belső fegyelemről szól:

¹¹ TELEPÓCZKINÉ RADNAI ARANKA: Lengyel menekülttábor Nyíregyházán (1939–1940). Nyíregyháza, 2003. / Városvédő füzetek, 3./

¹² III.663/1939 ikt. szám nélkül

¹³ III.663/1940. K: 6710/1940

- kötelesek egymással baráti viszonyt ápolni, viszálykodás esetén a becsületbíróság dönt.
- minden szoba választ magának felelőst, általában a rangidős vagy a legidősebb lakót, aki segíti a többieket az ügyeik intézésében, és esténként a közös imát vezeti. Egyébként egy szintén menekült római katolikus lengyel pap látta el a lelkesítő szolgálatot.
- a tábor területén minden nap egy lengyel rendőr teljesít szolgálatot, akinek a feladatai között a következőket foglalmazták meg: a postai teendőket ellátja (összegyűjti a feladandó és kiosztja az érkező leveleket), ha új menekült érkezik, annak adatait leírja, amennyiben megbetegedne valaki, jelenti az orvosnak, szobák szerint beosztja a lakókat a konyhai kisegítő munkában és a tüzelésben való segédkezésre. Felügyeli a rendet, figyeli, hogy a kimenőről mindenki időben visszajöjjön.

Napi rutinnak számított, hogy reggel a szobaparancsnok vette fel az étkezési jegyet, és ő osztotta ki. Az igazolatlanul távolmaradók aznap nem kaptak étkezést. A városban szabadon mozoghattak, de eltávozást egy napon csak 25 fő kaphatott, és a kapuzárásig, 22 óráig, haza kellett érniük. Mint az iratokból kiderül, a házirend betartását a város alkalmazottai nem vették nagyon szigorúan. A városi közlekedés elősegítésére a város 60 bérletet adott a tábor lakóinak. Volt azonban olyan, amihez a polgármester ragaszkodott, nevezetesen, hogy ő a táborparancsnok. Így a lakók maguk közül összekötőt választottak, Rzucidló Piotr századost, aki a Lengyel Menekültügyi Bizottsággal és a Henryk Sławik vezette Lengyel Polgári Bizottsággal tartotta a kapcsolatot. Szohor Pál polgármester ezt tudomásul vette, azért azonban megróttá, hogy engedély nélkül többször Budapestre utazott, ott francia útlevelekre pénzt gyűjtött, és az igazoló lapokat, mint parancsnok írta alá. A polgármester valójában csak az ellenőrizhető aláírást vette komolyan, azt is elnézte, hogy az összekötő a táborban tiszti gyűléseket, kihallgatásokat tartott.¹⁴ Csapdahelyzetbe kerülhetett volna, ugyanis egy erősebb fellépéssel, hiszen Sóstón hivatalosan polgári menekültek táborát működtették. A levéltári forrásokban összesen 637 név szerepel, akik három hónap alatt itt megfordultak, de egyszerre nem voltak ennyien itt sohasem.

A felvett listák, szociális űrlapok kiállítása sok esetben hiányos, de az megállapítható, hogy az átlagéletkor 26–28 év volt. A város minden hétfőn jelentést kért a létszámok változásáról. A név, születési hely, vallás, iskolázottság, szülők neve, a lakhely mellett arra is választ vártak, milyen iratokkal tudja igazolni, hogy az illető diák, akarja-e folytatni a tanulmányait, milyen nyelv(ek)et ismer, volt-e korábban Magyarországon stb.? Az oktatás a későbbiekben kiemelt jelentőségűvé vált, hiszen a nácik üldözték a lengyel értelmiségieket, másrészt a katonák között sok volt a diák, és egy ideig szinte csak Magyarországon tanulhattak középiskolában és egyetemeken a lengyel fiatalok. Antall József személyes engedélye volt az egyetemi felvétel, hiszen hivatalos állami egyezmény nem létezett. 1940. február 17-én érkezett a levél, hogy Pesten a diákoknak panziót működtetnek, ami nagy segítséget jelentett, és a követ-

¹⁴ III.663/1940. K: 6710/1940

kező években több száz egyetemista iratkozott be különböző szakokra.¹⁵ A legtöbben a műszaki egyetemre jelentkeztek, a sóstói tábor lakói közül négyen jelezték, hogy itt szeretnék folytatni a tanulmányaikat.

A sóstói táborban volt irodalmi klubszoba is, ahol olvasnivalót találtak, számos lengyel nyelvű könyvet gyűjtöttek a lakók számára a nyíregyháziak. A világ eseményeiről is szerettek volna hírt kapni, amihez elsősorban egy rádióra lett volna szükségük. A vételárát a város adományából és a lakók saját pénzéből gyűjtötték össze.

Az itt élőkről többféle, de nem a teljes működési idő alatt vezetett adatfelvétel történt. Ezek arra elégségesek, hogy rávilágítsanak arra, milyen körülmények között, milyen támogatással éltek itt. Másrészt arra is következtethetünk, hogy a hivatalosság betartásának a látszatát és a menekültek céljainak a támogatását miképpen próbálták összeegyeztetni. Vannak a Vöröskereszt által adományozott dolgokról névszerinti kimutatások, amelyek gyógyszerek igényléséről vagy szeretetadományok, például ruhák osztásáról szólnak (felsőkabát, kiskabát (zakó), nadrág, cipő, szvetter, trikó, mellény, harisnya, zsebkendő).

Egy másik személyi adatlapból az olvasható ki, hogy milyen papírokkal tudták magukat igazolni, illetve, hogy miért jöttek, mik voltak a további céljaik. Hivatalos igazolásként a krakkói tisztí iskola által kiállított igazolványt, kamarai tagkönyvet (érdekességnek számít, hogy orvosi kamarait is), ipartársulati igazolványt mutatnak, illetve hivatalos papírt arról, hogy például tartalékos hadnagyok. Se az igazolások rovatot, se foglalkozást nem töltik ki következetesen. Arra a kérdésre, hogy miért éppen ide jöttek, a legtöbben azt választották, hogy a lengyel hadosztályhoz kívánnak csatlakozni. Az egyik menekült elárulta, hogy azt tanácsolták nekik, ezt mondják, és akkor a magyarok beengedik a határnál. A tények azt mutatják, hogy igazat mondtak, mert sokan indultak tovább a déli határ felé, hogy eljussanak Franciaországba. Elég sokan jelezték, hogy családgyesítés miatt jöttek, mert már a rokonságuk korábban elindult, és valamelyik faluban élnek. Akadtak, akik minden felelősséget magukra vállaltak, és azt mondták, hogy saját akaratukból indultak el. Több szempontból tanulságos Novobilszki Micszlár adatlapja, bizonyosságul néhány bejegyzés: kora: 1917 évi, azaz ekkor született, a vallása természetesen a magyar hatóságok iránymutatása szerint római katolikus, nőtlen, katonaiskolai hallgató, akinek az öltözete polgári. Arról nincs szó, hogy a 39 éves katonaiskolai diák vajon hol tartott a tanulmányaiban? A személyleírása sem szokásos: termete alacsony, arca sváb. Hogy milyen a sváb arc? A folytatás szerint haja szőkés, szeme kék, orra rendes, bajusza borotvált, az anyanyelve viszont ennek a katonának lengyel volt, és más nyelven nem is beszélt, akár sváb, akár zsidó, akár lengyel szülők gyermeke volt.

1940. március 26-án Antall József telefonon rendelte el a tábor feloszlását. Az okot egyelőre nem tudjuk, de a gyors feloszlítás mögött bizonyára politikai okok lehettek. Antall József már korábban 100 vasúti jegyet adományozott a lakóknak, ha valaki 90 km-en belül el tud helyezkedni, az mehessen. A lakók nagy részét Tábra

¹⁵ KAPRONCZAY KÁROLY: Lengyel menekültek magyar földön, http://www.antalljosef.hu/hu/lengyel_menekultek_magyar_foldon_-_a_masodik_vilaghaboru_eveiben

utaztatták, többen a kórházba kerültek, a betegségük megnevezése nélkül. A munkára kihelyezettekről nem esik szó. Az élelmiszerkészlet és a megmaradt felszerelések a szegényházhoz kerültek, a városnak azzal az utasításával, hogy itt egy 12 fős átmeneti gyűjtőtábor fenntartását rendelik el, hogy az utazásra váró, esetleg még érkező vagy itt maradó menekülteket elhelyezhessék. Nem Lengyelország helyzete lett jobb, hanem Magyarországé romlott, de az ellenállás és a példamutatás kis szigete, a Sóstói Menekülttábor része lett a város történelmének. 2007-ben március 23-át a Magyar Országgyűlés és a lengyel Szejm a Magyar-Lengyel Barátság Napjává nyilvánította. Ezen a napon, a Nyíregyházán élő lengyel kisebbség és a város vezetői, lakói minden évben leróják tiszteletüket és elhelyezik virágaikat az egykori tábor bejáratánál elhelyezett, a lengyel címerrel díszített emlékműnél.

Az egykori Sóstói Menekülttábor bejáratánál lévő emlékmű, Bíró Lajos szobrászművész alkotása. 1990-ben állította Nyíregyháza város.

Az emlékmű lengyel és magyar nyelvű szövege

KU PAMIĘCI OBOZÓW
DLA UCHODZCÓW
POLSKICH
UTWORZONYCH W
OKRESIE OD 27 - GO
GRUDNIA 1939 - DO
27 - GO MARCA 1940
W VARJULAPOŠ, A
NASTĘPNIE W DOMKU
SZWAJCARSKIM ORAZ
W BUDYNKU
WYTWORNI WODY
SODOWEJ W SÓSTÓ
OD MIASTA NYÍREGYHÁZA
W ROKU 1990

A VARJULAPOŠON,
MAJD A SÓSTÓI
SVÁJCI-LAKBAN
ÉS A SZÓDAGYARI
ÉPÜLETBEN - 1939
DECEMBER 27 - 1940
MÁRCIUS 27 KÖZÖTT
FENNÁLLOTT LENGYEL
MENEKÜLTÁBOR
EMLÉKÉRE
ÁLLÍTOTTA,
NYÍREGYHÁZA
VÁROS 1990-BEN

BIMBA BRIGITTA

Kárpátaljai menekültek és repatriánsok*

A II. világháborús népességmozgás

Kárpátalja¹ XX. századi történelme során több impériumváltás történt, melyek mindegyike megváltoztatta a terület etnikai összetételét, arculatát. Az országhatárok módosulásai rendszerint kisebb-nagyobb népességmozgással jártak. Az I. világháborút és a bécsi döntéseket követően alapvetően békés körülmények között valósultak meg a vándormozgalmak, a többség a jobb megélhetés miatt váltott lakóhelyet, s kezdett új életet az anyaországban. A II. világháború utolsó éveiben meginduló migrációs folyamatok nagyságában és minőségében is eltértek az előzőektől. A katonai sorozások, a hátszakra kiterjedő harctér, a szélsőséges nacionalizmus népcsoportok elleni ádáz küzdelme és annak következményei, a deportálások, a kitelepítések, az üldöztesetek mind-mind ritkították a civil áldozatok sorát Kárpátalján is. Az 1944-es évet nevezhetjük a kényszervándorlás évének, ugyanis több tízezer ember önszántán kívül hagyta el a régiót. A zsidók deportálásán, a magyar és német nemzetiségű férfialakosság elhurcolásán kívül számba kell vennünk azokat is, akik a Vörös Hadsereg elől gyalogosan, szekéren, teherautón vagy marhavagonokban menekültek nyugat felé. A tanulmány célja, hogy feltárja a vonatkozó szakirodalmat, s annak mentén levéltári forrásokkal alátámasztva mutassa be a szovjet megszállás következtében kialakult menekült- és repatriánsügyi helyzet alakulását Kárpátalján.

Menekültügy

A Trianont követő közel 20 éves csehszlovák uralom után az első- és második bécsi döntések eredményeképpen Kárpátalja teljes területe visszakerült az anyaországhoz. A II. világháborúba Magyarország részeként, annak a német blokk oldalán történő 1941. június 26-i belépése után sodródott. Kárpátalja a háború során az északkeleti hadművelleti terület részét képezte. A front közeledtével a terület kormánybiztosa, Vincze András már 1944. július 30-án kiadta első rendeletét, melyben a Honvéd Vezérkar főnökének utasítását közölte Kárpátalja határszéli területeinek teljes kiürítését, elnéptelenítéséről. A javak elszállítása mellett a lakosság evakuálását is célul tűzték ki. A tervben az szerepelt, hogy a Kárpátalján kívül fekvő területre elszállítandók esetleg maguk is megválaszthatják majd letelepedési helyüket. Az összes többi polgári lakost – a ruszin, a szlovák, a román és más nemzetiségűeket – az elszállítható ingóságokkal

* A „Kárpátalja” nem hivatalos, de a helyi magyar szóhasználatban évtizedek óta általánosan elfogadott név, politikai és közigazgatási értelemben, illetve földrajzi és tájnévként egyaránt. 1944 őszétől „Kárpátontúli Ukrajna” lett a szovjet csapatok által megszállt vidék neve, mindaddig, míg véglegesen el nem dőlt a terület politikai státusza. 1946 januárjától a rendszerváltásig hivatalos neve: „Kárpátontúl”. A szerző azonban a hivatkozott forrásrészleteken túl a magyar szóhasználatban elfogadott Kárpátalját használja.

együtt Kárpátalja frontvonalától távoleső területein helyezik el. A kiűrésre kijelölt terület településeinek számát 118-ban, a lakossági arányt 157 515 főben állapították meg. Az elkövetkezendő hetekben többször módosították, vagy felülírták a rendeletet.² Vincze András augusztus közepén elrendelte a határsáv 15–30 km-es teljes polgári kitelepítését. R. Vozáry Aladár emlékirataiban kifejtett nézetei szerint a terület elnéptelenítésének szándéka mögött üzleti terv húzódott, olcsón kívánták felvásárolni a kiűrés alá kerülő terület teljes jószágállományát, majd azt haszonnal tovább kívánták adni a hadseregnek vagy a nyugatabbra lakóknak. Vozáry Pataki Tibor államtitkár közbenjárásával értesíti erről Lakatos Géza miniszterelnököt, aki leállítja az akciót.³ Szeptember közepére nagymértékű járműhiány miatt – melyet a székelyföldi és észak-erdélyi magyar és német kivonulások csak súlyosbítottak – már szó sem esett a teljes elnéptelenítésről. A magyar és német csapatok visszavonulása következtében a Munkácson átvonuló Fabinyi József, a 13. gyaloghadosztály 5. hadtestparancsnokság anyagi osztályának vezetője a korabeli állapotokra emlékezve írta: „Szörnyű jelenetek játszódtak le a városban, erdélyi menekültek próbáltak kocsikkal előrejutni, a város lakosságának jó része az utcán szaladgált, egyesek menekültek, a többség azonban feltört és fosztogatott minden üres vagy annak látszó üzletet, házat, miközben összekeveredtek a zsákmányok.”⁴

A honvédség már hónapokkal korábban is járműhiánnyal küzdött, katonai szolgálatra behívták az állami vállalatok gépjárműveit, sőt a magántulajdonban lévő gépkocsikat is.⁵ Az evakuálást gátoló tényezőket igazolják a Rahói Erdőigazgatóság vezetőjének, Katapán Ottónak az idézett levélrészletei, melyeket szeptember végén a Földművelésügyi Minisztériumban beosztásban lévő feletteséhez intézett. „[...] Körösmezőn 24 órát adtak a kiűrésre [...] Alig pár vagonot kapott az egész falu, azaz csak a hivatalos intézmények [...] Mindenki tőlem vár segítséget [...] Holnap reggel indul egy teherkocsi, Gödöllőre visz asszonyokat és gyerekeket, ezért megkönnyebbül a szívem, de még nagyon sokan vannak, ezért kell kérnem máshonnan teherkocsikat, nehogy ránszakadjon valami nagy baj, s ezek ne legyenek biztonságban.”⁶

„A menekültek miatt állandó a torlódás az utakon. A magyarokat a szövetségesek lekergetik a kocsikról, melyek tele vannak a magyar városokból és falvakból rabolt holmival, az állatokat csordában hajtják maguk előtt, így telnek meg a vasúti vagonok is” – tudjuk meg R. Vozáry Aladár emlékiratát követve, aki feleségével együtt szintén a menekültek közé került. Beszámol a terület sváb lakosságának hangulatáról is: „A nálunk rekedt svábok már nem bíznak a Führerükben, akit eddig csalhatatlannak és legyőzhetetlennek tartottak, nagyon kiábrándultak.”⁷ A német propaganda is befo-

² BOTLIK JÓZSEF: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza, 2005. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 213–217. [BOTLIK, 2005.]

³ R. VOZÁRY ALADÁR: Így történt! 1944. március 19.–1945. január 13. Budapest, 1945. Halász Pál Könyvkiadó-vállalat, 121. [R. VOZÁRY, 1945.]

⁴ Hadtörténelmi Levéltár és Irattár [HLI] Tanulmánygyűjtemény [Tgy.] 2.834. FABINYI JÓZSEF: A magyar királyi 13. honvéd gyaloghadosztály története 1943–44. Növendéki napló, 29/1980. 26.

⁵ BOTLIK, 2005. 216.

⁶ Uo. 238–239.

⁷ R. VOZÁRY, 1945. 119–120.

lyásolta a lakosság hangulatát, barbár hordaként írta le az ellenséget. A szovjetektől leginkább azok a nők tartottak, akiknek a családtagjai a német alakulatoknál szolgáltak, vagy ők maguk a helyi német nemzetiségi szervezet, a Volksbund tagjai voltak. A svábokat többnyire szervezeten marhaszállító vagonokba terelve Németországba menekítették, ott különböző falvakba irányították és családoknál szállásolták el őket. „[...] Marhaszállító vagonokban utaztunk két héten keresztül, azt sem tudva, hová megyünk, mi vár ránk [...] Éhezünk, fáztunk. Csehországon, Ausztrián keresztül végül egy németországi tartomány elosztótáborába „érkeztünk meg”. Innen különböző falvakba irányították az embereket, majd családoknál szállásolták el őket. Persze nem fogadtak szívesen minket, nincsteleneket, mivel ők is elszegényedtek a háborúban. Ki-ki a „házigazdája” földjén dolgozott”⁸ – részletezi visszaemlékezésében egy sváb nő, akit a királymezőiek többségével evakuáltak 1944 szeptemberében. Zsófiafalvát 181 ember hagyta el annak a tudatában, hogy két hét múlva visszatérhetnek.⁹ Egyes kutatók részletes kimutatást közölnek a német menekültek számáról. Olekszander Malec szerint Kárpátaljáról több mint 2000-en távoztak 1944 őszén. 1920 fő a későbbi Nyugat-, 373 fő Kelet-Németországba, 53-an Ausztriába kerültek.¹⁰ A legtöbben Királymező (400 fő), Németmokra (330 fő), Felsőkerepec (183 fő), Zsófiafalva (181 fő), Újtövissfalva (128 fő), Oroszmokra (104 fő), Lalovo (90 fő) és Németkucsova (88 fő) településeit hagyták el.¹¹

Arról, hogy a többségében magyar ajkú településekről milyen arányú volt az elvándorlás, ilyen részletes kimutatás nem áll rendelkezésünkre, azonban néhány korabeli levéltári forrás számba vehető. Míg Beregújfaluban a közigazgatási hatóság felhívásának az ellenére senki sem hagyta el települést,¹² addig Máramarosszigetről kb. 1500 fő távozott az orosz csapatok 1944. október 18-i bevonulása előtt. „Fájdalom, nemcsak tisztviselők, hanem tősgyökeres szigetiek, független birtokosok, iparosok, egyszerű munkásemberek is [...] Sőt a segédlelkészek és az elemi iskolai tanítók sem maradtak a helyükön. Lelkipásztor Tamásváralján, Halmiban, Tiszaújlakon, Tiszaújhelyen, Tivadarfalván, Tiszapéterfalván, Tiszabökényben, Hosszúmezőn, Nagybocksón, Rahón,

⁸ VÁRADI NATÁLIA: Míg élek, Királymezőt tekintem szülőföldemnek. Deportálások, vagyonekobzás – kárpátaljai német sors a világháború idején. Kárpátalja, 2004. 168. sz. In: Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a GUP-VI-GULÁG kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból. Eltitkolt, múltidéző emlékezet a szovjetizálás időszakából 1944–1990. Szerk. Dupka György. Ungvár–Budapest, 2017. Intermix Kiadó, 191–192.

⁹ IVAN ILNICKI: The village of Zofia 1944–1991. In: Sophiendorf, Zsófiafalva, New Zofia. A collections of histories of a village in the Carpatho Ukraine. By Madeline Stanley. 2004. 20.

¹⁰ МАЛЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ОМЕЛЯНОВИЧ: Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. XX. ст. Ужгород, 2004. Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 146.

¹¹ ОФІСІНСЬКІЙ РОМАН: Етнікai tisztogatások. In: Kárpátalja történelem, politika, kultúra 1919–2009. Főszerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola, Budapest, 2010. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 246.

¹² Beregi egyházmegye. Györke István református lelkipásztor jelentése, Beregújfalu, 1945. július 1. A forrást közreadja, az előszót írta: SZABADI ISTVÁN: Krisztusban nyert erő I. A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945). Debrecen, 2016. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 148. [SZABADI, 2016.]

Felsővisón, Dolhán és Técsőn sincs¹³ – jelentette Papp József máramarosszigeti lelkipásztor Révész Imrének a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének, annak 1944. december 5-én kelt körlevelére¹⁴ válaszul. Gulácsy Lajos, a Kárpátaljai Református Egyház nyugalmazott püspöke szerint a félelem és kétségbeesés következtében legalább negyven református lelkipásztor hagyta el a szolgálati helyét a százból.¹⁵ A menekült lelkészek pontos száma nem megállapítható, mivel aki nem jelentkezett menekültsegélyért az Egyetemes Konventnél, azt nem regisztrálták, valamint a további ismeretlen kényszerű határátlépések számának alakulása sem meghatározható, amint azt mutatja a tiszabökényi lelkipásztor, Sütő Dezső levéltári aktája, aki 1944. október 24-én hagyta el a községet, 1945. február 14-én még sikerült visszatérnie, azonban a hatóságok kiutasították és áttették a magyar határon. Tiszakóródra került, helyettes lelkészi szolgálatba. Ravasz László püspök közbenjárását kérte, hogy visszatérhessen eredeti szolgálati helyére, ahol több mint 15 éven keresztül volt lelkipásztor.¹⁶ További sorsa azonban ismeretlen.

Vincze András a magyar közigazgatás teljes áttelepítéséről szóló nyilatkozatát Ózdra október 19-én tette közzé.¹⁷ A 20-i kormányrendelet értelmében a szovjet csapatok előrenyomulása miatt a különféle intézményeket dolgozóikkal, s a dolgozók családtagjaival együtt nyugatra kellett menekíteni, ennek következtében nem csak a visszavonuló katonai egységek egy részének állománya, került nyugatra, hanem mindazok, akik a rendelet szerint cselekedtek. Fentiekkel párhuzamosan azoknak a visszaköltözése is megindult, akik az 1938–44 között visszacsatolt területekre költöztek.¹⁸ Ungváron már október 15-én, Horthy Miklós kormányzó sikertelen kiugrási kísérletét követően elrendelték a magyar hatóságok a város kiürítését. Ortutay Tivadar leírása szerint a népvándorlás szerű evakuációs folyamat már egy ideje tartott, de aznap lázasan csomagoltak és távozásra szólították fel a magyar polgári és katonai hatóságok a közalkalmazottakat, akik viszonylag szerencsés helyzetben voltak, mivel visszatérhettek eredeti lakhelyükre, míg az őslakosok az ismeretlenbe távoztak.¹⁹ A magyar csapatok és hivatalnokok teljes visszavonására az 1938-as határok mögé az 1945. január 20-i Moszkvában aláírt 20 pontos fegyverszüneti egyezmény után került sor. Ezzel

¹³ Középszabolcsi egyházmegye. Papp József református lelkipásztor jelentése, Máramarossziget. A forrást közreadja, az előszót írta: SZABADI ISTVÁN: Krisztusban nyert erő II. A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945). Debrecen, 2016. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 161–163.

¹⁴ Az említett körlevélbe kéri a Tiszántúli Református Egyházkerület alá tartozó gyülekezetektől, hogy tudassák vele, milyen anyagi és emberi veszteségek érték az adott községet szeptember elejétől kezdődően. Az 542 egyházközség közül 358-tól érkezett jelentés. SZABADI, 2016. 11. Kárpátalja vonatkozásában a fent említett beregújfalui és máramarosszigeti maradt csak fent [A szerző.]

¹⁵ GULÁCSY LAJOS: Mélyégből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időről. Gulácsy Lajos önéletírása. Második, bővített kiadás. 2014. Megjelent magánkiadásban: Gulácsy Lajos. 60.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [MNL OL] XIX-J-1-j Külügyminisztérium [KÜM] Titkos Ügykezelésű [TÜK] iratok Szovjetunió 1945–1964. 54. doboz, 30.308/1945.

¹⁷ BRENOVICZ LÁSZLÓ: Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Ungvár, 2010. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 178.

¹⁸ TÓTH PÁL PÁTER: Nemzetközi vándormozgalom szerepe a népességfejlődésben. In: Történeti Demográfiai évkönyv. Szerk. Faragó Tamás. Budapest, 2001. Központi Statisztikai Hivatal. Népeségtudományi Kutatóintézet, 97.

¹⁹ ORTUTAY TIVADAR: Két világháború sodrában. Veszprém, 1990. Pannon Nyomda, 203.

érvényét veszítette az 1938. november 2-án kelt bécsi döntőbíróság határozata és az 1940. augusztus 30-án született második bécsi döntés is.²⁰

Az újból elcsatolt országrészekről érkező menekültek számbavételével és támogatásával kezdetben az 1944 szeptemberében megalakult Elhelyezési Kormánybiztosság foglalkozott a Vöröskereszttel együttműködve. A Vöröskereszt menekültügyi tudósító szolgálatánál kellett a jelentkezését benyújtania annak, aki elhagyta állandó lakhelyét, megadva tartózkodási címét, amennyiben rendelkezett olyannal. A másik ügyosztály még a nyilas hatalomátvételtől jött létre, székhelye a Vigadó épületében volt és Szentiványi Gábor főispán látta el a vezetését, míg az Elhelyezési Kormánybiztosság Vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc keze alá tartozott. A két szervezet iratanyaga, a Vöröskereszt iratanyagával együtt a háború során feltehetően megsemmisült.²¹

Teleki Géza, az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere az 1945. április 18-i minisztertanácsi ülésen kifejtette, hogy minden menekülttről gondoskodni kell, különös tekintettel Kárpátalja vonatkozásában.²²

Stark Tamás kutatásai alapján a Trianoni terület és a visszacsatolt részek közötti népmozgásról 3 fő forrás vehető számba. Az egyik a KSH 1946. július 29-i összefoglaló jelentése. A felszabadulás után a felállított Népgondozó Hivatal vette kezébe a menekültügyet, feladatkörébe tartozott az 1937. december 31-i határon kívül eső területekről visszahívott önként, vagy egyéb okokból visszatért közalkalmazottak, illetve nem közszolgálatban álló magyar népesség informálása, segélyezése. Megalakulása előtt és azt követően is a jelentkezett menekültek nyilvántartásba vételét a kitöltött egyéni kérdőívek számbavételével és feldolgozásával a KSH végezte. 1946 első felében már 39116 nyilvántartó lapot dolgoztak fel, az ezekre vonatkozó eredmények szerint 1938 óta Kárpátaljáról 5104-en érkeztek.²³ Itt jegyezném meg, hogy S. Benedek András is 5000 körülire teszi az elmenekült tisztviselők, vállalatvezetők, mérnökök, vasúti tisztek, az ide helyezett és hazatérő tanárok, tehát többnyire az elmenekült „anyás magyarok számát”.²⁴ A Népgondozó Hivatal 1946 júliusáig működött, miután ügykörét a Népjóléti Minisztérium vette át. A másik alapvető forrást a Népjóléti Minisztérium I/2 (menekültek, hadifoglyok és deportáltak szociális gondozási) osztályának az anyaga a menekültekről és a kiutasítottakról képezi. Dr. Botár Bálint az osztály egykori vezetője 1946. augusztus 1-től kísértette figyelemmel a menekültügyet. Feljegyzésein kívül ezek az anyagok más forrásból ma már nem hozzáférhetőek, mivel a Népjóléti Minisztérium dokumentumgyűjteménye 1956-ban nagyrészt elégett. 1947. április 2-ig 108273 személyt vett nyilvántartásba, közülük 85809 menekült, 22464 pedig kiutasított. A menekültek és kiutasítottak nagy része (46222 fő) Erdély-

²⁰ FEDINEC CSILLA: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Budapest, 2015. Jaffa Kiadó, 174–175. [FEDINEC, 2015.]

²¹ STARK TAMÁS: Magyarország második világháborús embervesztése. Budapest, 1989. MTA Történettudományi Intézet, 69. [STARK, 1989.]

²² SZÜCS LÁSZLÓ: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15. Budapest, 1997. MOL, 338.

²³ STARK, 1989. 70.

²⁴ S. BENEDEK ANDRÁS: A magyarok Kárpátalján. In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Szerk. Kovacsics József. Budapest, 1994. KSH, 175.

ből, Felvidékről, Délvidékről, és Kárpátaljáról (5968 fő) érkezett. A KSH és a Nép-jóléti Minisztérium összesített adatai szerint 1947 nyaráig Kárpátaljáról 13000-en érkeztek, ezeket közvetlen megerősíti a KSH 1949. évi népszámlálása, amely szerint a szomszéd országokból betelepülők száma a népesség 1938. március előtti lakóhelye szerint a következő volt. Kárpátalja: 9552, Románia: 102721, Jugoszlávia: 34514. Ezek az adatok csak a kárpátaljai, erdélyi és délvidéki őslakos magyarok számát mutatják, és az 1937 után betelepült, mint egy 30000 „anyás magyart” nem foglalják magukba. A népszámlálás adatsora nem tartalmazza a 1938–45 között született és elhaltak személyek számát sem. Eugene Csocsán de Várallja ebből kifolyólag 1938–45 között születettek feltételezett számával növelte az 1949-es népszámlálás vonatkozó adatsorát. A vizsgált időszakban Magyarországon ezer főre évente 18–20 élve születés jutott, ezt az arányszámot azonban Stark szerint nem lehet a menekültekre és áttelepítettekre alkalmazni, mert összetételük, számos sajátosságot mutat, különösen sok közöttük az egyedül álló férfi. Másrészt nem tekinthető menekültnek az adott periódusban már Magyarországon született személyek. Váralljai számításait tehát Stark Tamás jelentősen túlzónak tartja, ahogyan Thirring Lajos, Martényi Károly és Dávid Zoltán adatait is. Akik egyhangúan a Kárpátaljáról menekültek számát 15 000 főben állapítják meg, Stark szerint a KSH és Nép-jóléti Minisztérium eredményei sem fedik pontosan a valóságos folyamatokat, hiába tették kötelezővé az átköltözött személyek számára a jelentkezést, sokak mégsem kerültek bejegyzésre. A szociális gondozásra, segélyre, letelepítésre nem szorulóknak egy része, valamint a hadifogságban lévők, feltehetőleg elkerülték a nyilvántartásba vételt, számuk viszont csak 2–3%-kal növeli az eddigi végösszeget. A menekültek beáramlása 1947 nyarán fokozatosan elapadt, 1947 áprilisától júliusig 6498 személy került nyilvántartásba ezek közül csupán két személy jött Kárpátaljáról.²⁵ Ebben nem kis szerepe volt a magyar, de főként a szovjet vezetésnek.

Sztálin hivatalosan csak 1945. január 23-i levelében jelentette be először Benešnek, hogy a Szovjetunió igényt tart Kárpátaljára.²⁶ Bár ennek jelei már hónapokkal korábban megmutatkoztak.²⁷ A Kárpátalja elcsatolásáról szóló államközi szerződést

²⁵ STARK, 2015. 69–75.

²⁶ VIDA ISTVÁN – ZSELICZKY BÉLA: Az 1945. június 29-ei szovjet-csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. *Külgügy Szemle*, 1. 2004. sz. 234–235.

²⁷ A szovjet megszállás kezdetén még nem volt teljesen nyilvánvaló, hogy a régió a szovjet birodalomhoz fog tartozni, ugyanis a területre jogot formált a csehszlovák kormány is. Több államközi tárgyalást és szerződést követően 1944. május 8-án osztották fel egymás között Kárpátalját. A megállapodás értelmében a szovjet katonai vezetés csak a harci cselekmények övezetében birtokolja a hatalmat, a front elhaladtával átadja azt a csehszlovák kormány képviselőinek. Kárpátalja a Szovjetunió számára elsősorban katonai-stratégiai és biztonságpolitikai megfontolásokból volt fontos. A Kárpátok természetes határt, védvonalat jelentett, katonai szempontból logikusnak látszott a Kárpátok túloldalán hídfőállást kiépíteni. Kárpátalja kérdése gyakorlatilag azonban csak azután került napirendre és keltett nézeteltérést a két szövetséges állam között, amikor a Vörös Hadsereg 1944 októberében „felszabadította” a tartományt. A Nemes vezette kormánybizottság munkáját, mely október 27-én rendezkedett be Huszton ellehetlenítették. Létrehozták Kárpát-Ukrajna kommunista pártját, mely a helyi hatalmi szervekre a népbiztoságokra támaszkodva november 26-ra kongresszust hívott össze, ahol megválasztották Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsát, és megszavaztatták az Ukrajnával való „újraegyesülést”. Néhány napra rá a csehszlovák kormányserveket távozásra szólították fel. MÓRICZ KÁLMÁN: *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest, 2001. Hatodik Síp Alapítvány, 120–122.

1945. június 29-én írta alá a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság Moszkvában. A szerződés többek között kimondta: „Azok a szlovák és cseh nemzetiségű személyek, akik Kárpát-Ukrajna területén laknak (állandó lakóhellyel bírnak), jogosultak 1946. január 1-jéig a Csehszlovák Köztársaság állampolgárságáért optálni.”²⁸ A magyaroknak optálásra nem volt lehetőségük, néhány évig azonban még volt mozgás a határon. Kárpátaljának Ukrajnához való csatolásáról jelentést a 23. határőr portyázó század parancsnoka Joór őrnagy küldött, június 30-án 18:40-kor távbeszélőn jelentette, hogy a beérkezett hírek szerint a határ ukrán vonalát lezárják. Közölte, hogy június 30-án a cseh pénzügyőröket ukrán milicisták váltották fel, kiegészítve azzal, hogy a londoni és bukaresti rádióban is bementék Kárpátalja szovjet elcsatolását, ami a szovjet rádióban már 29-én 21:30-kor elhangzott. A határ pontos megvonásáról hírrel még nem tudott szolgálni.²⁹

A határozat követően a kárpátaljai magyarság kétségbeesett levéllel fordult a magyar kormányzervekhez, melyben leírták többek között azt is mi vár azokra, akik az újonnan meghúzott országhatáron próbálnak átkelni: „Rettenetes fájdalommal vesszük tudomásul, hogy kormánya parancsára már a vasfüggönyt itt is felállították a határon, s az a nyomorult és üldözött szerencsétlen magyar aki kénytelen otthagyni ősi földjét és az egész életén át szerzett ingóságát és egy ruhában nekiindul a határnak, azt, ha átjut azon a magyar határőrség fogja el, fosztja ki és adja vissza az orosz határőrségnek [...] Tudja-e, hogy aki onnan kijönni merészel az áruló, aki pedig övéit meglátogatni bemerészel, az kém és legkevesebb három esztendei szibériai börtönt kap, ezért azonnal intézkedjék és tiltsa meg a határőrségnek azt az embertelenséget, hogy az átmenetileg a magyart kifosszák és oda visszaadják ahonnan menekülni kényszerült.”³⁰ Konkrét eset is példázza a hatóságok efféle magatartását. Az orosz határőrizeti szervek a 14. honvéd zászlóaljtól Kárpát Ukrajnából megszökött és ott körözés alatt álló két szernyei lakosok kiadását kérték. Akikről az illető szervek segítségével megállapították, hogy mindketten Újfehértón tartózkodnak.³¹ Kiadatásuk, melyre megegyezés alapján készült a két határőrség törvénybe ütköző, erre dr. Domokos József legfőbb államügyész próbálta levelében felhívni a miniszter figyelmét: „Magyarország területén tartózkodó személyek valamely külföldi állam részére való kiadatása tekintetében a BP. 476. paragrafusa értelmében kiadatásuk engedélyezése az igazságügy miniszter hatáskörébe tartozik. Tehát az igazságügyi miniszter nélkül a kiadatásnak nincs helye, belföldi vagy külföldi állampolgár kiszolgáltatása nem csak törvényellenes, hanem sérti a magyar állam büntetőjogi szuverenitását és beleütközik a kiadatás nemzetközi jogi elveibe is... Ez vonatkozik a háborús bűncselekményeket elkövető személyekre is, azzal a különbséggel, hogy az igazságügy miniszter a külügyminiszterrel egyetértésben kell döntsön.”³²

²⁸ VIDA ISTVÁN – ZSELICZKY BÉLA, 2004. 252.

²⁹ Hadtörténelmi Levéltár és Irattár [HLI] Honvédelmi Minisztérium [HM] 29 946./ elnöki [eln.] iratai – 1945.

³⁰ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945–1964. 54. doboz, 264/a tétel, 2883/1946

³¹ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945–1964. 51. doboz, 239. tétel 103 663/10a – 1947.

³² MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945–1964. 51. doboz 239. tétel, 103 520/1947.

Repatriánsügy

A határozat következtében Kárpátalján rekedt magyarok több tucat kérvénnyel ostromolták a magyar kormány szerveket. 1946 márciusától Szekfű Gyula kinevezett moszkvai magyar nagykövet foglalkozott azokkal a problémás kérdésekkel is, melyek a kárpátaljai repatriánsok ügyét érintették. A követ fennmaradt jelentéseiből kiderül, hogy hivatalba lépése után egyre többen keresték fel a követséget, mivel az útlevélkérő blankétákat kézről-kézre adták és másolták le. Nagyrészt a háborús kormányok propagandájának tulajdonította, hogy ennyi ember a helyén maradt, mivel elhitették az emberekkel, hogy Kárpátalja örökre magyar marad. A kérelmezők között ungvári, beregszászi, csapi vasúti munkások, tiszaujlaki földművesek, családfő nélkül maradt nők, nyugdíjasok sorakoztak fel.³³ A kettészakadt családok esetében tipikusnak számított, hogy a férj bevonult katonai szolgálatra, családját Kárpátalján hagyta, ahol mint köztisztviselőnek állandó lakhelye volt, vagy családját feleségének Kárpátalján lakó szüleihez küldte és maga hadba vonult. Előfordult az is, hogy a férj 1944-ben átmenetileg Magyarországon tartózkodott, esetleg hivatalos kiküldetésben, családja Kárpátalján ragadt és ő maga már nem tudott visszamenni. Sokféle variáns van, de abba valamennyi megegyezik, hogy családok szerettek volna egyesülni, akik hosszú idő óta nem kaptak hírt egymásról, mert Kárpátaljáról nem lehetett levelet kapni és oda küldeni sem, amit súlyosbított a határozat.³⁴

1946-ig még kevés magyar kérte a hazamenetelét, még azok sem mind, akiknek a fegyverszüneti egyezmény, mint a magyar megszállás alatt odakerült magyar köztisztviselőknél a hazatérést megadta. Ennek a tartózkodásnak oka egyrészt az volt, hogy a szovjet szociális és gazdasági újítások nem egyszerre valósultak meg, másrészt a megszállás után a magyar férfilakosság egy részét táborokba vitték, többnyire egy, másfél év múlva tértek haza és akkor kérték a repatriálásukat.³⁵ Utóbbi kategóriába tartozott Zsebők Zoltán Békéscsabadon született orvos is, aki 1939 júniusa–1944 augusztusa között a munkácsi állami kórház kinevezett szülész főorvosa volt. 1944. október 27-én nem csatlakozott a visszavonuló magyar hadsereg tagjaihoz, akik tanácsolták szolgálati helyének elhagyását. Segíteni szeretett volna a bajba jutott nőknél, azonban 1944. november 19-én a három napos munka ürügyén „malenkij robotra”³⁶ hurcolták a munkácsiakkal együtt. 18 hónapon át robotolt Orsa és Gomel városokban. Szerencsésen túlélte a szovjet fogságot és visszatért Munkácsra, ekkor kérelmezte, hogy feleségével Magyarországra optálhasson.³⁷ Egy mátészalkai születésű férfi szintén Munkácsra, a Latorca céghez lett kinevezve az első bécsi döntést követően, 1944 őszén őt is elhurcolták a szovjetek. Még az első transzporttal szabadult és a magyarországi in-

³³ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945–1964. 54. doboz, 264/b tétel, 268/59. – 1948.

³⁴ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945–1964. 54. doboz, 264/b tétel, 100.088/1947.

³⁵ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945–1964. 54. doboz, 264/b tétel, 268/59. – 1948.

³⁶ A „malenkij robot” oroszról lefordítva „kis munkát” jelent, mely a nép nyelvén keletkezett és élt tovább, miután 1944 novembere-decembere folyamán a szovjet Belügyi Népbiztosság, azaz az NKVD 0036. számú parancsa alapján összegyűjtötték a 18–50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfilakosságot Kárpátalján és három napos munka ürügyén szovjet kényszmunkatáborokba hurcolták.

³⁷ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945–1964. 54. doboz, 264/b tétel, 104.752. – 1947.

ternáltakkal együtt 1945 szeptemberében a Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottsághoz került. A Központi Igazoló Bizottságnál egyből el is helyezték, mint jogtanácsost. A határt azonban már lezárták, a Kárpátalján rekedt felesége és két gyermeke kiutazásához szükséges okmányok kiállítása két év közbenjárást, levelezést, ügyintéztést vett igénybe.³⁸ Ezt magyarázza elsősorban, hogy a Belügyminisztérium csak 1946. november 24-én rendelte el a repatriáns kérvények Szekfű Gyulához való felterjesztését és engedélyezték számára, hogy útlevelet állíthasson ki. A másik problémát az jelentette, hogy eközben befejeződött a paszportizálás. 1946. augusztus 15-től november 1-ig minden a területen élő 16. életévét betöltött polgárt szovjet paszporttal kellett ellátni. Az igazolványt mindenki megkapta, ugyanis e nélkül nem lehetett élelmiszerjegyet kapni, valamint az állandó munkavállalás is ettől függött. Az útlevélhez szükséges vízum kiadásának elhúzódása az illetőkre nagy terheket rótt. Aki útlevelet kért, és november óta a Belügyminisztérium rendeletére kapott, mikor paszportját a vízum megszerzése végett bemutatta a helyi miliciának, a legtöbb esetben bevonták tőle, mert úgy vélték, hogy más államhoz akar csatlakozni. Sőt: a kérelmező elvesztette az állását és törölték az élelmiszerjegyet. Arra is történt precedens, hogy ha állami bérházban lakott, fokozatosan ugyan, de végül kilakoltatták és likvidálták ingóságait. Bútorszállításra nem volt lehetőség, mivel nem lehetett szállító vagonot kapni, de ezt meg se tudták volna fizetni, mert ingóságaikat a sok havi vízumvárás alatt felélték. Mindezek mellett a vízum nélküli értéktelen útlevél újabb gondot és kiadást is jelentett. Szekfű több alkalommal tárgyalt Andrej Vlaszovval, a szovjet Külügyminisztérium Balkáni Osztályának helyettes vezetőjével, valamint Vaszilij Balejevvel, a Külügyminisztérium Konzuli Hivatalának vezetőjével a Kárpát Ukrajnában lévő meglehetősen nagyszámú magyar lakosság ügyében. Balejev egyik megbeszélésükkor a paszportizálás célját abban látta, hogy eldöntsék az állampolgárokról, kinek jár szovjet állampolgársági igazolvány, kinek nem. Utóbbiak „grázsdánsztvá”, azaz állampolgárság nélküli igazolványt kaptak, igen csekély számban. A magyar állampolgárok nagy része öt évre szóló paszport helyett ideiglenes, fél vagy egy évre szóló igazolványt kapott, amit úgy fogtak fel, hogy ennek átvétele meghagyta a magyar állampolgárságukat, és nem lettek általa szovjet állampolgárok. A Szovjetunió és Magyarország között azonban két eltérő állampolgársági felfogás állt egymással szemben.³⁹

1947. december 17-én Szekfű Gyula szigorúan bizalmas levelet küld a Belügyminisztériumba, melyben beszámol a legutóbbi, Balejevvel való tárgyalásán elhangzottakról. „Balejev szerint az ideiglenes paszporttal rendelkező kárpátaljai magyarok ügyében a szovjet gyakorlaton nem változtat, ha valaki csak ideiglenes paszporttal rendelkezik, két út áll rendelkezésre: szovjet útlevelet kérni és arra tőlem vízumot, vagy a Legfelsőbb Tanácsnál kérni a szovjet állampolgárságból az elbocsátásukat, de mindkettő szinte járhatatlan út. Balejev azt helyezte kilátásba, hogy konkrét ügyekben megkérdezi a helyi miliciáját, s annak véleménye szerint lesz a döntés. Balejev már arra sem adott reményt, hogy állampolgársági ügyekről a két állam tárgyalásokat kezdjen, holott korábban többször közölte, hogy ezek kétoldali delegációk által tisztázhatók

³⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM Hadifogoly Osztály [HDF. O.] iratai 28494/1947.

³⁹ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945–1964. 54. doboz, 264/b tétel, 268/59. – 1948.

lesznek.” A követ mindezek mellett közölte, hogy mintegy 5000 kérvény vár még elintézésre a követségen.⁴⁰

A Kárpát Ukrajnában rekedt magyarok optálásának ügyében fennálló szovjet álláspontot tükrözi, hogy Szekfűnek egy alkalommal sem tették lehetővé a beutazását a régióba, ott magyar konzulátus felállítását egyoldalúan elutasították. 1947-től a szovjet Külügyminisztérium bekérte véleményezésre a vízumot kérelmezők adatlapjait, ami alapján, ha az illetőt szovjet állampolgárnak sorolták, nem hagyhatta el az országot. Ezzel magyarázható, hogy 1947 áprilisától júliusig a trianoni Magyarországra 6498 személy közül csupán 2-en érkeztek Kárpátaljáról.

⁴⁰ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK iratok Szovjetunió 1945–1964. 54. doboz, 264/b tétel, 108.338/1947.

HAMAR PÉTER
Móricz Zsigmond, a „riporter”

I.

1910 húsvétján a Szatmár megyei Ökörítón bált rendeztek, és a falu előljárói beszegették annak a csürnek a nagykapuját, ahol a zenészek muzsikáltak, nehogy valaki belépti díj megfizetése nélkül jusson be a táncolók közé. Amikor tűz ütött ki odabent, csak kevesen tudtak kimenekülni az épületből. Háromszáznál többen pusztultak el a vészben. Móricz a *Nyugat* 1910. október 16-i számában írt az esetről, s ez a dolgozat áll annak a gyűjteménynek az élén, amely 1958-ban jelent meg *Riportok*¹ címmel, és tartalmazza az író főként hírlapokban megjelent közéleti cikkeit. Ezt a szövegegyüttest láthattuk viszont az újabb életműkiadás részeként 1989-ben.² A korábbi kiadást is gondozó Nagy Péter nem látta okát, hogy – néhány technikai elemet leszámítva – változtasson a közlésre szánt írások körén.

Ám az *Ökörítő* címmel megjelent tanulmány úgy született, hogy Móricz maga 1910-ben nem járt a faluban; az esetről, annak részleteiről és következményeiről csak hírlapi és egyéb forrásokból értesült. Mindez semmit sem von le írásának értékéből, de a körülmények nyilvánvalóvá teszik, hogy nem riportot írt. Riportot írni a helyszíntől 320 km távolságból nem lehet. A szövegnek tehát az említett műfajhoz semmi köze.

Az elbizonytalanodó szerkesztő is érzi, hogy ingoványos terepre tévedt, és felteszi a kérdést a kötet utószavában: „Riport ez vagy vezércikk?”³ A megválaszolatlanul hagyott kérdésre azt mondhatjuk, sem egyik, sem másik: valahol félúton jár az irodalmi szociográfia és az esszé között, a megjelenített paraszti világra vonatkozó ismereteit Móricz döntően gyermekkori tapasztalatai és népköltészeti gyűjtőútjai során szerezte.

Annak érzékeltetésére, hogy a *Riportok* cím alá besorolt cikkgyűjtemény milyen műfajleméleti dilemmák elé állítja az olvasót, emeljük ki – némileg önkényesen, de jó okkal – az *Államiak*⁴ című, a *Magyarország* 1933. június 18-i számában megjelent írást! Az első kérdés, ami a szöveg olvastán adja magát: a publicisztika vagy a szépirodalom kritériumrendje alapján kell-e közelítenünk hozzá? S rögtön a következő,

¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Riportok* I–IV. S. a. r. NAGY PÉTER. Budapest, 1958. Szépirodalmi Könyvkiadó

² MÓRICZ ZSIGMOND: *Riportok* I–III. Szerk. NAGY PÉTER. Budapest, 1989. Szépirodalmi Könyvkiadó

³ NAGY PÉTER: Utószó a *Riportok* I. kötetéhez. In: MÓRICZ ZSIGMOND: *Riportok* I., 1958, 376. [NAGY PÉTER, 1958.]

⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: *Riportok* III. 1958, 356–359. [MÓRICZ, 1958.]

ha az elsöre tudunk egyáltalán kielégítő választ adni: melyik műfaj sajátosságai határozzák meg az írás logikai-esztétikai rendjét?

Az *Államiak* egyetlen jelenetre szorítkozó világát négy, ugyanabban a vonatkupéban utazó, egymással szemben ülő utas beszélgetése képezi. Közülük kettő a vasútnál alkalmazott fizikai dolgozó, a harmadikról annyit tudunk meg, hogy „fuvarosféle”, a negyedik pedig az a szegény öregasszony, aki hallgatója a másik három beszélgetésének, és csak a legvégén szólal meg.

Az első kérdés megválaszolásához támpontul említhetjük a filmművészetből ismerős dilemmát: hol a határvonal dokumentum és fikció között. Ott sem könnyű a válasz, az irodalom esetében pedig még nehezebb. A dilemma megoldására az írott szövegben a narrációs megoldás tanulmányozása adhat segítséget. A publicisztika esetében markánsan meg kell jelennie a „narrátornak” vagy a riporter, vagy a tudósító, vagy például egy vezércikk esetében a véleménymondó személyében, aki körüljárja vagy megítéli a vizsgált társadalmi jelenséget. A publicista nem bújhat el egy személytelen elbeszélésforma mögé, nem léphet hátra az egyes szám harmadik személyű megjelenítés neutrális kényelmességébe. Erre a személyes megszólalásra, kvázi a cikkíró dominanciájára van szükség akár egy közéleti személyiség portréjának megrajzolása, vagy egy élménynapló közreadása során is.

E distancia révén az *Államiakat* kiemelhetjük a publicisztika köréből, és átutalhatjuk a szépirodalom világába. A narrátor ugyanis ebben az írásban személytelen; az egyes szám harmadik személyben megszólaló beszélő szinte észrevétlen: a négy oldalas szöveg bevezető néhány sorában felvázolja a szituációt, és a későbbiek során csak a nézőpont-változásokkor bukkan fel egy-egy félmondat erejéig, s néha nem is kielégítően, mert a két vasutas figuráját a megszólalásuk alapján olykor nehéz megkülönböztetni. Minden további a négy szereplő párbeszéde, amely a munka-kereset-megélhetési lehetőségek témája körül forog. Szavaikból kirajzolódik a gazdasági válság okozta, már-már elviselhetetlen élethelyzetük, kilátástalanságuk és elkeseredettséjük.

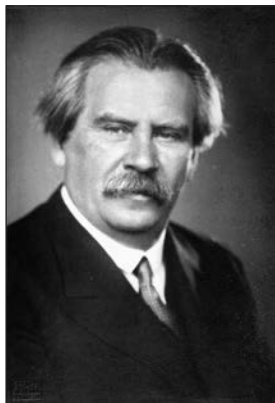
Ha az írást mégiscsak riportszerű megközelítésben akarjuk értelmezni (amelyet a cselekménytelenség és a téma felkínál), akkor a személytelen beszélőben egy néma szereplőt kell feltételeznünk, aki ötödik utasként végighallgatja, majd később lejegyzí a beszélgetést, bár ilyesmire vonatkozóan explicit formában semmiféle utalást nem találunk a szövegben.

Riportról mégsem beszélhetünk, mert hiányzik az, amit *riportszituációnak* nevezünk. A narrátor-beszélő, ha egyáltalán valószínűsítjük jelenlétét, nem riporter, hanem passzív részvevő. Ő a hallgatózó, a négy utas pedig tudtán és akaratán kívül válik (vagy válna) riportalannyá.

A fiatal Móricz (1903)

A szöveg külső formájában a drámai szcenírozás jeleit mutatja, hiszen mindvégig párbeszéd. A történések egyetlen, folyamatos jelenetként foghatók fel, ugyanakkor a konfliktusos mozzanatok teljes hiánya miatt el is távolodik a dramatikus formától. A szövegformálás mindvégig a szépirodalmi jelleget hangsúlyozza. Erre utal a párbeszéd stílusán hibátlan formája. Hiányzik belőlük a mindennapi beszédet jellemző hevenyészetség és töredezettség, a szöveg erősen a megszerkesztettség benyomását kelti. Kitérők nélkül, flottul, a „riporteri logika” rendjét követve formálódik. Az egész nem egy beszélgetés spontánul alakuló formáját tükrözi, bár a szöveg ezt sugallja az olvasónak, hanem „maché” eredménye.

Mórícz Zsigmond 1935-ben.
(Fotó: Székely Aladár)

Az *Államiak* tehát nem riport, talán inkább a tárca-jelleg felé mutat, azaz intermediális jelleget ölt. Ugyanazt tapasztaljuk itt, amit a *Riportok* gyűjtőcím alatt futó írások jelentős hányadában: Mórícz nem ragaszkodik a tiszta formákhoz, szabadon társítja egy-egy cikken belül a különböző műfajok jellemző jegyeit, és sokszor inkább írói ösztöne, találegonysága, intuíciója vezérli az esztétikai megformálásban, mint a hagyományos kritériumrendszerek. A műfaji ambivalenciákról Nagy Péter is említést tesz az egyes kötetekhez írt megjegyzéseiben.

Kétségtelen, hogy a műfajelmélettel kapcsolatos fenntartások folyamatosan jelen vannak az esztétikai közbeszédben, néha a teljes elutasításig. Ez utóbbi azon alapul, hogy képviselői szerint az egyes zsánerek megbízható izolálása megvalósíthatatlan. Ám bizonyos esetekben – mint például a Mórícz-életműkiadás során – elkerülhetetlenné válik a határvonalak kijelölése, a gyűjtőszempontok kiválasztása. A szerkesztő(k) döntékényszer elé kerül(nek). Ennek következtében az író rövidprózaíráseinak egy része az *Elbeszélések* kötetekbe, más részük a *Riportok*ba került. De e művelet során sok furcsa, erősen kifogásolható döntés született.

Az *Államiak* sorsa jól példázza ezt! Az inkriminált írás műfaji elemzésében kifejtett dichotómia sajátos bújócskajelleget eredményezett az említett sorozatokban való közzlése során. Először a kék, dombornyomattal ellátott fedelű első sorozat hozta az *Elbeszélések 1930–1933* című 1955-ben kiadott gyűjteményben,⁵ majd ugyanennek a sorozatnak az 1958-ban megjelent *Riportok 1930–1935* kötetében bukkan fel újra. Néhány évvel később viszontlátjuk a Magyar Helikon sorozatának *Elbeszélések 1926–1933* kötetében.⁶ Majd az ez idáig utolsó életműszéria közölte az *Elbeszélések III.*-ban,⁷ ismételt színeváltozására pedig ugyanezen kiadás 1990-es *Riportok III.* kötetében került sor.

Háromszor tehát elbeszélés, kétszer riport! A helyzet pikantériáját az adja, hogy Nagy Péter (leszámítva az 1974-es kötetet) sorra feltűnik, mintegy önmagával vitakozva, szerkesztőként vagy társszerkesztőként.

⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: Összegyűjtött művei, 5. kötet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

⁶ MÓRICZ ZSIGMOND regényei és elbeszélései 11. Budapest, 1964. Magyar Helikon.

⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: Elbeszélések III. Budapest, 1974. Szépirodalmi Könyvkiadó.

Ha az *Államiak* egyedi eset lenne, szót sem érdemelne, de *teljes mértékben hasonló sorsra jutott* az öt kiadványt alapul véve további tizenegy írás! Ezek a következők: *Hazaítta magát* (1915), *Diskurálás a hű szeretetről* (1918), *A miatyánk* (1934), *Történetek egy vérbeli vadászról* (1934), *Az orvos* (1937), *A megtért juh* (1937), *A kancsó bor* (1937), *A koca* (1938), *Noha* (1941), *Sárgaság* (1941), *A gavallér huszár* (1941). A legfeltűnőbb, hogy e listán ott szerepel a *Diskurálás a hű szeretetről* is, holott ennek műfajiságát Móricz maga nyilvánította ki azzal, hogy besorolta *A tűznek nem szabad kialudni* című 1916-os kötetébe, amelynek alcíme: *Novellák a háborús időkből*.

Nagy Péter az 1958-as *Riportok I.* utószavában jelzi, hogy „nem egy esetben vajmi nehéz lenne eldönteni, riport vagy elbeszélés-e az, amit olvastunk?”⁸ Hasonlóan vélekedett Réz Pál is abban a kötetben, ahol az író korábban sehol nem közölt írásait gyűjtötte össze: „Móricz sohasem tartotta be a szigorú törvényeket, sok esetben lehetetlen lett volna megállapítani, hogy elbeszéléssel, riporttal, előadással van-e dolgunk.”⁹

Az említett nehézségek kétségtől fennállnak, bár hogy a szabályok „szigorúak” lennének, azt éppen a műfajok határát feszegető írások tagadják, a „lehetetlen” pedig jócskán megkérdőjelezhető tézis. A különbségtétel megkerülésére alkalmazott „tikitaka”, a hol ide, hol oda, végképp nem tekinthető szerencsés megoldásnak.

A szerkesztői tétováság bizonyítéka még, hogy van ezekben az ominózus kiadványokban megjelent cikkeknek egy további csoportja, amelyek újabb zavart eredményeznek. 1914-ben, Móricz két világháborús riportútja közül az elsőben született a *Játék a sáncárookban*, a *Sáríka*, a *Kétszáz lángos*, a *Pár szó* és a *Finnyásság*. Ezek, bár erőteljesebben novellisztikus műfaji jegyeket mutattak, mint a korábban felsoroltak, már csak a *Riportok* között szerepelnek, nem kerültek át az *Elbeszélések* közé is. Vajon miért?

Bennük a riportjellegnek nyomát sem lelhetjük. Nem jellemző rájuk a riportszituáció, reporter helyett az egyes szám harmadik személyű narrátor közvetítésével táru fel az egyágú, kitérő nélküli cselekmény, a poénra kivezetett, rövid történetek egyetlen motívum köré épülnek. Olyanok, mintha a *tárcanovella* műfaji szabályrendszerének az illusztrálására születtek volna. Novellák tehát, napilap-közlésre szánva, azaz sokkal inkább az *Elbeszélések* kötetbe illenének, mint a *Riportokba*.

Az *Elbeszélések* összeválogatása egyébként mindhárom sorozat esetében azt igazolja, hogy a szerkesztők a gyűjtőcímben szereplő fogalmat *tág értelemben* használták, azaz a novellákat is beletartozónak tekintették. Ez a szempont – különösen egy ilyen gyűjtemény esetében – akceptálható is. De ebben az esetben a tárcanovellákat is figyelembe kellett volna venniük, mert a fikcionalizáltság az uralkodó bennük nem a publicisztikai jelleg.

(Az Osirisnél 2000-ben jelent meg a kiadó Móricz Zsigmond összegyűjtött munkái sorozatában *Elbeszélések I–IV.* címmel egy teljesnek szánt gyűjtemény. Ez anynyiban tér el a másik háromtól, hogy közöl tucatnyi olyan elbeszélést is, amelyek megjelentek Móricz életében kötetforma keretei között, de a szocialista rezsimben

⁸ NAGY PÉTER, 1958. 376.

⁹ RÉZ PÁL: Bevezetés. In: Móricz Zsigmond hagyatékából. S. a. r. RÉZ PÁL Budapest, 1960. MTA Irodalomtörténeti Intézete, 9–10.

ideológiai-politikai okokból közreadásukat károsnak ítélték.¹⁰ Ez a fejlemény azonban nem érinti azt a problémakört, amelyről fentebb szó esett.)

Az *Elbeszélések* gyűjtőcím végső soron nem vezeti félre az olvasót, annál inkább elmondható ez a *Riportokról*. Ha a szóban forgó 480 írást műfajilag egyenként megvizsgálva az eredményt regiszterbe foglalnánk, meglepő eredményre jutnánk. A tiszta típusú és a kisebb engedmények árán még a riportműfaj körébe sorolható írások száma ugyanis a felét sem tenné ki a szövegkorpusznak.

A *novellákon* és a *tárcanovellákon* kívül több más műfaj is képviselve van a *Riportok* között, bár azokra is érvényes a műfaji „határátlépések” gyakorlata. Egy részletező vizsgálat bizonyosan találna egyéb műfajokat is, de az alábbiak kétségkívül jelen vannak a gyűjteményben: *vezércikk, tudósítás, interjú, tárcsa, karcolat, portré, esszé, élménynapló, önéletrajzi vallomás, fiktív levél, anekdota, adoma*.

Ebből a műfaji sokszínűségből és az arányokból következően biztonsággal állíthatjuk: a *Riportok* gyűjtőcím félrevezető, tévesen orientálja az érdeklődő olvasót! Minden további szövegkiadás számára megfontolandó részint az uralkodóan novellisztikus jegyeket mutató írásoknak kizárólag az elbeszélés-gyűjteményben való közlése, valamint a fennmaradó cikkek számára egy kifejezőbb gyűjtőcím megkeresése. Íme, egy lehetséges változat: *Közéleti publicisztikai írások*.

II.

A publicisztikai és a szépirodalmi riport elsősorban a megformálás igényességében tér el egymástól és abban, hogy az utóbbinál a szerző több szubjektivitást engedhet meg magának. A műfaji kritériumok tekintetében egyébként nagyfokú az azonosság. (Az viszont az eltérő műfaji minőségek összemosását jelenti, ha a riportot, a tudósítást és az interjút azonos zsánerképletnek tekintjük.¹¹)

„A riportnak manapság két alapköve van, amelyek elengedhetetlen követelménynek számítanak: a szemtanúk beszámolója, valamint a helyszíni beszámoló.”¹² A teoretikus megállapítás a riportszituáció tartópilléire utal: az egyik oldalon a riportlányokra, akikben valamilyen szinten tudatosulnia kell szerephelyzetüknek; a másik oldalon a beszámolót megalkotó riporterre, aki nem külső, passzív szemlélő, hanem részese, aktív alakítója az információszerzési folyamatnak. Ezek a tényezők a jelenidejűség dimenziójában teremtik meg a riportszituáció koherenciáját.

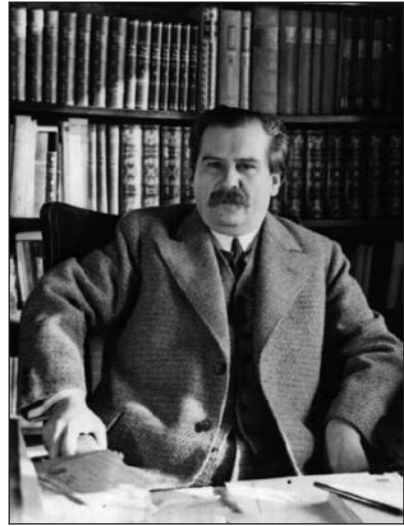
Móricz műfajhatáron billegő, majdnem-riportjai között van egy sajátos forma, amelynek jellemző darabja az *Éjjel az országúton* (1918). Ez a típus ugyanúgy nélkülözi a riportszituáció teljességét, ahogy azt a „hallgatkozó riport” (*Államiak*) esetében

¹⁰ A kiadvány szerkesztési elveiről Hegyi Katalin beszélt 2008. okt. 17-én egy nyíregyházi Móricz-konferencián. Előadásának szerkesztett szövege megjelent: HEGYI KATALIN: Torzítások és tények Móricz Zsigmond életútja és művészete körül. In: „Nyugat csapatjának keleti zászlója”. Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéséről. Szerk. MERCS ISTVÁN. Nyíregyháza, 2010. Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 85–92.

¹¹ A műfaji kérdésekben többnyire mértékadónak tekinthető Világirodalmi Lexikon (Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó) *riport* címszavának meghatározásában erre utaló törekvéssel találkozunk.

¹² SZARVAS ADRIENN: A riport műfaja. In: prherald.hu/a–a riport–műfaja/

láthattuk. Ennek az írásnak az eseménymenete röviden annyi, hogy a narrátor-író („kénytelen voltam éjjel tíz órakor elindulni a szép holdvilágnál gyalog”) menet közben találkozik egy sebesülése miatt leszerelt katonával, és közös útjukon faggatni kezdi. A beszélgetés a Móricznál jól ismert munka-kereset-megélhetési gondok téma körül forog. Ő maga nem tárja fel kilétét, de – mint a civil rendőr, aki adott helyzetben szolgálatba helyezi magát – átpozicionálja szerepét, és riporterként fogalmazza meg kérdéseit. Etikailag nincs ebben kifogásolható, de ez mégis inkább a szépíró élménygyűjtése, és a katona öntudatlan riportalanyisága is a riportjelleg ellenében érvényesül.

Móricz Zsigmond fénykorában

Móricz álriporterségét vagy spontán riporter módszerét jól példázza a *Milyen szép tud lenni ez a csúf világ* (1926) című írása. Az ebből vett idézetek mozaikjából összeáll a jellemző móríci gyakorlat képlete:

„Kora reggel felültem egy vonatra, elmentem velem messzire, s este visszajöttem.

Egy kis faluban töltöttem öt órát a határon. Ismeretlen helyen, ahol sose jártam. [...]

Egy órát hevertem a domb hegyén, s gyermek lettem, és gyermekversike sorokat írtam...

Testben, lélekben megújulva mentem be a faluba, a kis falun végig. [...]

A falu közepén egy virágos kúria feltűnt. Kőszlopos kapuja nyitva. [...]

Nem tudom, hogy történt, valami ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy a nyitott kapun belépjek. [...]

Én a nyitott kaput úgy nézem, hogy engem várnak... [...]

Már bent is voltam. Csak a tornácra hőkentem meg egy kicsit: mit fogok mondani? [...]

Egy óra múlva elbúcsúztam.”

A riportjellegre az utal, hogy az említett egy órában feltárul a házban lakó család élete, de az írás terjedelmesebb részében Móricz önmagáról vall, már-már létfilozófiai fejtegetésbe bocsátkozva, és ez sokkal fajsúlyosabban van jelen a szövegben, mint a falusi életforma részleteinek bemutatása.

Az igazi riportban erős az írónak mint riporternek a pozícionáltsága. Azáltal válik erőssé, hogy a riportszituáció nem esetleges, nem véletlenszerűen teremődik, nem spontán jön létre, hanem valamilyen előkészítettség, célra irányultság ölt testet benne, és a riporttémától idegen, személyes tartalmak nem tolazkodnak előtérbe.

A móríci „spontán riportok” néha azt sugallják, hogy a szépírói anyaggyűjtés *mel-léktermékei*, vázlatok, témaforgácsok. Ennek a jelenségnek a bizonyítéka például *A szabolcsi földvár* (1928), amely novellaformában köszön vissza az *Ebédben*, vagy a *Tulipánfa az Alföldön* (1927), amelynek motívuma átkerül az *Úri muriba*. Az erdélyi

riportok egyikének, a *Szebb jövőt!*-nek¹³ a témája, egy tejszövetkezet működése, pedig szinte kalandos módon kel új életre. A *Betyár* alapján készült *Szép csillag* című film¹⁴ forgatókönyvét az a Jankovich Ferenc írta, aki a *Kelet Népe* munkatársa volt. A film-cselekmény a regénytől idegen módon úgy fejeződik be, hogy a börtönből szabadult Avar Jani egy szabolcsi tejszövetkezet elnöke.

Ám *Móricz nem riporter!* Abban az értelemben semmiképp, ahogy hagyományos módon erre az újságíró típusra gondolni szoktunk. Ha annak neveznénk, lefokoznánk közéleti igyekezetét. *Móricz közíró*, ahogy a mai terminológiában ez a szó megjelöl egy személyiséget. A közíró nem szorítható bele egyetlen műfaj kalodájába sem. A szerteágazó érdeklődés, a felelős gondolkodás mindenkor keresi a legmegfelelőbb csatornát a megközelítésre. Természetesen *Móricz elsősorban szépíró*, s ez kifejezésre jut közéleti írásaiban is.

Ahhoz azonban, hogy szépíróvá válhasson, kellett az a lépcső, amit az újságírás jelentett számára. Ezt a pályát Debrecenben kezdte, majd innen a fővárosba, *Az Újság* szerkesztőségébe került (1903). Czine Mihály írja a pályakezdő Móriczról: „Kínnal, gyötrellemmel járt neki az egyszerű újságírói teendők elvégzése is, egy-egy riport megírásával még évek múlva is verejtékesen készült el. Nem volt újságírói természet.”¹⁵

A *Nyugat* 1924-es Móricz-számában az akkor már neves író „kezdőkoráról” két olyan kollégája is nyilatkozott, akikkel együtt dolgozott Kozma Andor napilapjában. Az egyik Szilágyi Géza: „A megbukott riportert – ma ennek a nehezen kielégíthető, még írásművészettel sem megvesztegethető céhnek is tiszteletbeli tagja – áthelyezték »Az Újság« vasárnapi gyermekmellékletéhez...”¹⁶ Hasonlóképp ír róla a másik, Elek Artúr is: „Nagyon szigorúan bántak vele a szerkesztőségben, mindenféle újságírói képességet elvitattak tőle.”¹⁷

A képességek persze ott szunnyadtak a fiatalemberben, csak a képzettség és az érettség hiányzott, de a kibontakozás pusztán idő kérdése volt. Móricznak ebből a kezdő korszakából egyetlen cikke sem került be a *Riportok* közé, de az *Ökörítőtől* kezdve a szerkesztői szándék szerint minden további igen.

Közel félezer írásról van szó! Hihetetlen mennyiség ez!

A kötetek korrekt módon biztosítják a tájékozódást, időrendben sorakoztatva fel a cikkeket, megadva a megjelenés pontos helyét és idejét.

Az érintett sajtóorgánumok száma húsz, közöttük a leggyakoribb forrásként az ún. Est-lapok szerepelnek. Móricz e lapcsoport munkatársa volt 1913-tól 1939-ig, amikor a hatalom mindhárom működésének megálljt parancsolt. *Az Estben* 122, a *Magyarországban* 110, a *Pesti Naplóban* 108 közlemény alatt szerepel a neve. Közírói működésének első felében legfontosabb fóruma a *Pesti Hírlap*, amely 45 írásának adott helyet. Utolsó cikkét itt 1919. április 17-én hozták le. A *Színházi Életben*

¹³ A riport a *Kelet Népe* 1942. május 1-i számában jelent meg.

¹⁴ A filmet Jelinek Imre rendezte, 1942 karácsonyán került mozikba, de mára egyetlen kópiája sem maradt fenn.

¹⁵ CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Budapest, 1960. Magvető Könyvkiadó, 113.

¹⁶ SZILÁGYI GÉZA: A boldog világ költőjéről II. *Nyugat*, 1924. 4. sz.

¹⁷ ELEK ARTÚR: Móricz Zsigmond kezdőkora. *Nyugat*, 1924. 4. sz.

megjelent 14 tárcája kisebb jelentőségű, a *Nyugat*ban közölt 15 írásából egy tucatnyi abban az időben született, amikor az író neve főszerkesztőként szerepelt a lap fejlécén (1929 decemberétől 1933 februárjáig). Utolsó éveiben megcsappantak közlési lehetőségei, a keresztény sajtó nem bocsátotta meg neki, hogy zsidó fórumoknak dolgozzon. Ekkoriban Zilahy Lajos lapja, a *Híd* adott számára lehetőséget (14 cikk), írásainak többsége pedig saját folyóiratában, a *Kelet Népe*ben látott napvilágot (24 írás).

III.

A Móricz-recepció legszembeütőbb adóssága azoknak a publicisztikai írásoknak a részletező áttekintése, amelyek a szóban forgó *Riportok* kötetekben olvashatók. E cikkgyűjteménynek nincs önálló feldolgozása, és az író munkásságát részletező monografikus művekre is az jellemző, hogy szerzőik „mászoláznak” a közel félezer írást felölelő anyagból. A címsze-

Móricz Zsigmond a *Nyugat* 25 éves jubileumán (Fotó: P. I. M.)

rűen említettek száma alig néhány százalék, különösebb figyelem pedig csak néhányra irányul közülük. Azokra leginkább, amelyek összefüggésben állnak az életmű más darabjaival, vagy történelmi, kultúrtörténeti kontextusba helyezhetők, illetve életrajzi vonatkozásúak. Ám a helyzet nem véletlenül alakult így.

Ha nem is tekinthető egyenes arányosságot kifejezőnek az a viszonyszám, amely a *Riportok*ban közölt írásoknak a Móricz-recepcióban előforduló gyakorisága és az életműben képviselt jelentősége között mutatkozik, de tájékozódási pontnak mégiscsak felfogható.

A hivatkozások gyér száma több ok következtében is magától értetődő. Móricz maga is nyilván tudatában volt a publicisztika avulékonyabb természetének, jelennek szóló irányultságának, aktualitásában rejlő hatóerejének. Nem is tudunk róla, hogy törekedett volna közéleti cikkeinek kötetformában történő újraközlésére.

Az azonnali közlésre szánt írásainak döbbenetesen nagy száma mögött azt is észrevételeznünk kell, hogy jelentős részük *kettős kényszerhelyzetben* született. Szépirói munkásságának sikerei következtében neve a napisajtóban is húzónévvé vált. Egy bulvárlap kelendőbb lett, ha Móricz-cikk szerepelt benne, és a lapkiadók ezt a reklámértéket igyekeztek is meglovagolni. Az író többfelé szerződés kötelezte, hogy időben és megfelelő terjedelemben rendelkezésre álljon. Ez a folytonos készenlét nem vált a szövegminőség javára. Írnia kellett, ha volt témája, ha nem. E harapófogó-helyzet következtében született például olyan írása, mint a *Pesti Dunapart* (1928). „Itt lakom

a Fővám téren s az erkélyem a dunapartra nyílik. Gyönyörű kilátás.” Így kezdődik az a két oldalas tárca, amelynek témája a puszta látvány. Vagy egy másik, hasonló műfajú cikke, az *Írógép* (1932). Könnyű beleképzelnünk magunkat az író helyébe, aki leül a masina elé, írnia kell, de tanácstalan, miről is, végül magáról a szerkezetéről ír, amivel a kenyerét keresi.

Ennél is nagyobb kényszerhelyzetet teremtettek Móricz Zsigmond számára az anyagi gondok, amelyek főként második házassága után sokasodtak. Írnia kellett, s minél többet, mert egyre komolyabb adósságok terhelték. Így vall körülményeiről 1936-ban: „Ha visszagondolok erre az örültekházára, amit teremtettem magamnak: egyetlen dologért dolgozni s csak dolgozni, pénzért, amit egy nagy stílusú nő elfröcscsentsen [...] nekem tíz év óta nincs eszmetermelésre időm, nekem pénzt kellett keresni. A világ csodája, hogy nem járatam le magam. Ez csak a roppant testi energiámnak köszönhető, s annak, hogy az előző húsz évben raktárt gyűjtöttem élményben, tapasztalatban és főleg írói gyakorlatban.”¹⁸

Egy harmadik tényezővel is szembe kell néznünk, ha a színvonalbeli gondokat mérlegeljük. Erről is ír Móricz a napi feljegyzései között Miklós Andornak, Az Est Lapok tulajdonosának halálakor: „A magyar életről soha nem írhattam meg a véleményemet, mert nem adta ki.”¹⁹ Ez így túl súlyos megállapítás, nem fedi teljesen a valóságot, de bizonyos, hogy alkalmanként jelenthetett visszafogó erőt a markánsan jelentkező kiadói akarat. Néhány esetben, mint például az apologetikus jellegű *Szurmay* (1915) című tábornokportréban, vagy a szabolcsi dzsentrit kedvező színben mutató *Halásztanyában* (1928)²⁰ jól érzékelhető, hogy Móriczot bizonyos „taktikai” célok is befolyásolták tartalmi vonatkozásban.

Ha a *Riportokat*, a teljes szövegegyüttest mérlegre tesszük, a félig tele – félig üres pohár példázata juthat eszünkbe. Néha az elismerés, néha a hiányérzet ébred az olvasóban. Vannak közöttük a maguk műfajában kiemelkedő írások. Az agráriumról szólóakból kibontakozik Móricz koncepciózus elképzelése az átalakítására vonatkozóan; személyiségrajzának néhány kontúrja karakterisztikusabban körvonalazódik, mint egyik-másik önéletrajzi művéből; és még a jelentéktelenebb írásokban is fel-felcsillan egy gondolatszิปorka, ami kárpótolja az olvasót. Csak egyetlen példa: *A mozi tévedésben* (1933) a flash back eljárásra vonatkozó javaslata megelőzi a filmesztétikai irodalomban és a filmkészítési gyakorlatban bekövetkező változásokat.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy rengeteg az ismétlés ezekben a szövegekben (tanóra-látogatás, piaci-vásári tudósítás, amatőr színpadi bemutatók dicsérete, stb.), és a kellő ok nélküli lelkendezés, a „tejjel-mézzel folyó Kánaán” megjövendölése. 1940-es szatmári útja során megszemlél Matolcson egy állami támogatással, szénporral vegyített vályogból épült házat, amelynek technológiáját igyekezett népszerűsíteni, és ezt írja: „Én most meg vagyok nyugodva szülőmgyém sorsa felől.” (*Gazdag szegények-*

¹⁸ Móricz Zsigmond naplója, 361214. 1927 L h. [1936. december 14., 19 óra 27 perc, Leányfalu], Petőfi Irodalmi Múzeum, M. 100/3958.

¹⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: Naplók 1930–1934. 1933. XII. 3. vasárnap este 9.10. Budapest, 2016. Noran Könyvesház, 474.

²⁰ Az írás 1928. július 15-én egy napon jelent meg *Az Estben* és a *Nyírvidékben*.

nél)²¹ Vagy egy másik példa: a *Pécsen nincs koldus* (1934) című írásából: „...amennyire a mai nehéz s Pécsett különösen nehéz világgazdasági helyzetben lehetséges, az ember élete földi paradicsom.”

Nem válik dicséretére riportalanyainak egyszavas, sematikus jellemzése sem („remek férf”, „négy szép csendőr”, „szebbnél szebb lányok”, „nagyszerű emberek”, „pompás fiatalok”, a tanítóné és a tanító kitűnő kultúremlékek”), továbbá szemére vehetjük azt az egyoldalúságot is, hogy a munkásmozgalmat teljes mértékben mellőzi.

A *Riportok* teljes anyaga tökéletes összhangban van azzal, amit Móricz jelszószerűen fogalmazott meg a *Kelet Népe* 1940. január elsejei számában írt vezércikke címéül: *Hagyd a politikát: építkezz!*²² Mind ön maga, mind a társadalom, de főleg „a falvak és tanyák népe” számára ajánlott program ez a világháborús veszedelem idején.

Móricz nem volt apolitikus személyiség, de mindig távol tartotta magát a pártpolitikától. Nem köteleződött el soha egyetlen, belső szabályok vezette politikai alakulat mellett sem, hanem a legtágabb értelemben vett nemzetpolitikai célok szószólója volt. Szemléletét röviddel halála után Németh László így jellemezte: „Móricz Zsigmond nem volt egyetlen párt ellen se. Ő egyszerűen nem bírta tudomásul venni a pártokat, sem a politikaiakat, se az irodalmiakat. Az ő pártja a valóság volt.”²³ A *Riportok* minden darabja visszaigazolja ezt a minősítést.

Am valóságsszemléletéből jobbra kirekesztődött a munkásproletár, és figyelme döntően a mezőgazdaságban dolgozó szegények (akiket mezőgazdasági munkásoknak nevezett) felé fordult. Közéleti írásainak hosszú sorában törekszik – altruista szellemben – programot adni számukra. Nézetei azonban megragadnak a gyakorlati tapasztalatok szintjén, de agrártudományos megalapozottság híján ingatag elképzelésekre épülve.

A Tanácsköztársaság szövetkezetesítési elképzeléseivel szimpatizálva a *Virágnylás*-ban (1919) ezt jövendöli: „El fog jönni az idő hamarosan, hogy a kisgazdák megfúlnak a saját zsírjukban, és maguk fogják kérni, hogy birtokukkal bocsátkozhassanak a szövetkezetekbe.” Később már a kisgazda típusú gazdálkodást tartotta üdvözítőnek, majd évek múlva örömmel propagálja azt a nyíregyházi gyakorlatot, amelyben a város földbirtokára feles művelőket telepítenek, akik szakember irányításával a közös gazdálkodás sajátos formáját alakítják ki (*Bokor-bérlet*, 1935).

²¹ A *Kelet Népe* 1940. március 1-i számában szerkesztőségi közlemény (!) tudatta (az író betegen feküdt otthon), hogy Móricz „Február tizedikén Mátészalkára utazott a Népjóléti akció megtekintésére, és Fehérgyarmaton, Jánkon és Matolcsón és több kisebb községben nézte meg az akció építkezését.” Ebből azonban csak annyi bizonyos, hogy eljutott a legközelebbi faluba, Matolcsra. Az itt szerzett élményei alapján írta meg a *Gazdag szegényeknél c.* riportját. „Hó, hó, végtelen tömegű hófehér hó az egész világ. Hogy jut eszébe valakinek autón menni ilyenkor. A hó megköti a kereket...” – így kezdődik írása. Innen visszafordult, és négy napot várakozott a városban, de annak nincs nyoma, hogy a *tervezett* utat végigjárta volna. R riportjában csak Mátészalkát és Matolcsot említi, a megyére vonatkozó adatokat pedig valószínűleg vendéglátójától, az állami Gazdasági Iskola igazgatójától szerezte. A Mátészalkán megjelenő *Szatmár és Bereg* febr. 25-i számában, ahol cikket közöltek az íróvendégről, sem esik szó más falvakba tett utakról.

²² Érthetetlen, hogy Nagy Péter miért nem közölte ezt a vezércikket a *Riportok* IV. kötetében.

²³ NÉMETH LÁSZLÓ: Móricz Zsigmond. In: N. L.: Homályból homályba. Budapest, 1977. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 446.

Ezekkel az elképzelésekkel összefüggésben változik Gömbös Gyuláról alkotott véleménye. 1933. szeptember 11-én ezt jegyzi be naplójába: „Gömbösre haragudjak? Gömbös egy darab szar. Miért haragudjak rá? Arra jó, amire való.”²⁴

Két évvel később Móricz egyike azoknak az újságíróknak, akiket a miniszterelnök közös interjúra fogad. *Kormányozni csak optimizmussal lehet* címmel adja közre a *Magyarország* 1935 karácsonyi számában az ott hallottakat. Így fejezi be az írást: „Az bizonyos, hogy kormányozni csak optimizmussal lehet. Gömbös Gyulában ez teljes mértékben megvan. Egy olyan ember benyomását kelti, aki hisz abban, amit mond, amit csinálni akar.”

Véleménye megváltozásában döntő szerepe van annak, hogy Gömbös szájából a maga elképzeléseit hallja vissza. Például azt, hogy „[n]ekem most a legkedvesebb az Alföld problémája. A magyar parasztot modernizálni kell. Meg kell tanítani, hogy nevelje a fát. A kisbirtokos tanulja meg a kezelést, ahogy a kecskeméti nép csinálja...” A gyümölcsfa-program mellett hangot kap a miniszterelnöki tervekben Móricz másik vesszőparipája, a népoktatás, aminek 1936-tól kezdve cikkeiben és előadásaiban oly nagy figyelmet szentelt.

Álláspontjuk összetetallokozik a „magyar faj” dicséretében is. Móricz így fogalmazott egy 1934-es írásában: „Hiszek a magyar faj életerejében, intelligenciájában és jövőjében.” (*Reményt hoz a tavasz*). Itt ezt a megerősítést hallja: „A magyar faj olyan testi-lelki kvalitásokkal bír, hogy méltó rá, hogy a legnagyobb feladatok bízassanak rá.”

Móricz közéleti írásai az esetek döntő többségében egyedi jelenséget világitanak meg. A ritka kivételek közé tartozik *A tizenkettedik órában* (1926), amelyet műfaji szempontból álintérjú formájába burkolt politikai esszéként határozhatunk meg, és jelentőségét az adja, hogy *az író politikai credoját foglalja össze*. Megteremt egy képzeletbeli helyzetet: éjfélkor megjelenik dolgozósobájában „a fejedelem” (egyértelmű célzással kedvenc regényhőseire, Bethlen Gáborra), és a hivatlan vendég szájába adja a maga véleményét a közelmúltról, a jelenről és a jövő esélyeiről.

Bethlen-Móricz szerint a kivándorlási hullám és a Nagy Háború után „roppant vágy támadt az emberiségben a csendes és boldogító termelő munka után. Ezért robbant ki a Forradalom, ellentmondást nem tűrő jelszavak alatt. S ahogy a zűrzavarban a gazok és a söpredék került az élre és a forradalmak törvénye szerint a legüresebb lángok lobogtak a legmagasabban...” És mi történt ezt követően? Alkalmasint „a kommün óta itt semmi sem történt... Itt igazán senki sem *cselekedett*... [kiemelés Móricztól – H. P.]”

Cselekedtek viszont a győztes hatalmak. Döntésük következményéről ezt írja: „Magyarország Trianonban elvesztette területének kétharmadát: de megtartotta a legbecesebb egyharmadot. Ez a magva, fészke, a törzsöke a magyarságnak.” Azaz a közhangulattal ellentétben – 1926-ot írunk – nem a veszteség felől, és nem a világfájdalom jegyében fogalmazza meg álláspontját.

A megváltozott államiság előnyeit pedig a következőkben látja: „Nincs fölötte egy idegen államhatalom, amelyik gyarmattá aljasítsa, s akinek érdeke legyen, hogy meg-

²⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: Naplók 1930–1934, Leányfalu, 1935. szept. 11. de 10 óra, 403.

akadályozza kultúrájának s nemzeti önérzetének fejlődését. S nincsenek más fajhoz tartozó tömegek, akik ellensúlyozzák ugyanezt: nincsenek román, szerb, tót s német nemzetiségek, akikről többé soha sem tudott volna a magyarság önálló lenni...”

A Bethlen bőrébe bújtt Móricz felveti a zsidókérdést is, és ahogy megnyilatkozik, az is bizonyítja, hogy feltételezett antiszemitizmusa hamis vád. S az írás végző verdiktje: „A magyarság életerős fiatal faj, mert hiába ezeresztendő, erői kihasználatlanok... Helyzete kedvező, viszonyai javulók. Csak egy szót neki: munkára!”

IV.

Szolgáltassunk igazságot a riporter Móricz Zsigmondnak! Vegyük el a címben olvasható értelmező jelző idézőjelét, amely inkább szólt egy téves szerkesztői álláspontnak, mint neki, aki a riport műfajában is fel tudott nőni legjobb önmagához, még ha szűknek is bizonyultak számára e zsáner keretei.

Ilyen kvalitást képvisel a *Tiszazugi méregkeverők* (1930) peréről szóló riportja. A feleslegesnek ítélt férfaktól a légyölő ragasztóból kioldott mérleg segítségével szabaduló asszonyok ügye széles érdeklődést váltott ki, mint hajdan a tiszzaeszlári per, és Móricz több írásában is foglalkozott vele. Az említettel kapcsolatban, amely a *Nyugatban* jelent meg, Nagy Péter joggal állítja, hogy „az egyik legkitűnőbb, novellisztikus elemekkel kevert riportja.”²⁵

Egy sor fontos riportja született 1941-es erdélyi látogatása során.²⁶ Közülük is kiemelkedik *A szombatosok között*. Első útja hozzájuk vezetett. Látni akarta az erdélyiségnek, illetve a székelységnek ezt a sajátos színét, amit főként Kemény Zsigmond *Rajongókja* alapján ismert.

Bözödi György, a környékről származó kolozsvári író kísérté el többek között Bözdújfalvára is, ahol még élt néhány e hitet valló ember. A fiatalembernek alkalma nyílt megismerni Móricz alkotói személyiségét, amelyben az érdeklődés, a társadalmi jelenségekkel kapcsolatos érzékenység és a kapcsolatteremtésre kész nyitottság képezte az alapot olyan riportok megszületéséhez, mint a *Székelyszöttek* vagy a *Juhnyírás a csíki havasok között*. Bözödi kitűnő esszéje, a *Móricz Zsigmond a székelyek között*²⁷ egyszerűsmind útirajz és személyiségkép.

A szombatos riport megszületésével kapcsolatosan olvashatjuk: „Móricz írásában egyetlen szónyi változtatás nincs a beszélgetések lefolyásán, sem hozzá nem fűzött, csak kiválasztotta, ami lényeges, és mégis olyan novellának is beillő, egységes az egész [...] A beszélő bözdújfalvi ember egyszerre Móricz Zsigmond alakjává vált, pedig a saját szavait mondja, és a saját környezetében él. Azt hiszem, éppen ez a művészet

²⁵ Utószó a III. kötethez. In.: MÓRICZ, 1958. 774.

²⁶ Nagy Péter azt írja a *Riportok IV.* utószavában (679.), hogy Móricz „[[b]oldog örömmel siet 1941-ben, majd a következő évben is Erdélybe, járja be a Székelyföldet...”, de ez nem felel meg a tényeknek. Az író 1942-ben már nem járt Erdélyben. A szerkesztőt valószínűleg az tévesztette meg, hogy az 1941-es élmények alapján írt *Juhnyírás a csíki havasokban* 1942-ben jelent meg a *Kelet Népében*.

²⁷ BÖZÖDI GYÖRGY: Móricz Zsigmond a székelyek között. In.: Móricz Zsigmond közöttünk. Vál., előszó, jegyzetek KÁNTOR LAJOS. Bukarest, 1979. Kriterion Könyvkiadó, 122–137.

titka, hogy az író a maga egyéni világának levegőjével mennyire tudja táplálni a fizikai világ létező embereit...²⁸

A szombatosoknál tett látogatás aktualitását az adja, hogy Észak-Erdély visszacsatolása után a magyar kormánybiztos felszólítja a szombatosokat, a „székely zsidókat”, hogy térjenek vissza őseik hitére, ellenkező esetben retorzióra számíthatnak. Ennek a fenyegetésnek 1941-ben már komoly nyomatéka volt. Bözödújfalván huszonegy család félelmében eleget tett a felszólításnak, mindössze hárman nem tértek ki. De megmaradt a zsidó templom, a rituális fürdő, a pászkasütő kemence, és természetesen a múlt emlékei. S maradt a nyugtalan lelkiismeret. Ebbe igyekszik belelátni az író, bár rendkívüli tapintattal teszi. Ez a riportja joggal nevezhető legjobb novelláival egyenértékűnek.

A *Kelet Népe* 1942. július 1-i számának címlapja figyelemfelhívó jelleggel utal a tartalomra: Riport a spiritisztákról. Móricz írása került a lap élére, de ott már ezzel a címmel: *Híradó a spiritisztákról*. Ami ebben olvasható, az valóban inkább híradó, ám az augusztus 1-i számban megjelenő folytatás (*Spiritiszta ülésen*) már színtiszta, szabályszerű riport, talán a legérdekesebb (ha szabad ezt a nem éppen esztétikai fogalmat használni itt), amit az író ebben a műfajban valaha is közölt. A szeptember 1-i szám hozza a harmadik részt (*Boldog Margit regéje*), amely részben híradó, részben riport, s mindenképp lényeglátó elemzése a szépirói tudat működési elvének. Ennek az írásnak a végén Móricz egy további folytatást is ígér, de a halál már nem engedi írógép elé ülni.

A három írás a töprengő, a metafizikai jelenségek iránt érdeklődést mutató, a misztikum és a reális valóság közötti összefüggéseket kutató szerző őszinte kitérülése. Egy megszállott múzeumi főkorifeus kelti fel érdeklődését a spiritiszták iránt. Móricz elmékedéséből kiderül, hogy foglalkoztatták őt korábban is a témába vágó kérdések: volt hipnotizőr társaságában, belekóstolt a grafológiába, meghallgatott tenyérszót. Mindegyik felé teljes nyitottsággal fordult, hogy végül a tényekre támaszkodva alakítsa ki véleményét. Ír egy esetről, ami tulajdonképpen mellékszál, mégis érdemes idecitálnunk:

„Van egy rendkívüli esetem. Írói héten voltunk Lillafüreden. Az IGE vezetője Pakots József volt, az író és képviselő, igen derült, kedves, agilis, egészséges ember. Este mondja, hogy rögtön Pestre kell mennie. Egy írotársunk, aki a tenyérolvasásnak mestere, véletlenül kíváncsi lesz a kezére. Megnézi, nem szól, a közeli barátokat félrehívja, s a legnagyobb rémülettel mondja, hogy Pakotsnak csak órái vannak hátra.

Pakots elutazott, s még az éjjel megjött a távirat, hogy amint megérkezett, meghalt. Nekem azt mondta ez a kézolvató barát ugyanakkor, hogy rettenetes soká fogok élni.”

A szomorú valóság az, hogy Móricz Zsigmond e cikk megjelenése után néhány nappal meghalt. A spiritiszták pedig minden bizonnyal csalódottak voltak. Személyében nemhogy támogatóra találtak volna, hanem olyasvalakire, aki napnál világosabban leplezi le szemfényvesztő szeánszaikat, csalárd manipulációikat.

²⁸ Uo., 124.

Az igazi hozadéka ennek a szellemi kalandnak Móricz számára az, hogy tudatosít benne egy felismerést a szépírói elme működés módjával kapcsolatban, s erre a spiritalizta médium tevékenysége döbbsenti rá:

„Íme: én is médiumnak érzem magam. Ugyanez történik Irtzl Máriával, amikor megszállja a szellem, s halandzsát rögtönöz. Kérdés, hogy én mekkora teret engedtem át a halandzsának, az üres és külső szószaporításnak? Képes vagyok-e valóban megérteni az összefüggéseket és a dolgok valóságát? [...]

[A] Hét krajcár óta olyan magas hatalmakat érzek magam felett, akik mint valami eszközt kormányozzák tollamat s írógépeket (harminchárom éve mindent írógépen fogalmazok). Ezt a magas hatalmat sohasem tekintettem valami megszemélyesíthető lénynek, csupán az agyamban, idegeimben s egész lelki összességemben rejtve munkálkodó egységnek.”

Moldova György írja valahol, hogy az irodalom az őseember tábor tüze mellett született, amikor a sámán transzba esett, és hazudozni kezdett. Ugyanezt teszi a spiritalizta médium is, bár a módszerei jóval kifinomultabbak.

És az író?

Az író is hazudik, de ha hivatása magaslatán áll, az ő hazugsága karöltve jár az igazsággal.

Móricz Zsigmond leányfalui háza 1940 körül

KARÁDI ZSOLT

„...sohasem tartottam magam tudósnak...”

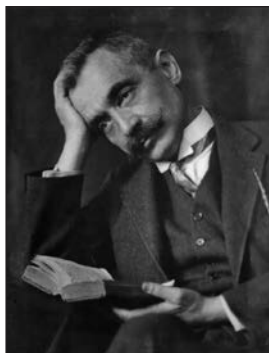
Emlékezés Schöpflin Aladárra

„A fátylát kialudni nem engedhetjük,
mert akkor mi lennénk felelősek a
sötétségért, mely az emberiségre borul.”

(Schöpflin Aladár)

„Kritikát nehezen tűrő, épp ezért már-már
kritikátlan korunkban ő maga az értéket
hitelesítő mérték.”

(Kárpáti Aurél)

Schöpflin Aladár

1921-ben Kosztolányi Dezső így írt Schöpflin Aladárról:
„Ez a név jellegzetesen magyar fogalmat jelent.

Körülbelül ezt: hinni, föltétlenül hinni a leírt igében, szolgálni ezt, egy életen át, következetesen és biztos ösztönnel, sokat tudni és nem fitogtatni, csak éreztetni a sorok mögött, észrevenni a jó szándékot és messzire elébe sietni, éjjel-nappal dolgozni, megvetni a könnyű sikert s egy országban, mely még mindig nem ismeri a szó becsületét és csip-csup csetepaték közepette politikai jelszavak nyomán tájékozódik, a tiszta művészetet hirdetni, korholni a beszédet és dicsérni a hallgatással, deres halántékkal a megújhódó literatúra mellé szegődni, mikor a hivatalos világ ellene so-

rakozik, békésen harcolni és harcosan pihenni, újítani és őrizni, sohasé személyeskedni és mindig kimondani az igazságot. Nem folytatom tovább. Akárhány mondatot raknék még ide, nem meríthetném ki ellentétekből szövődő egyéniségét.”¹

Most, halálának hetvenedik évfordulóján érdemes felidézni, hogyan is látták a kortársak, s hogyan az utókor a XX. század egyik legjelentősebb kritikusanak alakját és munkásságát. Életműve tiszteletet parancsoló terjedelmével, legfontosabb kritikai megállapításainak máig ható érvényességével olyan minta, amely méltó a figyelmünkre.

¹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Schöpflin Aladár. Nyugat, 1921. április 16. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2020. 07. 06.) Újra közölve: K. D.: Egy ég alatt. Szerk. Réz Pál. Budapest, 1977. Szépirodalmi, 124.

I.

Munkássága sokáig nem kapott kellő irodalomtörténeti figyelmet, jóllehet Komlós Aladár és Rónay György előbb esszéikben,² majd Fülöp László esszéisztikus kismonográfiában³ mérte föl a hatalmas oeuvre maradandó értékeit. Az utóbbi egy-másfél évtizedben az életmű iránt tapasztalható megélnkülő érdeklődés tanulmányok⁴ és könyvek⁵ formájában öltött testet; e folyamatba szervesen illeszkedett a levelek⁶ publikálása. A *Vasárnapi Ujság*ban közölt, óriási mennyiségű, kötetben eddig kiadatlan írásokból 2018-ban tett közzé testes kiadványt Széchenyi Ágnes.⁷ A csaknem 1200 oldalas gyűjtemény remélhetőleg ösztönözni fogja a jövő kutatóit arra, hogy összegyűjtsék és publikálják Schöpfflinnek a *Nyugat*ban (és a *Magyar Csillag*ban) megjelentetett színházkritikáit⁸ is.

Az alkotói életutat megrajzoló Fülöp László könyve elején számos kortárs emlékezését idézi. Valamennyien kiemelték Schöpfflin alakjának jellegzetességét, szálfegyenes tartását, egyéniségének szembetűnő vonásait. A páratlan szorgalomról, teherbíró képességről, sokszínű érdeklődésről, nyitottságról, az értékek biztonságos felismeréséről, odaadó munkaszeretetről, vonzó egyszerűségről, szemérmes emberről⁹ szólnak. Az egyik legértőbb jellemzést mindezekon túl Illés Endre adta róla 1947-ben:

² KOMLÓS ALADÁR: Schöpfflin Aladár. In: K. A.: Gyulaitól a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede. Budapest, 1966. Akadémiai, 137–148. [KOMLÓS, 1966.] K. A.: Schöpfflin Aladár. In: SCHÖPFFLIN ALADÁR: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1967. Szépirodalmi, 5–26. [KOMLÓS, 1967.] (Újra közölve K. A.: Vereckétől Dévényig. Budapest, 1972. Szépirodalmi, 232–254.) RÓNAY GYÖRGY: Schöpfflin Aladár. Schöpfflin arcképei. In: R. Gy.: A nagy nemzedék. Budapest, 1971. Szépirodalmi, 350–356. [RÓNAY, 1971.]

³ FÜLÖP LÁSZLÓ: Schöpfflin Aladár pályaképe. Debrecen, 1993. KLTE.

⁴ SCHILLER ERZSÉBET: Hagyomány: feladat és örökség. Schöpfflin Aladár az 1920-as években. In: „egy csonk maradhat”. Tanulmányok az 1920-as évek magyar irodalmáról. Szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Horváth Csaba, Sztár Katalin, Török Lajos. Budapest, 2004. Ráció, 43–53. [SCHILLER, 2004.] SZÉCHENYI ÁGNES: Az életrajzírás esélyei: elmélet és gyakorlat. Megfontolások egy készülő Schöpfflin Aladár-monográfia kereteihez. Irodalomismeret, 2014. 3. sz. és Sz. Á.: Schöpfflin Aladár pályakezdése. ItK, 2014. 3. sz. 353–384. [SZÉCHENYI, 2014.] Sz. Á.: „Középhegy és alapkö”. Schöpfflin Aladár irodalmi és emberi hálózata mentaltörténeti keretben. In: Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, írócsoportosulások. Szerk. Bíró Annamária, Boka László. Budapest – Nagyvárad, 2018. reciti – Partium, 211–227. [SZÉCHENYI, 2018.]

⁵ RÓZSAFALVI ZSUZSANNA: A portré alakvariánsai Schöpfflin Aladár életművében. Budapest, 2013. Ráció [RÓZSAFALVI, 2013.]; RÁKAI ORSOLYA: A teljes zenekar. Schöpfflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége. Budapest, 2013. EditioPrinceps. [RÁKAI, 2013.]

⁶ Schöpfflin Aladár összegyűjtött levelei. S. a. r. BALOGH Tamás. Pécs, 2004. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. [BALOGH, 2004.]

⁷ Schöpfflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921. Feldolgozta és közreadja Széchenyi Ágnes, Budapest, 2018. Argumentum. [Schöpfflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018.]

⁸ Vö. SZÉCHENYI ÁGNES: „Támpontjai egy majdani összefoglalásnak”. In: Schöpfflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 117. [SZÉCHENYI, 2018b.]

⁹ Schöpfflinről, a magánemberről viszonylag keveset tudunk. Származását, gyermekségét és ifúságát, fiatalkorát, egyetemi éveit, korai újságíróskodását Széchenyi Ágnes részletesen jellemezte. (Lásd: SZÉCHENYI, 2014. és SZÉCHENYI, 2018a.) Fia, Schöpfflin Gyula, a *Szélikialtó* című kései könyvében sok helyen emlékezik rá. Elmondja többek között, hogy apja „kézzel írt, régimódi, tintába mártott tollal. Állítólag csak hárman tudták kézírását elolvasni: egy szedő a Franklinnál, egy a Nyugatnál s anyám, ki egy életen át hűséges gépírónöje volt.” (SCHÖPFFLIN GYULA: Szélikialtó. Budapest, 1991. Magvető – Pontus, 93.) (A kötet néhány fejezete megjelent korábban: SCHÖPFFLIN GYULA: Az irodalom peremén. Magyarázom a bizonyítványom. Irodalomtörténet, 1977. 2. sz. 424–453. Részletek ismétlődik másutt is: SCHÖPFFLIN GYULA: Schöpfflin Aladár 1872–1950. Apám emlékének. In: SCHÖPFFLIN ALADÁR: Egy apolitikus elmélkedései. Budapest, 1994. Századvég – Nyilvánosság Klub, 185–203.)

Schöpfflin „[a]lkatára meghajlíthatatlan egyenes tartás jellemző, inkább a visszahúzó-dás szemérmes jegye, mint a gögő vagy az elégültség. Mindig csak annyira hajolt a nagy víztükrök fölé, ameddig azokon nem csillant vissza a mélyükre tekintő arc. A legnagyobb lírikusok izgatták – Vörösmarty, Ady, Babits titka – és róluk szóló írásaiból mégis hiányzott minden lírai egzaltáció. Mégis – nem hiszem, hogy akadna ma kritikusunk, akiben írás, írók, irodalom olyan férfias, testet-szellemet átformáló, teljes élménnyé váltak volna, mint éppen őbenne.”¹⁰ Illéssel – az ünnevelt születésnapjára szánt szövegben – nem elsősorban az alkalom mondatja a meghitt sorokat. A *Nyugat* második nemzedékének írója a Schöpfflinről szóló (és általa is elfogadott) „általános” leírást kiegészíti: „Schöpfflin Aladárt általában így jellemzik: bölcs, – megfontolt kritikus, – csöndes, higgadt mondatokat szövő író, – ismert s mégis meglepő igazságok kimondója, – derűs, nyugodt szellem. Ez igaz is. Mégis, úgy érzem, más krétákkal jobban tudnám meghúzni vonásait – s azt hiszem: a portré így hívebb.”¹¹ Az arcképre fölkerülnek és bővebb kifejtést nyernek a következő vonások: az ünnevelt *erős (egyenes, elsodorhatatlan), ösztönös és érzékeny; jellemzi a bátorság, bölcs derűjébe pedig némi kesernyesség is vegyül.*¹²

Schöpfflin kritikusként írta be magát az irodalom- és színház történetbe. Mindazonáltal regények,¹³ novellák¹⁴ és színdarabok¹⁵ szerzőjeként is ismert, sőt (általában pénzkereseti céllal) számos fordítást¹⁶ is készített. Az elsők között értékelte Ady, Móricz, Kaffka Margit, Babits Mihály munkásságát. Móricz Zsigmond a *Nyugatban*

¹⁰ ILLÉS ENDRE: Arc és álarc. Jegyzetek Schöpfflin Aladáról. In: A hetvenöt éves Schöpfflin Aladár. Budapest, 1947. Magyar Vallás- és Közoktatási Minisztérium, 18. [ILLÉS, 1947.] (Eme ünnepi füzet születéséről lásd: GELLÉRT OSZKÁR: Schöpfflin Aladár. In: G. O.: Kortársaim. Budapest, 1954. Művelt Nép, 235.) Vö. „Én azt hiszem, Schöpfflin negyvenkét évesnek született, legalább ennyinek látszott harminc és hatvan éves korában egyaránt. Valami csodálatos deszkaszerű jelenség, ijesztően egyenes a dereka, s pergamenbőrű arca fölött égnek álló haja folytatja ezt a merevséget (...) Ebbe a sok deszkaságba nem is illik bele barátságos huncutsággal pislantó kis szeme, amelyet még össze is húzott, és félelmetes tyukody-pajtásos tömött kuruc bajszja...” LACZKÓ GÉZA: Schöpfflin. In: L. G.: Öröklés és hódítás. Budapest, 1981. Szépirodalmi, 185. (Néhány személynéi dalék Schöpfflinről még: L. G.: Izzó lélek az enyészet körül. In: L. G.: Öröklés és hódítás. Budapest, 1981. Szépirodalmi, 279–280.)

¹¹ ILLÉS, 1947. Uo.

¹² Uo., 19–20. Rónay György „időtől független megbízhatóságot és hűséget” emleget vele kapcsolatban. RÓNAY, 1971. 350.

¹³ SCHÖPFFLIN ALADÁR: A pirosruhás nő. Budapest, 1921. Franklin-Társulat; Mosszóczy Pál szép nyara. Budapest, 1922. Franklin-Társulat; Kítlí János szerencséje. Budapest, 1924. Franklin-Társulat; Az ördögfiókok. Budapest, 1926. Franklin-Társulat; Balatoni tragédia. Budapest, 1928. Franklin-Társulat; Vihar az akváriumban. Budapest, 1939. Franklin-Társulat. Ez utóbbi könyvről szóló recenziója végén írja Török Sophie: „Schöpfflin regényével megmutatta, hogy a kritikusai talentumon kívül másfajta erő is él benne. Mint kritikus akármilyen pontosan és biztosan képes meglátni műben és emberben a sajátost s lényegest, ez mégiscsak vélemény és ítélet a dolgokról. Regényében azonban ábrázolja az embert és atmoszféráját. S ez már par excellence regényírói kvalitás.” TÖRÖK SOPHIE: Arckép-vázlat Schöpfflin Aladáról. Vita az akváriumban című regénye alkalmából. *Nyugat*, 1939. 6. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00641/20638.htm> (Letöltés: 2020. 07. 19.)

¹⁴ SCHÖPFFLIN ALADÁR: Hatvani professzor feltámadása. Budapest, 1923. Franklin-Társulat.

¹⁵ SCHÖPFFLIN ALADÁR: Vége a szép nyárnak. 1925; A pirosruhás hölgy. 1926; Őszi szivárvány. 1934.

¹⁶ Schöpfflin fordítói gyakorlatáról lásd: SZÉCHENYI, 2018b. 62–67. A *Vasárnapi Ujság*, illetve a „Vasárnapi Ujság” Regénytára számára „angolból fordította” Mark Twain, Frank R. Stockton, Lloyd Osbourne, Ouida, Mary E. Wilkins, Thomas Bailey Aldrich, Bret Harte, F.W. Warton, Julien Gordon, Mary R. S. Andrews, Thomas Hardy, George Hibbard, Conan Doyle, Russel Weeks, Antony Hope, Hamlin Garland, Walter Bloem írásait. Lásd: Schöpfflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 1105–1146. E kevéssé ismert szerzők mellett fordította Oscar Wilde-ot (*Dorian Gray arcképe*) és Sinclair Lewist is (*Fő utca*). SZÉCHENYI, 2018b. 63–64.

„...sohasem tartottam magam tudósnak...”

1926 telén azt írta róla: „Schöpflin Aladár egy percig sem tartozott a »Költő és Kritikus« ismert viszonylatába. Sohasem ült a bírói székbe, hogy elevenek s holtak felett csalhatatlan ítéletet mondjon. Sohasem nézte le a költőt azért, mert él és sohasem lett az elmúlt nagyságok szemellenzős professzorává. Különös nagy érdem, hogy mindjárt kezdetben ideállott közénk s kitette magát íróársai életéből s idegizzásából kiáradó sugárzásnak. Harcos volt a harcosok között, s az ő tollát ugyanaz a lelkesedés, ugyanaz a meggyőződés, ugyanaz az elszántság tette élessé s hathatóssá, amivel íróársai fegyverre avatták a verset, a novellát, a drámát: ebbe a korban a költők a sor élén Adyval s a kritikusok, élükön Schöpflinnel, az igazság egyenlően formaruhás harcosai voltak.”¹⁷

Gyergyai Albert, aki Schöpflin Aladárt „mesterének tekintette”,¹⁸ terjedelmes esszéjében a *kritikus* és a *szépiró* ellentmondásos viszonya kapcsán állítja: „Schöpflin egész pályája eleven cáfolata e formuláknak. Minden írása – tanulmány vagy regény – egyazon alkotókedv megnyilvánulása.”¹⁹

1937-ben, *A magyar irodalom története a XX. században* című könyve megjelenésekor²⁰ Illés Endre úgy vélte: „Ezt az összefoglaló nagy munkát az epigrammatikus fényű és tökéletességű írói jellemzések kiapadhatatlan pezsgése teszi csípősen szénsavassá; nincs irodalomtörténetünk, amelyben ennyi ötlet, ennyi fölüeny kritikai bravúr s ilyen fáradhatatlanság ötvöződnék azzá a szerénységgé, amelynek szinte mentegetőző hangján Schöpflin úgy mondja el mindezt, mintha csupa tudott dolgot ismételve. Könyved mutatvány minden felvillanó író-sziluett, viszont nincs olyan olcsó alkalom, amely tréfára csábíthatná.”²¹ A *Nyugat* jelentőségét elemző Schöpflin Aladárral kapcsolatban jegyzi meg Illés: „Schöpflin irodalomtörténet-írói modorának – pontosságán, megbízhatóságán, kifejezéseinél telitalálatán, sokféle tanulságokból leszűrődött bölcsességén felül – még valami egészen egyéni bája van: mindezekkel a dolgokkal való megvesztegető közösségérzése. Egy ember tesz vallomást előttünk, akinek élete legmélyebb élménye a magyar irodalom volt, s irodalmunknak különösen ez a félszázada. Magyarazza a harcokat, amelyekben benn élt, mutogatja a bajtársakat, akiknek kézszorítását még melegnek érzik ujjai. Kiáll ezért a múltért, fiatal és rebellis ma is:

¹⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: A költő és a kritikus. Nyugat, 1926. 23. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2020. 07. 02.) A szöveg eredetileg pohárköszöntőként hangzott el a „Schöpflin tiszteletére rendezett vacsorán.” Megjelent még: MÓRICZ ZSIGMOND: Irodalomról, művészetről 1924–1942. S. a. r. Szabó Ferenc. Budapest, 1959. Szépirodalmi, 29–30. Az eseményre az ünnepelt színdarabjának a Nemzeti Színházban 1926. november 19-én, Bajor Gizi főszereplésével tartott bemutatója adott alkalmat. Vö. SZINI GYULA: A pirosruhás hölgy. Schöpflin Aladár színműve a Nemzeti Színházban. Nyugat, 1926. 23. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2020. 07. 02.)

¹⁸ KENYERES ZOLTÁN: Gyergyai Albert és a Nyugat. In: *Kegyelmet a klasszikusoknak. Írások Gyergyai Albertről*. Szerk. Szávai Dorottya, Szávai János. Pozsony-Budapest, 2015. Kalligram, 74.

¹⁹ GYERGYAI ALBERT: Schöpflin Aladár. Nyugat, 1924. 15–16. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2020. 06. 30). Újra közölve: GYERGYAI ALBERT: Schöpflin Aladár regényei. In: Gy. A.: *A Nyugat árnyékában*. Budapest, 1968. Szépirodalmi, 134.

²⁰ SCHÖPFLIN ALADÁR: *A magyar irodalom a XX. században*. Budapest, 1937. Grill Károly. A kötet a Könyvnapra jelent meg.

²¹ ILLÉS ENDRE: Schöpflin Aladár magyar irodalomtörténete. Nyugat, 1937. 6. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2020. 07. 02.)

nem fél az elfogultság vádjától. Gyulai pattogó és harcos szellemét érzi maga mellett, – a kritikusnak legyen meggyőződése és álljon helyt érte.”²²

1942-ben, a *Magyar Csillag*ban Illés Endre, Rédey Tivadar, Keresztury Dezső, Gyergyai Albert és Elek Artúr közöl cikket Schöpflin hetvenedik születésnapja alkalmából. Rédey ekkor mondja az ünnepeltről, „hogypedig nem holmi merev elméletek embere, aki mindenáron tüneti hasznavehetőségük arányában mérlegeli az irodalmi, tehát művészeti jelenségeket, – ellenkezőleg: egyre aprólékosabb gonddal és a tehetség titkainak egyre megértőbb tiszteletével ő maga tapogatta ki főbb kritikai alapelveinek teherbírását s ugyanakkor rugalmasságát.”²³ Keresztury Dezső esszéjében az önmaga és a megbírálandó alkotás között távolságot tartani tudó műtésztről állítja: „Schöpflin Aladár kezdettől fogva el tudta kerülni az egyoldalúság, a korból kiszakadó gögös elzárkózottság veszélyeit. Sokoldalú érdeklődése, eleven fogékonysága, udvarias türelme s páratlan tárgy szeretete alkalmassá tették arra, hogy minden új jelenséget elfogulatlanul szemügyre vegyen, nyugodtan lemérjen s higgadtan értelmezzen (...) Tekintélye vitathatatlan; bizonyosan azért is, mert sohasem kívánta véleményét, ítéleteit másokra erőszakolni; ha hatni akart, csak érveinek súlyával.”²⁴ A *pirosruhás hölgy* értékeit mérlegre tevő Gyergyai szerint „[k]evesen (...) gondolnak arra, hogy az igazi kritikus, mint amilyen Schöpflin is, történész és lélekbúvár, regényíró és esztétikus, alkotó és olvasó is egyben, hogy e határátlépések teszik termékkennyé és hatékonnyá...”²⁵ Elek Artúr kiemeli, hogy Schöpflin még a *Vasárnapi Ujságnál* dolgozott, amikor Osvát már meglátta benne a „bajtársat”: „[a]z első egyike volt, aki Ady mellé állt, és higgadt, nyugodt módján föltétlenül elismerte benne a rendkívüli jelentőséget.”²⁶

1966-ban jelent meg Komlós Aladár kritikátörténeti alapkönyve, amely 11 oldalt szentel Schöpflin Aladárnak, akinek „szelleme tiszta tükör, semmiféle párt-, vagy klikk-elfogultság, kávéházi közvélemény, divat, jelszó, sznobizmus foltja nem homályosítja el; rendszerint oly magától értetődő elfogulatlansággal tükrözi a műveket, hogy véleményei úgy hatnak, mint az objektív igazság megnyilatkozásai. Leszűrt gondolatokat mond el, világosan, egyenletes, duruzsoló hangon, hisztéria és egzaltáltság nélkül. Megérdemelte tekintélyét. Nincs magyar kritikus, aki kora annyi írójáról mondott volna helyes jellemzést és igazságos ítéletet, mint ő. A kritikusok rendszerint csak egyszer virágoznak; azzal a nemzedékkel, amellyel fellépnek. Ő nem kevesebb, mint négy

²² Uo. Vö. VAS ISTVÁN: Schöpflin Aladár irodalomtörténetéről, Nyugat, 1937. 8. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2020. 07. 01.) Újra közzölve: VAS ISTVÁN: Évek és művek. Kritikák és tanulmányok 1934–1956. Budapest, 1958. Magvető. 1958. 33.

²³ RÉDEY TIVADAR: Schöpflin szerepe irodalmi kritikánkban. Magyar Csillag, 1942. II. sz. 254. Rédey Schöpflin Aladár *Mikszáth Kálmán* című könyve kapcsán úgy fogalmaz: a szerző [m]ár harminc évvel korábban, első tanulmányainak egyik legsikerültebbjével megmutatta, hogy a bölcs megértés legpazarabb gazdagságú íróját a kritikus megértés legmakulátlanabb teljességével közelítette meg, emberi és művészi mivoltában egyaránt. (Kiemelés az eredetiben, K. ZS.) Uo., 257.

²⁴ KERESZTURY DEZSŐ: A színikritikus. Magyar Csillag, 1942. II. sz. 260–261.

²⁵ GYERGYAI ALBERT: Az elbeszélő. Magyar Csillag. 1942. II. sz. 262. Vö. „A jó kritikus egyéniség, de széles, rugalmas egyéniség, esetlegességektől független, általános érvényű ideállal, melyben az örök emberi igény és a kor tisztán látott feladatának képvisellete egyesül.” KOMLÓS ALADÁR: A kritika. In: K. A.: Kritikus számadás. Budapest, 1977. Szépirodalmi, 196.

²⁶ ELEK ARTÚR: Schöpflin Aladár és a Nyugat. Magyar Csillag. 1942. II. sz. 265.

„...sohasem tartottam magam tudósnak...”

nemzedéknek tudott megértő bírója lenni.”²⁷ Szintén Komlós írt előszót a válogatott esszéket közre adó gyűjtemény elé. Ebben hangsúlyozta: Schöpflint „[j]ó kritikussá elsősorban benyomásai élessége és tisztasága tette, amelynél fogva lehető volt számára, hogy erőfeszítés nélkül eszméletébe emelhesse őket; előítélettelen, dogmamentes, világos gondolkodása, jó megfigyelőképessége, amely minden megkülönböztető egyéni vonást észrevett (...), s nagy skálájú fogékonysága, amely nemcsak a logikusan kiépített, valószerű történetet becsülte meg (mint Gyulai vagy Ambrus), hanem minden lélek szuggesztív kifejezését.”²⁸ Az Ignotusnál és Kosztolányinál is végletesebben gyakorolt türelem, amellyel Schöpflin a művekhez közeledett, voltaképpen „hasznos elv volt a század elején feltörő, új irodalom védelmében.”²⁹ Komlós az esszét az irodalmi értékeken túlmutató zárlattal látja el: „...munkáját nemcsak elemzéseinek találó volta, ítéletinek helyessége teszi értékessé, hanem nevelőértéke is: tévhitektől, előítéletektől mentes gondolkodása, higgadt, nemes magatartása nemcsak irodalomtörténeti tanulságokat nyújt, hanem követésre ösztönző, erkölcsi példával is szolgál.”³⁰

Réz Pál 1979-ben, a Schöpflin Aladár Móriczról írott elemzéseit tartalmazó kötet előszavában, a *Nyugat* nagyjai mellé álló kritikusról szólva így fogalmazott: Schöpflin „[a]nalízisei többnyire a művek legfontosabb jegyeit ismerték föl, írták le; ezért, hogy egy, sőt több nemzedék szorgalmas kritikusaként jobbra az utókor által is elfogadott, igazolt ítéleteket fogalmazott meg, sőt, meglátta – néha igen korán – a művek és az életművek közti összefüggéseket is.”³¹

Rózsafalvi Zsuzsanna szerint „Schöpflin elsősorban »professzionális« olvasó és kritikus volt, írásai sem sorolhatók a szűkebb értelemben vett irodalomtörténet és -tudomány (...) körébe.”³² Rákai Orsolya *A magyar irodalom története a XX. században* kapcsán mondja róla: „Vizsgálódásai során – ahogy kritikáiban is – (...) lefegyverzően »előítélet-mentesnek« mutatkozik, kristálytisztá logikával és részletegazdagon, árnyaltan, nagyon körültekintően és következetesen érvel, nem hagy fel-táratlan támadási felületet...”³³ A *Vasárnapi Ujság*ban publikált írásokat értékelve Széchenyi Ágnes összefoglalása szerint „Schöpflin Aladár – Ignotus mellett, vele szövetségben – az 1900 táján pályára lépő, megújult magyar irodalom legnagyobb kritikusa. Megkülönböztető jegye a társadalmi háttér és a gyökerek keresése és a lélektani motivációkra figyelés.”³⁴

²⁷ KOMLÓS, 1966. 147.

²⁸ KOMLÓS, 1967. 25.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo., 26.

³¹ RÉZ PÁL: Móricz és Schöpflin. In: Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról. Vál. Réz Pál, Budapest, 1979. Szépirodalmi, 10.

³² RÓZSAFALVI, 2013. 15.

³³ RÁKAI, 2013. 109. Legutóbb Nyilasy Balázs a XIX. század végének, XX. század elejének általános válságérzetét vizsgálva értékeli „a művészet nyugtalanító, leleplező, destruáló attitűdjeit elvileg is” legitimáló Schöpflin kritikusú krédóját, aki „megerősíti, középpontba helyezi, s a köznapiságba illeszkedő, szép és jó, morálisan komoly és hasznos irodalmat a *kiengesztelés normájával* együtt [kiemelés az eredetiben, K. Zs.] evidensen elutasítja.” NYILASY BALÁZS: Válságkifejezés és irodalom. In: Ny. B.: Megérteni az irodalmat. Budapest, 2020. MMA Kiadó, 134–135.

³⁴ SZÉCHENYI, 2018b. 129.

II.

Schöpflin Aladár, akit már kortársai is elismertek, a „megértő kritikát” művelte. Ez nem jelentette persze azt, hogy lemondott volna az értékelésről. Igaz, távol állt tőle az a magatartás, amelyet Török Sophie emleget (epésen és elfogultan) Németh László *Ember és szerep* című munkájáról szólva.³⁵ Horváth Jánosnak szóló egyik levelében van egy ars poeticus mondat: „A megértésen át való értékelés az én kritikai ideálom: a megértés legbiztosabb útjainak azokat tartom, amelyek a pszichológián és a szociális tényezők ismeretén keresztül vezetnek.”³⁶ A *Magyar írók* című kötete előszavában direkt módon beszél kritikusi gyakorlatáról. Itt szerepel az a – szakirodalomban gyakran hivatkozott – passzus, amely az irodalom fogalmát, illetve a kritika feladatát járja körül. (Igaz, hogy a megfogalmazás nem túl filozofikus, de jól jellemzi Schöpflin meggyőződését: „Szerintem az irodalom organikus valami, a nemzet életének olyan életjelensége, mint akár a politika vagy a gazdaság, s ezért minden irodalmi jelenségnek megvannak, meg kell, hogy legyenek a gyökerei valahol a társadalomban, amelynek az irodalom egyik megnyilatkozási formája (...) Megérten az író és művészt – ez a kritika igazi feladata, s abban a képben, amelyet ezzel a megértő módszerrel rajzol a kritikus, megvan az érték-ítélet is. Végeredményben mégis csak az adja meg valamely irodalmi jelenség értékét, hogy mennyi benne az élettartalom.”³⁷)

A polgári radikális gondolkodású Schöpflin – miközben arra is törekedett, hogy megkeresse „a mű mögött világitó emberi egyéniséget”, az irodalmat társadalmi kontextusban szemlélte. Eme törekvése egybeesett a kor kezdeti szociológiai érdeklődésével, s annak hatására is alakult. A Társadalomtudományi Társaság szervezésében 1912. március 19-én *Irodalom és társadalom* címmel rendeztek ankétot, ahol a bevezetőt Ignotus tartotta. Ekkor szólalt fel Diner-Dénes József és Schöpflin Aladár.³⁸ A szöveg megjelent a *Huszedik Század* hasábjain is.³⁹ Benne ama tételmondat nyer alaposabb kifejtést, amely szerint az író „nem zárkozhatik el annak a társadalomnak a vágyaitól, erkölcsi, gazdasági, politikai felfogásától, egyéni életétől, amelybe él...”⁴⁰ Schöpflin szerint a

³⁵ TÖRÖK SOPHIE: Önéletrajz, generációs probléma, vagy amit akartok. Nyugat, 1935. 3. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00590/18539.htm> (Letöltés: 2020. 07. 04.) Török Sophie Németh Lászlónak a Nyugattal történt szakítását közzé tevő könyve kapcsán nehezményezi az akkor fiatal író Babitscsal, Illyéssel, Gellért Oszkárral, egyáltalán a folyóirattal összefüggő (olykor ironikus) megjegyzését. Németh sajátos véleményét formál Schöpflinről is: „Gyulai Pál és Beöthy Zsolt nagy kritikusok voltak, és Schöpflin Aladárról, noha a Nyugat gárdájához tartozik, nem lehet tagadni, hogy kiforrott kritikus, de jaj a regényei és hajja a drámái.” NÉMETH LÁSZLÓ: *Ember és szerep*. In: N. L.: *Homályból homályba I.* Budapest, 1977. Magvető, Szépirodalmi, 350. Másutt azt írja: „Schöpflin okossága garanciájaként ült köztünk, kezével föl-fölfésülte a haját, s ha megszólalt, amint a bölcs öreg bérest hallottam volna, amint a kocsisok és a szolgák huzakodásához csendesen belemondja az életet szabályozó halhatatlan laposságokat.” Uo., 378.

³⁶ Schöpflin Aladár levele Horváth Jánosnak, Budapest, 1917. XII. 3. In: BALOGH, 2004. 426.

³⁷ SCHÖPFLIN ALADÁR: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok.* Budapest, 1917. Nyugat, 4. [SCHÖPFLIN, 1917.]

³⁸ VÖ. LITVÁN GYÖRGY, SZÜCS LÁSZLÓ: *Bevezetés.* In: *A szociológia első magyar műhelye I.* Budapest, 1973. Gondolat, 5–46.

³⁹ http://mtda.hu/huszedik_szazad/text/1912/1912%2005.pdf. 672–675. (Letöltés: 2020. 07. 08.) Lásd: SCHÖPFLIN ALADÁR: *Irodalom és társadalom = S. A.: Válogatott tanulmányok.* Budapest, 1967. Szépirodalmi, 60–66.

⁴⁰ Uo., 60–61.

„...sohasem tartottam magam tudósnak...”

tollforgató nemcsak a maga nevében beszél, hanem azon tömegekében is, akikkel világfelfogás dolgában közösségben él. Nem utasítja el a *l'art pour l'art*-t; inkább figyelmeztetésnek tartja arra nézvést, hogy az irodalmi műnek „nem lehet célja erkölcsöt javítani vagy rontani, politikai irányt pártolni vagy ellenezni – mert csakis az lehet az célja, hogy egy ember, az író gondolatvilágát a számára létező legtökéletesebb irodalmi formába foglalja és közölje a többiekkel.”⁴¹ Elutasítja a „tendenciózus irodalmat”, hirdetvén: [a]z író úgy kell felfogni, mint valami nagyon érzékeny barométert, mely a társadalom mélyében forrongó változásokat és mozgalmakat előre jelzi már olyankor, mikor a kevésbé érzékeny készülékek nem is tudnak rájuk reagálni (...) Az író agya kollektív agyvelő: az emberek kisebb-nagyobb tömege gondolkodik és érez általa.⁴²

Schöpflin Aladár ítései elképzelésének pályája során többször hangot adott: a kritika mibenléte sokszor foglalkoztatta. Olykor önálló cikkekben, máskor nagyobb eszszékbe rejtetten beszélt róla. Komlós Aladár⁴³ és Széchenyi Ágnes⁴⁴ elemzéseire utalva (de nem ismételve az ő eredményeiket) kiemelendőnek tartom *A kritikus*⁴⁵ című írást. Ebben az eredetileg *felolvasott* szövegben Schöpflin két típust rajzol meg. Az egyik a Gyulai Pál-féle „elméleti meggondolásból” kiinduló, magának „szélesebb tudományos megalapozást” kereső, minden művel kapcsolatban „általános szempontokra törekvő” műtész, akinek [e]rősebb a hajlama az elítélésre, mint a dicséretre”, s aki „előre megállapított programmal dolgozik”.⁴⁶ Értelmezésében ez a kritikustípus a „fennálló társadalmi és ízlésbeli rend híve, haragszik minden forradalmiságra, akár művészi, akár másféle forradalomról van szó...”, továbbá szívesen „hivatkozik a múltra, régebbi nagy írók példájára, konzerválni szeretné e példák eszményét. Az irodalmat inkább állandó kategóriákban fogja fel, mint a fejlődés folyamatos változásában, állandó belső törvényeket keres benne, s kelletténél kevesebb figyelmet fordít az írói alkotás folyamatos átalakulására a különböző korok követelményei szerint (...) Ítéletei rendszerint helytállóak a múlt idők irodalmával szemben, de az utókor részéről korrektúrára szorulnak a saját korára vonatkozólag.”⁴⁷

Eme dogmatikus elvek alapján dolgozó irodalmárral szemben a textus második részében Schöpflin egyfajta önportrét ad, amelyben a *megértés*, s nem a hibakeresés dominál. A gyakran idézett mondatokban ama ítéletalkotó néz ránk, aki „az irodalmat a tehetségek szabad játékának tekinti”, akinek kiindulópontja „a közvetlen irodalmi élmény”, s akinek „attitűdje nem a tudósé, hanem a művészé...”⁴⁸ Fontosnak tartja kinyilatkoztatni, hogy eme kritikus elsőrendű feladata a tehetség felismerése és minden lehetséges módon történő segítése, mert úgy véli: „a tehetségnek mindent

⁴¹ Uo., 61.

⁴² Uo., 65–66.

⁴³ KOMLÓS, 1967. 12–17; KOMLÓS, 1966. 138–142.

⁴⁴ SZÉCHENYI, 2018b. 30–39.

⁴⁵ SCHÖPFLIN ALADÁR: A kritikus. Felolvasás a Nyugat jubileumi estjén. Nyugat, 1927. 1. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2020. 07. 22.) (Újra közölve: SCHÖPFLIN ALADÁR: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1967. Szépirodalmi, 145–150.)

⁴⁶ SCHÖPFLIN ALADÁR: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1967. Szépirodalmi, 146–147.

⁴⁷ Uo., 147.

⁴⁸ Uo., 148.

szabad”.⁴⁹ Legfontosabbnak tartja „az íróban az eredetiséget”; „könnyen szegődik új irányok szolgálatába, még ha azok forradalmi természetűek is, a hagyományt tiszteli, ahogy illik, de csak azt ismeri el benne érvényesnek, ami a további fejlődést előmozdítja (...) Az irodalmat nem kategóriák szerint fogja fel, hanem mint folyton változó és megújuló folyamatot, mely társadalmi, politikai és kulturális mozgalmak sodrában halad...”⁵⁰

Mikor ezeket az elveket rögzíti, már csaknem harminc esztendei állandó szemléző tevékenység van mögötte. Mélyen megélt és a mindennapi gyakorlatból leszűrt tapasztalatok mondatják vele, hogy a kritikus „[a] mű mögött ott látja az író, aki úgy izgatja, mint valami természeti jelenség (...) Általában nem tudósnak vagy tanítómesternek érzi magát, hanem művésznek...”⁵¹ A cikk végén konklúzióként rögzíti, hogy a főtebb vázolt két típus ritkán jelentkezik vegytiszta formában: „a kritika igazi nagyjainál a két típus szerencsésen elegyedik.”⁵²

Kilenc évvel később, 1936 júniusában a *Tükör* hasábjain visszatért a témához.⁵³ Az irodalom alakulástörténetének folyamatában Kölcseytől kiindulva vizsgálja a „változtathatatlan” elveknek megfelelni igyekvő kritikusi magatartást. Kimondja azonban, hogy az irodalom folyamatában nincsenek örökre rögzített elvek, hanem változások vannak: „[m]inden nemzedék másképpen gondolja el az irodalom értékfogalmait, minduntalan jönnek nagy írók, akik áttörnek az addig vallott ítéleteket (...) Az irodalom élete nem szilárd konstrukciókon alapul, hanem folyton hullámzik és alakul, változtatja arcát és mondanivalóit. A társadalom új áramlatainak megfelelően minduntalan új irodalmi irányok igyekeznek a régiekkel szemben bizonyítani létjogukat.”⁵⁴ Az új és a régi gyakran harcol egymással: ezt a küzdelmet Bajza József és Kazinczy Ferenc, majd Gyulai Pál és Toldy Ferenc példáján keresztül szemlélteti. Emlékeztet rá, hogy a dogmatikus kritika Shakespeare, Balzac, Tolsztoj vagy Dosztojevskij munkáiban is találhat elmarasztalni valót. A cikk végén összegzi, hogy az irodalomban (amely „eleven, folyton alakuló életjelenség”) mi a kritika feladata. „Ha a kritikus felismeri valamely író vagy irodalmi irány értékét, akkor az a dolga, hogy tőle telhetőleg mellé álljon, harcoljon érte és az érvényesülését gátló nézetek ellen (...) Tudnia kell, hogy (...) minden nagy író és jelentős irodalmi irány más kritikai szempontokat tesz szükségessé. (...) Ne ítélőbírája akarjon lenni az általa becült írónak, tegyen le a tanítómesteri magatartásról, fegyvertárs, ha kell, fegyverhordozó legyen. Mint egy kitűnő angol kritikus mondta, a kritikus magatartása legyen alázatos az írói szellemmel szemben. Kizárni, esetleg ki is üldözni az irodalomból a tehetségtelenséget, segíteni a tehetséget, félrehárítani az irodalomtörténetbe a régit, ha az már kiélte magát, támogatni a friss életerővel előretörő újat, ha érték van benne. Ezzel járul hozzá a kritikus

⁴⁹ Uo. Önmagára, Ady és Móricz pályájának követőjére is gondolhatott, amikor azt mondja, hogy a jelzett kritikus „[l]egfőbb vágya és öröme, idejében felismerni a zsenit, melléállni és kiküzdeni igazát.” Uo. 148–149.

⁵⁰ Uo., 149.

⁵¹ Uo.,

⁵² Uo., 150.

⁵³ SCHÖPFLIN ALADÁR: Az alkotó kritika. In: SCHÖPFLIN ALADÁR: Egy apolitikus elmékedései. Budapest, 1994. Századvég – Nyilvánosság Klub, 62–65.

⁵⁴ Uo., 63.

„...sohasem tartottam magam tudósnak...”

az irodalom haladásához. Ezzel válik maga is alkotóvá. Minden nagy kritikus ilyen értelemben vett alkotó volt.”⁵⁵

III.

A főntebb vázolt kritikus meggyőződés jól szemlélhető a *Vasárnapi Ujság*ban közölt szövegek esetében. A Széchenyi Ágnes szerkesztette kötetben tanúi lehetünk annak, Schöpflin mekkora merítéssel dolgozott. És nemcsak az a lenyűgöző, hogy 1903 és 1921 között – miközben 1908-tól már a *Nyugat* szerkesztője is volt – milyen nagyszámú könyvismertetést/recenziót adott közre, hanem az is, miként választotta el az új, az eredeti, az értékes irodalmat a haloványtól, az önisméltól, a jellegtelenről. A tehetséget a tehetségtelenségtől. (Ez a gesztus tetten érhető abban is, hogy a számára fontosabb, érdekesebb, gazdagabb könyvekről hosszabb, a kevésbé színvonalasakról rövidebb terjedelmű cikkeket tesz közzé.⁵⁶) Ady, Móricz, Krúdy, Babits, Kosztolányi, Kaffka Margit valamennyi munkáját szemlézi, többnyire jelentősebb terjedelemben. Bár kétségtelen, hogy számára Ady volt a „szemnyitó”,⁵⁷ továbbá Kaffka és Babits a legfontosabb szerzők, Móricz, illetve Krúdy műveiben megérezte az újat és az egyedit. „Pályakövető” kritikusként Móricz csaknem valamennyi munkájáról írt; a két alkotó között mély emberi kapcsolat is kialakult.⁵⁸

Különlegesen tanulságos lenne annak az elemzése, hogy a megbírált szerzők valamennyire (vissza)hatnak-e a bírálóra. E folyamat aprólékos feltárása további kutatást igényel: most megelégszünk annak jelzésével, hogy Schöpflin gyakran emlegetett objektív, kimért, szenvedélytelen hangjához⁵⁹ képest feltűnő az a gyengédség, amellyel Kaffka Margitról beszél.⁶⁰ Ennél is izgalmasabb az a megfigyelés, amely szerint Krúdy Gyula regényeiről-novelláiról szólva nem egyszer kerül maga is a recenzált könyv stílusának hatása alá, s komponál – a hosszú bekezdésektől egyébként nem idegenkedő

⁵⁵ Uo., 65.

⁵⁶ Megjegyzendő, hogy Schöpflin Aladár a Franklin-Társulat munkatársaként sok, a kiadó által megjelentetett, s később az időből kiesett könyvről is írt beszámolót; ötven esztendő telt el a Társulat kötelékében. Lásd: SZÉCHENYI, 2014. 353.

⁵⁷ Vö.: SZÉCHENYI, 2018b. 25–50.

⁵⁸ SZÉCHENYI, 2018a. 218–219. Móriczról írott munkáit 1979-ben jelentette meg Réz Pál. (Vö. a 30. lábjegyzettel.) A kötet a *Vasárnapi Ujság*beli Schöpflin-írásokat két kivétellel teszi közzé. Ezek: MÓRICZ ZSIGMOND: Csitt-csatt és több elbeszélés. *Vasárnapi Ujság*, 1910. május 22. In: Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Ujság*ban, 2018. 452–453.; MÓRICZ ZSIGMOND: A galamb papné, Az Isten háta mögött, *Vasárnapi Ujság*, 1911. november 19. In: Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Ujság*ban, 2018. 508–509. A Réz Pál válogatta anyagban szerepel egy cikk, amely viszont hiányzik a Széchenyi Ágnes-gyűjteményből: Magyar írók otthonukban: Móricz Zsigmond, *Vasárnapi Ujság*, 1917. november 4. In: Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról. Vál. Réz Pál, Budapest, 1979. Szépirodalmi, 105–109.

⁵⁹ Gyergyai Albert e korszakkal kapcsolatban Schöpflin Aladár „szép, tömör, nyugodt és tartalmas” cikkeiről beszél. GYERGYAI ALBERT, *Adalékok a Nyugat történetéhez* = Gy. A.: A Nyugat árnyékában. Budapest, 1968. Szépirodalmi, 147. Rózsafalvi Zsuzsanna az esszéportrékkal kapcsolatban írja: Schöpflin eme szövegeit „egyszerű, precíz nyelven megfogalmazott világos gondolatok jellemzik”, amelyekben a szerző „a szubjektumon átszűr, letisztult, lényegre törő kijelentésekkel érvel...” RÓZSAFALVI, 2013. 27.

⁶⁰ SCHÖPFLIN ALADÁR: Csendes válságok. *Vasárnapi Ujság*, 1910. február 6. In: Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Ujság*ban, 2018. 430–432. S. A.: Kaffka Margit: Színek és évek. *Vasárnapi Ujság*, 1912. november 17. In: Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Ujság*ban, 2018. 553–555. S. A.: Kaffka Margit: Mária évei. *Vasárnapi Ujság*, 1913. május 25. In: Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Ujság*ban, 2018. 597–598.

Schöpflin – hét-nyolc soros, többszörösen alárendelt, indázó mondatokat.⁶¹ (Megjegyzendő, hogy a Krúdy-életműben oly sűrűn emlegetett *gordonkázás*, *gordonkahang* is tőle származik...⁶²) Tévedhetetlen biztonsággal ismerte fel az újat, az eredeti gondolatot, a stílus egyediségét. És – szelíden bár – hangot adott nemtetszésének is, ha epigon, ha gyér invenciójú, ha elhamarkodott művekre lelt. (Napi szemlélő ténykedése során szép számmal kerültek elé olyan munkák, amelyekről szólva hol erősebb, hol kevésbé markáns bírálatokat is megfogalmazott, mint – többek között – Katona Ferenc, Sándor Kálmán, Balla Miklós, Ferke Ágost, Vér Mátyás, Gyóni Géza, Bakti Gyula, Farkas Béla, Karafiáth Jenő, Peterdi Andor, Sassy Csaba, Földes Imre, Ács Klára, Szerderkényi Anna, Vidor Marcell, Balla Ignác, Boross Sándor műveivel kapcsolatban.)

Schöpflin Aladár kritikusai ethoszának alappillére a megértés, türelem, az elfogadás. Mindez nem gátolta meg abban, hogy jelentősebb szerzőkről is bíráló véleményt formáljon. Ady megértése sem történt egyik pillanatról a másikra, miként olykor Móricz regényeivel,⁶³ s főleg drámáival⁶⁴ összefüggésben is hangoztatta aggályait. Nem volt ez másként Krúdy Gyula esetében sem: olykor az író modorosságát⁶⁵ és az erős Mikszáth-hatásokat⁶⁶ emlegeti, máskor – minden elismerés mellett – a koncentráció hiányát, a laza kompozíciót⁶⁷ rója fel neki. (Ugyancsak erős fenntartásait hangoztatja például Szabó Dezső nevezetes regényével, *Az elsodort faluval* kapcsolatban...⁶⁸)

⁶¹ Lásd SCHÖPFLIN ALADÁR: Krúdy Gyula: A vörös postakocsi. Vasárnapi Ujság, 1913. augusztus 17. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 607–608. S. A.: Krúdy Gyula: Pesti album. Vasárnapi Ujság, 1914. január 26. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 832–833.

⁶² Szauder József 1968-as tanulmányában még azt írta: „Nehéz megmondani: ki hallotta meg először és tette nyomban szóvá is, hogy Krúdy Gyula művészetét *gordonkahangon* muzsikál. Talán Schöpflin, 1913-ban, így: »Halkan beszél, a gordonka lágy, mély és meleg hangján, csak kevéssé, alig észrevehetően modulálva.«” (Huszadik Század, 1913. dec. 20., 644.) (Vö. http://mtda.hu/huszadik_szazad/text/1913/1913%2012.pdf. Letöltés: 2020. 07. 26.) = SAUDAER JÓZSEF: Utak Krúdyhoz. Előadásvázlat születésének kilencvenedik évfordulójára. Napjaink, 1968. 12. sz. 8–9. (Újra közölve: SAUDAER József: Tavaszí és őszi utazások. Tanulmányok a XX. század magyar irodalmáról. Budapest, 1980. Szépirodalmi, 192–205.) Ma már tudjuk, hogy a kifejezés korábbi: 1912 nyarán íródott le először. „A hangjában megvan a gordonka mély és meleg zöngése, moduláló képessége a szomorúan mosolygó humortól a mély, könnyes elborulásig s ez az érzéstől áthatott és mégis férfias hang fogja meg legerősebben az olvasót, ez teremti meg a novellák finom, bensőseggel teli hangulatát, amely aztán elborítja és megeleveníti az alakokat s a környezetet, amelyben élnek.” https://epa.oszk.hu/00000/00030/03057/pdf/VU_EPA00030_1912_26.pdf (Letöltés: 2020. 07. 26.) Vö. Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 542. A „gordonkára emlékeztető baritonhang” szintagma szerepel *A vörös postakocsiról* szóló bírálatban. Vö.: a 60. lábjegyzettel. A hangszer az író halála alkalmából született emlékezésben a „mint magányos gordonkázó a kert bokrai mögött” hasonlatban jelenik meg újra. Nyugat, 1933. 11–12. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2020. július 28.)

⁶³ SCHÖPFLIN ALADÁR: Móricz Zsigmond: Sárarany. Vasárnapi Ujság, 1911. január 1. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 477.

⁶⁴ SCHÖPFLIN ALADÁR: Móricz Zsigmond: Sári bíró. Vasárnapi Ujság, 1910. január 2. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 934. S. A.: Móricz Zsigmond: Pacsirtaszó. Vasárnapi Ujság, 1917. szeptember 23. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 1044–1045.

⁶⁵ SCHÖPFLIN ALADÁR: Krúdy Gyula: Pajkos Gaalék; A szakállszárítón, Vasárnapi Ujság, 1907. április 7. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 276. S. A.: Krúdy Gyula: Szindbád utazásai. Vasárnapi Ujság, 1912. június 30. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 542.

⁶⁶ SCHÖPFLIN ALADÁR: Krúdy Gyula: A bűvös erszény. Vasárnapi Ujság, 1909. november 7. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 407; S. A.: Szindbád utazásai. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 520.

⁶⁷ SCHÖPFLIN ALADÁR: Krúdy Gyula: A vörös postakocsi. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 608.

⁶⁸ SCHÖPFLIN ALADÁR: Szabó Dezső: Az elsodort falu. Vasárnapi Ujság, 1919. november 2. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 854–855.

„...sohasem tartottam magam tudósnak...”

Schöpfflin Aladár gazdag munkásságába nem választódott el teoretikusan az irodalomtörténet és a kritika: szerinte mindkét szakma művelőjének művészi vénával kell rendelkeznie.⁶⁹ A maga számára sem határolta el e tevékenységeket: itt nemcsak az 1937-es kötetre gondolunk.⁷⁰ A *Vasárnapi Újság* hasábjain több nagyobb terjedelmű cikket közölt XIX. századi írókról: ezekben Kemény Zsigmond, Vajda János, Arany János Tompa Mihály, Lévy József emlékezetét idézi.⁷¹ Schiller Erzsébet említi, hogy Schöpfflin számára a „kritikus ideáltípusa” a fiatalon elhunyt, korábban a régi magyar irodalommal foglalkozó, s a napi kritikát csak rövid ideig gyakorló Király György, aki a *régvoltat* és a *jelent* egyszerre tudta szemlélni.⁷² Ő ezt az Adyról, illetve a Mikszáthról írott könyvében igyekezett megvalósítani.

Nagy ívű pályájának jelentős állomása volt a *Vasárnapi Újság*. Az itt (többnyire) névtelenül közölt írások hozzáférhetővé tétele tovább árnyalhatja az utókor által a róla kialakított képet. Az önmagát elsősorban írónak tartó Schöpfflin tisztában volt helyzetével és tehetsége természetével. A könyvek és a színházi bemutatók százainak kimért hangú elemzője a fentebb hivatkozott, Horváth Jánosnak szóló levélének elején azt írja: „Én meglehetősen hűvösen ítélek a magam munkájáról. Tudom, mik a hiányai, s tudom, mi származik ezek közül tehetségem korlátaiból, mi azokból a körülményekből, amelyek között dolgozom...”⁷³ A gyér számú önjellemző mondat közül, melyeket valaha magáról mondott, kiemelendők az 1913-as Greguss-díj kiszemeltjeként megfogalmazottak: „Az irodalmi életben meglehetősen magamban állok, két generáció közé ékelve, amelyek merev ellentétben állnak egymással szemben, az egyikhez sem tartozom egészen, az egyikben sem találok hátvédet, nem is tudok egyiknek sem pártembere lenni, s ez az egyedülvalóság, igaz, hogy megkönnyíti ítéletem elfogulatlanságát, de néha nyomasztó is.”⁷⁴ Amikor Pintér Jenő arról értesíti, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság választmányi tagjává választotta, Schöpfflin megilletődve válaszolja: „Mindenféle hajlam és tehetség között a legkevésbé van meg bennem a társadalmi szereplésre való s az egyesület életében való hathatós közreműködés ezt is megkívánja. Tudományos munkát nem ígérhetek, egyrészt mert sohasem tartottam magam tudósnak, mindig csak írónak, másrészt mert zaklatott és rabszolgai munkában őrlődő életem sem engedi meg a tudományos elmélyülést.”⁷⁵

⁶⁹ „...az irodalomtörténeti munka szerzőjének magának is a maga módján művészi alkotásra képes írónak kell lennie...” SCHÖPFFLIN ALADÁR: Magyar irodalomtörténet-írók. Nyugat, 1910. 18. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2020. 07. 30.)

⁷⁰ „... az irodalomtörténetnek az a fontos feladata is volna, hogy a múlt irodalmának ismerete révén bevezesse az olvasókat a jelen irodalmába.” Uo.

⁷¹ Komlós Aladár szerint Schöpfflin „[a] Nyugat vezető kritikusa létre hozni a 19. század íróival, s legszebb esszéit a két Vörösmartyról, Vajda Jánosról, Mikszáthról írta – de mint a modern kritika nevelte, ő is olyan rugalmas tudott maradni, hogy múlt századi klasszikusainktól el tudott jutni nagy nyugatos barátai, sőt Proust, Thomas Mann, Kassák Déry megértéséig.” KOMLÓS ALADÁR: Kritika és kritikusok. Budapest, 2004. Nap, 81. [KOMLÓS, 2004.]

⁷² SCHILLER, 2004. 46.

⁷³ Schöpfflin Aladár levele Horváth Jánosnak. Budapest, 1917. XII. 3. In: BALOGH, 2004. 425.

⁷⁴ Schöpfflin Aladár levele Pintér Jenőnek. Budapest, 1913. III. 2. In: BALOGH, 2004. 123.

⁷⁵ Schöpfflin Aladár levele Pintér Jenőnek. Budapest, 1913. III. 3. In: BALOGH, 2004. 125.

Schöpflin Aladár kritikai-irodalomtörténeti kötetei⁷⁶ máig mintát adnak toleranciából, igyekezetből, józan ítélő erőből, lankadatlan cselekvőkészségből. Ha cikkeit, esszéit olvassuk, magával ragad Ady Endre, Móricz Zsigmond, Babits Mihály,⁷⁷ Krúdy Gyula, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Szini Gyula, Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Cholnoky Viktor, Tormay Cécile, Oláh Gábor, Csáth Géza, Gyulai Pál, Szép Ernő, Bíró Lajos, Dutka Ákos, Ambrus Zoltán, Tóth Árpád, Lovik Károly, Czóbel Minka, Szabó Dezső, Török Gyula, Szekfű Gyula, Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő könyveiről, Kemény Zsigmond, Arany János, Tompa Mihály munkásságáról, továbbá a Nemzeti-, a Víg- és a Magyar Színház számtalan premierjéről szóló kijelentéseinek igazsága, tömör megfogalmazásainak, értékelismerő és tudatosító szándékának ereje. Nem csak dicsér; bírálatai azonban mértéktartók, soha nem megsemmisítő, inkább építő jellegűek. Igaz, nem volt teoretikus elme; esztétikai ítéleteit a Gyulain,⁷⁸ Sainte-Beuve-ön, Taine-en, s kora szociológiai tájékozódásán iskolázott mű-megközelítésmód jellemzi. „Az ő kritikája – mondja Komlós Aladár – a szépségeket megvilágító nyugodt és megbízható elemzéseivel, a mondanivalót szinte magától értetődő igazságként nyújtó, duruzsoló modorával, mely nem csillogni vagy meghökkenteni, hanem meggyőzni, egy-egy íróval valóban megérteni akart”,⁷⁹ a XX. század egyik legjelentősebb bírálati hangja. Mentés a túlzásoktól. Értékkereső és -látató munkái még az általa kevésbé értékelt alkotókkal szemben sem megsemmisítő. Gazdag oeuvre-je fél évszázad irodalmának (és színház-kultúrájának) hű lenyomata. Értelmezései beépültek modern tudásunkba is.

⁷⁶ SCHÖPFLIN, 1917.; Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925. Franklin-Társulat; Ady Endre. Nyugat, 1934.; A magyar irodalom története a XX. században. Budapest, 1937. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata; Mikszáth Kálmán. Budapest, 1941. Franklin-Társulat.

⁷⁷ 1918-ban egyik önvallomás szövegében, amelyben azt kereste, kik azok az írók, akik végigkísérték az életét, többek között azt írja: „Harmincadik évemen túl voltam, amikor megismerkedtem Adyval, aki életem legnagyobb irodalmi élményei közé tartozik, s lényegesen módosította az irodalomhoz való viszonyomat. Valamivel később Babits és Móricz Zsigmond. Ők hárman izgatnak ma is legjobban.” SCHÖPFLIN ALADÁR: Önmagáról. In: SCHÖPFLIN ALADÁR: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1967. Szépirodalmi, 30.

⁷⁸ Vö. SCHÖPFLIN ALADÁR: Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Vasárnapi Ujság, 1908. február 23. 155–156. In: Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban, 2018. 930–933., S. A.: A fiatal Gyulai. In: SCHÖPFLIN, 1917. 19–29.

⁷⁹ KOMLÓS, 2004. 81.

ZIMONYI ZOLTÁN

Ember és szerep

Százhusz éve született Féja Géza

Németh László korai önéletrajza szerint: „Van az ember és van a szerep, melyet vállalni tud. Az egyik csupa takart mélység, a másik csupa világ felé fordított felület, és mindkettő mi vagyunk.”¹

Ha volt magyar író a XX. században, akit a világ felé fordított felület (a szerep) és a takart mélység (a teljes ember) kettősségében célszerű megközelíteni, az Féja Géza volt. A szerep: a „*féjizmus*”. A fogalom az 1930-as években került forgalomba mint „kereső, kutató, terveket kovácsoló, félig irodalmi, félig társadalom- és gazdaságpolitikai irány,”² amelynek erős alapja a szociális érzékenység és a nemzeti felelősségérzet.

Féja szinte vonzódott a társadalmi bajokhoz, éles szemmel vette észre az igazságtalanságokat. Bajlító volt a szó legnemesebb értelmében. Ehhez társult a tények elkiáltásának különös ereje: a hitvitázó-debatter készség. Érdemes megfigyelnünk, hogy a nyilvánosság előtt majd mindig elkötelezetten lépett fel, nyíltan kiállt politikusok és politikai irányzatok mellett, úgy ahogyan azt írók nemigen teszik.

Nem véletlen tehát, hogy Féja Gézáról a közszereplés villanófényében készültek a legtalálóbb felvételek. E képek főként a „társadalom erővonalainak nyílt pályáján” mozgó írórt őrizték meg, ügyek vállalóját, akiben „könnyen tüzet fog a szenvedély”, aki „megtalálta a gyújtópontokat, amelyekben minden kis gyarló tűz méltó lángolássá éghet.”³ Az egyik „fotó” a szónokot ábrázolja, Illyés Gyula rögzítette még a háború előtt, a Márciusi Front idején, tehát a népi mozgalom felívelésekor: „A szokásosnál magasabb termetű volt, de igen vékony, diákosan keszeg. Az emberek közt emiatt görnyedten járt. De ott a kocsmából kihozott zöld asztal tetején teljes hosszában fölgyenesedett, még vékonyabbra nyúlt, mondhatni könnyebbre; a földobott karjaival már-már fölrepülésre készen. Előbb garabonciásszerű lett, aztán prófétaszerű. A fehérre meszelt, de magyarosan tohonya templom előtti térre a vasárnapi kánikulában Kálvin-korabeli, vagyis vegyesen ószövetségi és Dózsa György-i levegő ereszkedett. A szónok – azt éreztem – a föl-fölmeredt öklében villámokat tart, azon nyomban földfoglalásra, kaszaegyesítésre gyűjthetja a tömeget, jómagam is köztük.”⁴ Ide illik Féja Géza önarcképe is. *Viharsarok* című szociográfiája bevezetőjében az ország sebeit tapogató, népéhez térő, a nép nevében perlő XVI. századi prédikátorra stilizálja önmagát. A *Viharsarok* „minden zugát bejártam: vonaton, gyalog, parasztszekéren kocogva és tiszai csónakon, a felfedezés izgalmával és paraszti jajszavak hívására. Lá-

¹ NÉMETH LÁSZLÓ: *Ember és szerep*. Kecskemét, 1934. Újabb kiadása Uő.: *Homályból homályba. Életrajzi írások*. I. Budapest, 1977. Magvető és Szépirodalmi, 306–440. Az idézet a 307. oldalon. [NÉMETH, 1977.]

² Kortársra, Farkass Jenő jellemezte így. Lásd Interjú Féja Géza arcképével. Rádióélet, 1935. szeptember 27. A kifejezést később Németh László is használta. Lásd NÉMETH, 1977. 495.

³ Az idézeteket a Féja-nekrológikából vettem.

⁴ ILLYÉS GYULA: *A Magyarázó. Féja Gézának kéznnyújtással*. Új Forrás, 1975. 2. sz. 4.

zas gyülekezetekben beszéltem, zsúpfedeles népkörökben tartottam előadást, falvakba tettem az apró ablakok mögött mélyesztettem ujjamat sohasem gyógyuló sebeikbe. Lázat mértem és életerejükben gyönyörködtem, nyomorult sárviskókban nyertem vissza a hitemet s népes parasztyülekezetekben rémültem meg belső torzulásaiktól”⁵ – emlékezett vissza.

E néhány közismert, s Féját valóban pályája legjelentősebb pillanataiban, jellegzetes mozdulataival megörökítő kép eltér a megszokott szépírói tartástól. Az író művei révén akar hatni. Németh László hasonlatát kölcsönözve olyan, akár a jó kút: „meg-itatja a szomjazót, de nem járhat szét a pusztán, hogy jertek, én vagyok a kút. A kút dolga vizet gyűjteni s nem a vizet széthordani.”⁶

Az alkotói műhelyből kilépő író-prédikátor kortünet, a XX. század jellegzetes írói attitűdje. Az I. világháborút követő társadalmi-történeti helyzet – világszerte – kihívás a művészetek számára. Kérdései különös hangsúlyt kaptak a forradalmakban felbolydult, Trianonban megalázott magyar társadalomban. Változott az irodalom *valóságfogalma*, mégpedig két, ellentétes póluson. Megnőtt – egyfelől – a valóságéhség; másfelől érdektelen a „tükrözés”. Az irodalomtudatnak ez a végletek felé szakadása alighanem örök szélsősége a művészet társadalmi funkciójáról vallott nézeteknek. Bennünket most csak a valóságviszony érdekel, ez is csupán érintőlegesen. A jelenség a művészet megismerő és tudatformáló-nevelő funkciójának a *túlhangsúlyozása*. Az I. világháború után az amerikai, a német, az orosz irodalomban és másutt meghonosodott félig krónikaszerű irodalmi műfajok, a RAPP-ista irodalomfelfogás, a Neue Sachlichkeit költői törekvése, a riportműfaj térhódítása jelzik az olvasói érdeklődésben kialakult új mezőt. Az írók is felfedezik, hogy a valóság visszaadásának legalább olyan nagyok a lehetőségei, mint a művészi kitalálásnak megadni a valóság káprázatát. A II. világháború után a memoárirodalom eláradása, a ténydráma, riportregény, dokumentumjáték, szociográfia, avagy a divatos orosz *ocserk* bizonyítja, hogy tartós az irodalom valóságfogalmának tágítása. A non-fiction polgárjogot nyert a hagyományos szépirodalmi műnemek között.

Féja Géza százada gyermeke volt. A rá annyira jellemző szellemi tartás különböző világnézetű és egyéniségű kortársait is jellemezte, azokat természetesen, akik hittek az írás közösségi-politikai funkciójában. Az 1920-as évektől egyre jellegzetesebb a debatter, aki mellőzi a vitát mint a nyitott kérdések, lehetőségek mérlegelését. „A debatter mindig döntő összecsapást vív, [...] ügyet szolgál, melynek híveket kell toboroznia, vagy a híveket legalábbis megőrizni a kísértéstől; tehát a debatternek meg kell mutatnia a pokol fertelmes mélységeit és a mennyország gyönyörűségét, hogy a hívek lássák, mit választanak. El kell söpörnie az útból az ellenfél taktikázgatását [...]; redukálnia kell az ellenfél érvelésének »árnyalt« körmönfonságát. [...] Az olyan debatter, [...] aki [...] a kifinomult elméleti érvek szintjén marad, kerülve a személyhez szóló (személy elleni) érvelést, aki tehát nem ellenfele gyöngéjét keresi, hogy aztán azt megtalálva le-

⁵ FÉJA GÉZA: Viharsarok. Az alsó Tiszavidék földje és népe. Előszó. Athenaeum, 6–5. 1937.

⁶ NÉMETH LÁSZLÓ: Nép és író. Napkelet, 1929. március 1. 5. sz. 358. Lásd Uő.: Sorskérdések, Budapest, 1989. Magvető és Szépirodalmi, 18.

hetőleg halálosan beledöfjön, nos, az nem debatter: tulajdonképpen fából vaskarika.”⁷ E jelenség több hazai irányzatot is meghatározott. Technikáját felismerhetjük az eufemisztikusan népi-urbánus vitának mondott kultúrharc mindkét frontján.

Koncsol László állapította meg Fábry Zoltánról, hogy a „pillanatok és helyzetek szorításában”, az 1930-as évek őrlő malomkövei között túlzottan szélsőségesen válaszolt a kihívásokra. Koncsol szerint Fábry ekkor „fényévekre sodródott a szellemi ember eszményi típusától, s egyoldalúságaival, dühödt szélsőségeivel, kései, szégyenkező önkorekcióival inkább arra szolgáltatott példát, hogy miként nem szabad egy embernek egy szellemi pályán mozognia s a művészetről gondolkodnia.” Koncsol Fábryt szónokként ábrázolta: „Írásainak pátosza, evidenciaszintje, vitázó éle, demokratikus elkötelezettsége, nyelvének költői elemekkel kevert racionalizmusa, a pillanaterzék, a naprakész válaszok és ítéletek külön is, együttvéve is a szónokot és a műfajt jellemzik.”⁸

Az új írói szerep sajátosan magyar, autonóm változatának Ady Endre az előképe. Az ő költészete tette fogékonnyá az I. világháború után indult nemzedékeket az írói attitűd ártértékelésére. E felszántott talajba vetette be azután Szabó Dezső a tanításait. A művészi öncélúság elutasítását ő közvetítette igen szuggesztíven a fiatalok számára. Tőle kapták a felmentést, hogy ne foglalkozzanak kötelességszerűen a szépírással, az ő nyomán lett írói törekvéseik keretbe foglalója a politikum. Szabó Dezső irányította rá a figyelmet a magyar múlt és valóság tényeire. A társadalmi válságból való kiútkezesés tőle kapott útjelzőt. A faj, nép és őserő mítosza váratlan látvánnyal lepte meg az ifjúságot. A lelkes parasztkutatás során megpillantották a társadalmi nyomor addig ismeretlen mélyeit, az egészségesnek hitt paraszti életforma felbomlását. Felismerték a radikális fordulat szükségességét. Szabó Dezső tehát közvetve maga is hozzájárult, hogy a szemek kinyíljanak, a mítosz szétoszoljon.

A népi írók mozgalmában később jellegzetessé vált „ártértékelés” csíráit már Fėja Géza pályakezdekésekor megtaláljuk. 1923-as Csokonai és Szabó Dezső tanulmánya „egy nagy munkakívánság” jelzése. Mint írja, a feladat ma: „kiásni a magyar irodalom múltját a tévedések s az ingó feltevések halmazából”.⁹ A hangzatos igénybejelentés ekkor még inkább Szabó Dezső követése; meggyőződéses írói programmá csak évek múlva érlelődik, főként Bajcsy-Zsilinszky mellett, az *Előőr*s korszakban. Az ott megeredt gyökerek azután a népi mozgalmon belül ásták magukat mélyre.

A népi írók – köztük Fėja is – rövidre zárták élet és irodalom, mű és valóság bonyolult áttételeit, keresték az emberség és a szó közt a legrövidebb utat. Az alkotást ideológiájuknak rendelték alá; műveikkel közvetlen és eleven társadalmi hatásra törekedtek. Egységes képet kívántak adni a múlttól, a mai valóságról, a társadalomról és az egyénről. „Végtelenül jólesik látni, hogy ez az írónemzedék mennyire látja, sőt vállalja a magyar föladatok teljességét. Letértek a századforduló írójának szűk vágányáról, a

⁷ MESTERHÁZI MIKLÓS: Rudas László és a húszas évek Lukács-vitája. Magyar Filozófiai Szemle. 1984. 1–2. sz. 94–95.

⁸ KONCSOL LÁSZLÓ: Irodalmunk hiteles képe – kívülről. Irodalmi Szemle, 1984. április. 369–370.

⁹ FÉJA GÉZA: Csokonai Vitéz Mihály. Élet és Irodalom, 1923. április 25. 2. sz. 45.

költők a virrasztó, az ébresztő szerepét éppen úgy vállalják, mint a politikusét, a szociológusét s a pedagógusét.”¹⁰

Ez a háttére annak, hogy a népi írók a hagyományos műfajok mellett, nemegyszer azok rovására, más szakágakat is irodalmiasítottak. Új formák születésének a pillanata ez. Átalakult a szaktudományi szociográfia is. A társadalomvizsgálatnak komoly vonzása volt az I. világháború előtt, főként a *Huszedik Század* című folyóirat tevékenysége révén. Miután a társadalomrajz komor tényei, „tompá dobpergésként szóltak bele a két magyar forradalom zsvíájába,”¹¹ a vesztes háború, s a forradalmak bukása után megcsonkított, gazdaságilag leromlott ország társadalmi és politikai válságának az okát sokan az ő nyakukba varrták. Éppen Féja Géza írta le, hogy „elszánt és szervezett hadjárat folyt a társadalomtudományi gondolkodás ellen, s az újabb nemzedékek fejükben e hadjárat gőzével vágtak neki a magyar életnek”.¹² Visszatérni a szociográfia eredeti módszereihez, a radikális társadalmi fordulat hirdetéséhez, mint a népi írók tették, már önmagában is bátor tett volt. Szociográfiájuk jelentősége azonban, éppen műfajteremtő kísérletük révén, ennél jelentősebb. A századelő szociográfiája diszciplína, művelői tudományos értekező prózában írtak, jobbára entellektüeleknek. A szociológia „popularizálását” az úgynevezett *irodalmi szociográfia* hozta. Az új műfaj szaktudományi érdeklődéssel és ismeretekkel sem rendelkező tömegek számára közvetítette a társadalmi igazságokat, így hatékonyan formálta a közgondolkodást. Eszközként írói módszereket használtak, a belletrisztika varázsát. Megint Fóját idézem: „az élet eleven sodrával érvelünk, a magyar élet és táj képei suhannak, mint vádak és bizonyítékok. Nem sokat beszélünk, inkább az életet beszéltetjük. Lelkiismeretünk terhét, életünk legsúlyosabb poggyászát: az országos élményt bontjuk ki.”¹³

A népi írók műveiben valami lázas „tájrendező örület” munkált. E kifejezés Németh Lászlótól származik, de hasonlót állapít meg Gaál Gábor is a *Mai magyar szociográfia* című tanulmányában: „Egy nép törekszik itt a végső leszámolás magatartásában önismeretre. Új hőseit keresi, s a régi bálványokat döntögeti. Új fölismeréseket mutat föl, és régi félreértéseket gázol le. Az egész mai magyar világ roppant körképe kerekedik ki a szociográfusok kezében.” Gaál Gábor a népművészet magatartásából, az írói szerepek egymásra torlódásából vezeti le a társadalomrajz jegyeit: „hivatástudat a múzsája és a kiállása. Innen a teljessége. Ezért hord össze élményt és tanulmányt, vándorlás közben és introspektíve szerzett anyagot, tudományos elemzést és művészi intuíciót, statisztikát és ihletet, pragmatizmust és lázt, tényismeretet és követelést, mindent, amivel valamely táj s a benne élő embercsoport elrontott, megalázott élete megragadható.”¹⁴

¹⁰ FÉJA GÉZA: „A Nép Eötvös-Kollégiuma”. Megvalósul az „Ifjú Magyarország” első életképes intézménye? Magyarország, 1934. szeptember 6. 5.

¹¹ GAÁL GÁBOR: A mai magyar szociográfia és az irodalom. In: Gaál Gábor: Válogatott írások I. Bukarest, 1964. Irodalmi Könyvkiadó, 610. [GAÁL, 1964.]

¹² FÉJA GÉZA: Viharsarok. Az alsó Tiszavidék földje és népe. Athenaeum, 1937. 7. Legújabb kiadása: Mundus, 2004. 20.

¹³ Uo. 9., a Mundus kiadásban 22.

¹⁴ GAÁL, 1964. 612.

Féja Géza feladatának tekintette, hogy egy nagy szintézis keretében ábrázolja a magyar nép sorsát, képet adjon a múlttól, jelenről és víziókat a jövőről. „Úgy éreztük és úgy érezzük ma is, hogy a magyar sors különösen szép és nagy feladatot rótt ránk: nekünk kell önismeretre ébresztenünk az egész magyar társadalmat. Mi végigzárandokoltuk ezt a földet, végigtanulmányoztuk egész társadalmának életét, mélyen visszaballagtunk a múltba, meg kell tehát csinálnunk a magyar társadalom erényeinek és bűneinek, igazi helyzetének s valódi erőinek őszinte, helyes mérlegét.”¹⁵

Szociográfiai, történelmi, irodalomtörténeti műveit egy átfogó „munkaterv” alapján, az új nemzeti, népi tudat formálása céljából írta. A módszert *történelmi realizmusnak* nevezte. Veres Péter önéletrajzával kapcsolatban szögezte le, hogy „átalakul a magyar irodalom arca, s közelebből: új realizmus, sajátos történelmi realizmus van kialakulóban. [...] a valóság felmérése nem a letűnt realizmus irodalmi eszközeivel történik, hanem a ma élő s ható tényezőket, törvényeket és jelenségeket történelmi gyökeréig vezet vagy érezteti vissza. Nemcsak az életszemléletet és a társadalmi tudatot alakítja át, hanem a sorsszemléletet is. Történelmi események s letűnt történelmi korszakok visszavarázsolása helyett az írást mélyíti történelmi cselekedetté a történelmi realizmus.”¹⁶ Dózsa-könyve előszavában visszatér a fogalomhoz. „Ahhoz az irodalmi irányhoz tartozom, mely a *történelmi realizmust* írta zászlajára. A közvélemény általában »falukutatók«-nak nevez bennünket, holott a »falukutatás« csak egy része tevékenységünknek. Feltártuk a mai magyar falu valóságát, de nem azért, hogy ennél a szükségszerű lépésnél megrekedjünk. Nemcsak a mai magyar falu valóságának feltárása a mi történelmi hivatásunk, hanem egy nagy szintézis keretében ábrázolnunk kell a magyar nép egész történelmi sorsát. Enélkül nincs magyar önismeret, nem keletkezhetik helyesen kormányzó történelmi lelkiismeret, s iránytalanul bukducsolunk a jövő felé.”¹⁷

A *történelmi realizmus* fogalmának forrása Réz Mihály 1923-ban posztumusz megjelent *A történelmi realizmus rendszere* című könyve, tágabban a jogtudós világnézete, munkássága. Réz Mihály (1878–1921) a kolozsvári egyetem tanára volt, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Genfben a Népszövetség főtitkára melletti magyar titkárság vezetője. Bajcsy-Zsilinszky Endre jogi tanulmányai idejéből, Kolozsvárról ismerte, 1913-ban megkapta tőle három könyvét, köztük a *Magyar fajpolitika* címűt. „Réz Mihály világnézete szinte kompakt módon előlegezi a fajvédő Zsilinszkyt”¹⁸ – állapította meg a politikus monográfusa. Réz Mihályra Bajcsy-Zsilinszky hívhatta fel Féja figyelmét.

A történelmi realizmus fogalma Féja használatában korántsem azonos Réz gondolatrendszerével, néhány eleme azonban közös. Réz Mihály fajfogalma jellemzően nem biológiai; a származás helyett a politikai öntudat erősségét hangsúlyozta. Hatékonyabb szociálpolitikát sürgetett. „Történelmünk legfényesebb korszakának irány-

¹⁵ FÉJA GÉZA: Hívó magyarok beszéljenek! Magyarország, 1938. április 22. 11.

¹⁶ FÉJA GÉZA: Népi arcvonal. Tátra, 1937. június.

¹⁷ FÉJA GÉZA: Dózsa György. Történelmi tanulmány. Budapest, 1939. MEFHOSZ, 7.

¹⁸ BARTHA ÁKOS: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet. Budapest, 2019. MTA Történettudományi Intézet, 87.

elve: a szegény nép sorsának javításán alapuló nemzeti politika.”¹⁹ Mindez Féjára is jellemző.

A *történelmi realizmus* fogalmával Réz a Hegel-féle idealizmushoz és a marxi történelmi materializmushoz képest keresett új alternatívát. Könyve bevezetőjében jogtudóshoz illő szabatosággal meghatározta a „mivoltát.” A *realizmus* nem filozófiai szak kifejezés, csupán egyszerű valóságérzék: „Jelenti: úgy a materialista, mint az idealista felfogással szemben azt a reálpolitikai felfogást, mely az ideális és a materiális tényezők fontosságát egyaránt elismeri, s azok erejének, arányának, viszonyának helyes értékelésében látja a gyakorlati politikai gondolkozás legfőbb feladatát. [...] Elismeri az elvont, egyetemes, absolut eszmények értékét, de épp úgy elismeri a meglévő ideális tényezők mellett a materiális tényezők megszorító, kiválasztó, alakító hatásának jogát. A tények között is ott látja mint tényezőt: az ideált; és az ideálok birodalmában is ott látja mint ideálképzőt: a matériát.”²⁰

Történelminek azért nevezte az irányzatot, mert a „fejlődés és visszafejlődés törvényét ép úgy elismeri, mint a Hegel-féle idealizmus, csakhogy a maga reális szempontjaiból nézve a múltat is, miként a jelent. [...] Ez a realizmus tükrözi egyedül objektíven vissza a valóságot, és mutatja egyedül pontosan a megvalósíthatóságot; az ideális és materiális felfogásokkal ellentétben.”²¹

Réz Mihály felfogását Bajcsy-Zsilinszky Endre 1931. március 15-én a Petőfi téren szemléletesen közvetítette az ifjúságnak: „Aki csak kicsit is foglalkozik politikával, jól tudja, hogy a politikában az ideál arányát a lehetőség rezével kell keverni, hogy komoly politikai valutát teremthessünk. De az ifjúság nem arra való, hogy magában ezt a reálpolitikai rezet keresse és adja, hanem csak arra, hogy szintisztán, a maga égi érintetlenségében képviselje az emberi és a nemzeti haladás eszméit.”²²

Féja Géza mozgalmi működésének elindítója és kifuttatója Bajcsy-Zsilinszky Endre *Előrs* című lapja volt az 1920-as évek végétől. Amikor a népi irányzat mozgalom-má kezdett szerveződni, Féja megtalálta a szerepét. Jelentőségét legtöbbször „mozgalmi” képességeiben, szónoki és publicisztikai, szervezői tevékenységében látták. „Számítva arra, hogy a népi mozgalom politikai mozgalommá alakul, nagy szükségét éreztem annak, hogy egy ilyen tehetségű ember is legyen a mozgalomban. Ne csak szépítő vagy akár szociográfus, hanem aki tud a tömeg és a közösség nyelvén szólani, vagy írni. Erre Féja nagyon alkalmasnak látszott” – emlékezett rá Püski Sándor.²³ Németh Lászlót idézem: „Féja inkább politikus, nyugtattak meg a barátai. Ő egy nagy gége, aki mindnyájunknál jobban eldörgi, amit belészuggerálunk.”²⁴ Illyés a „magyarázót”²⁵ látta benne. Irodalomtörténeti jelentősége természetesen ennél összetettebb, amit éppen a későbbi szépítői pálya igazol. A mozgalomnak alkotója, formálója is volt, nemcsak népszerűsítő szónoka. Éppen a *Viharsarok*, a földkérdés forradalmi kezelése

¹⁹ RÉZ MIHÁLY: Magyar fajpolitika. Budapest, 1905. 60.

²⁰ RÉZ MIHÁLY: A történelmi realizmus rendszere. Bevezetés. A történelmi realizmus mivolta. Stúdium, 1923. 9.

²¹ Uo.

²² Előrs, 1931. március 22. 1.

²³ 1980. június 10-én, Budapesten, a Ráday utcai lakásán készült magnetofon felvétel.

²⁴ NÉMETH LÁSZLÓ: Tanú-évek In: NÉMETH, 1977. 495.

²⁵ ILLYÉS GYULA: A Magyarázó. Féja Gézának kéznyújtással. Új Forrás, 1975. 2. sz.

jelezte kiemelkedő szerepét. Azonban mindemellett Féját valóban a mozgalom találta meg, s emelte föl. A sok színből összeállt „népiek” között megkülönböztető, egyedi vonása elsősorban az elkiáltó, átértékelő, magyarázó, rétori szerep lett. „Nekem a szónoklás elsősorban mindig vallásos élmény, a nagy krisztusi kenyérszaporítás szerény és alázatos mása: az ember közvetlenül megosztja magát a tömeggel, s ugyanakkor, midőn »megfogja« a tömeget, szét is oldódik benne, fel is áldozza magát benne.”²⁶

A komolyabb ellenvetések Féja munkásságában általában társadalomképének a szilárdságát, műfajainak (szociográfia, történeti, irodalomtörténeti esszé) felszínességét, riportszerűségét, retorikus stílusát, indulati színezését kifogásolják, végső soron a hiányzó tudományosságát. Urbánus ellenfelei nem kis göggel műveletlennek mondták. Erdei Ferencsel szembeállítva meg szokták állapítani róla, hogy nincs összefoglaló társadalomszemlélete. Fülünkbe csengenek Móricz Zsigmond szavai is, őt elsősorban a *Viharsarok* stílusának a lángolása perzselte meg. Féja „bár élvezetes író, inkább hasonlít a szónokhoz, aki midőn tárgyalt, magasabb lelkiállapotba, érzelmibb színvonalra emelkedik, s hogy magával ragadja szent és magas szöveg célja felé a ráfigyelő tömeget, kikapcsolja a bibelődő okfejtéseket, s elvárja, hogy *hit támadjon* az ő egyéniségének hatása alatt.”²⁷ Több kortárs emlékezéséből tapintatosan bár, de félreérthetetlenül a „hordószónok” alakja kerekedik ki. Különös képességeit mindenki elismerte: élőszóban és írásban egyaránt hatott a tömegekre. A legtöbben azonban rögvést hozzászík, hogy csak alaptételeket mondott ki, „vájtt füleknek közhelyeket” (Illyés), szimplifikált, több volt benne a „gőz”, mint a „megfontolás” (Németh László).²⁸

A „féjizmus” mint szerep, jól illett Féja egyéniségének alapidiszpozícióihoz: gúny, ellenkezés, bizonyos fölényesség és önértzet, kíméletlen, olykor durva támadókedv jellemezte. A debatter extrovertáltsága ugyanakkor Prokrasztész-ágy is számára, csontolta egyénisége introvertált, intellektuálisabb részét. Az ember, a teljes ember gazdagabb, volt takart mélysége a szerep felszíne alatt.

Értelemszerűen életének „szereptelen”, azaz szerepét kereső és szerepét veszített szakaszaiban lesz látható ez a „takart mélység”. Ilyen volt 1924–1928, a Szabó Dezső és Bajcsy-Zsilinszky Endre közötti útkeresés, illetve 1945 utáni száműzetése. S ilyenek voltak utolsó évei, amelyben szerepvezérelt évei egyoldalúságait pótolta.

Eötvös-kollégista évfolyamtársai (például Barta János) úgy is emlékeztek rá, mint a modern költészet vájt fülű értőjére, Rilke hívére. Később Várkonyi Nándor figyelmét Gyergyai Albert avval hívja fel Féjára, hogy „Hölderlint és Novalist bújja évek óta”.²⁹

Féja eleinte a *Nyugat* és Babits műhelyében kereste a helyét (Bányai Kornél, az Előhegy közelsége, költői ambíciói, stb. motiválták). Esztergom-táborból egy ideig föl járt az előhegyi nyaralóba is. Azonban – mint a folyóirat fölfedezettje, Németh László – ő sem illett be a *Nyugat* „új klasszicizmusába”, ekkor még kevésbé irodalomszemléle-

²⁶ FÉJA GÉZA: Március hívői és kufárai. Magyarország, 1937. március 17. 3.

²⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: Viharsarok. Pesti Napló, 1937. március 21. 15.

²⁸ Lásd a 24. és 25. sz. jegyzetet.

²⁹ 1925. december 1-jén kelt levelében. VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek. Budapest, 2004. Széphalom, 240. [VÁRKONYI, 2004.]

te, inkább szerény költői teljesítménye és a baráti viszony megszakadása miatt.³⁰ A *Nyugat*-ban 1922 decembere és 1924 októbere között mindössze három verse és egy recenziója jelent meg (Móricz Zsigmond *A galamb papné* című kisregényéről).

1923-ban Szabó Dezső vette maga mellé, „ez akkor a »lángoló ifjúság« körében, ahol a Mester a nagy próféta szerepét játszotta, igen nagy kitüntetésnek számított.”³¹ Az *Aurora* és az Élet és irodalom rendszeres szerzője. Szabó Dezső számról számra közölte az ambiciózus fiatalember írásait: három verse és tíz tanulmánya/kritikája jelent meg abban az évben, lényegében a Mesterrel ketten töltik meg a folyóiratot.

Szabó Dezső hatása az *ember* és *szerepe* formálódásában egyaránt megmutatkozik. Ő ismerte fel tanulmányírói tehetségét, terelte a költői kísérletezgetésektől az értekező próza felé. A *szerep* megtalálására is hatott: ő szabadította fel Féjában a szónokot. „Szabó Dezső tanított meg arra, hogy az írónak jussa, sőt, kötelessége a »közígazság« közvetlen szolgálata. [...] arra tanított, hogy a változás merőben belső úton, a »magyar fajta« újjáteremtése útján lehetséges. [...] Ő tanított támadó bátorságra [...] a harc jellemezte ifjú évetemet, és sohasem tagadom meg, hogy tőle kaptam a felvillanyozó lökést, midőn még tétováztam. Szabó Dezső indított útnak, ha az idők során bármennyire is elkanyarodtam tőle.”³²

Féja valóban elkanyarodott Szabó Dezsőtől. Folyóirat-alapítási, nemzedékszervezői kísérletei során buzgón igyekezett a Mester hatása alól kivonni társait. 1928-as álláspontja: „Hát én Szabó Dezsővel így vagyok: valamikor föltétlenül hinni kellett benne, így volt jó, s ma sehogyan sem lehet és szabad hinni benne, s így jó és igaz.”³³

Akkoriban – Várkonyi Nándor ironikus szavaival – „élettani tünet a kezdő írók lapalapító viszketege.” Szabó Dezső köréből kiszakadva,³⁴ nemzedéktársaihoz hasonlóan Féja is kereste a lehetőségeket önálló fórum megteremtésére, fel-felbukkan szinte minden lapkísérlet háza táján. Várkonyi Nándor szerint „Féja Géza volt a legmarkánsabb egyéniség azok közt, kikkel a '20-as években a közös munka összehozott. S a leghatározottabb is; akkor már túlhaladt Szabó Dezső irreális nacionalizmusán, eleve szembefordult Babits »abszolút Nyugatba-gyökerezettségével«, melyet talajtalannak érzett, s tudta, hogy a *Nyugat* neki nem lehet otthona már. Nemzedéki munkát kívánt a fiataloktól, s szememben nem vitás, hogy az ő elgondolása volt a leggyakorlatibb, életképebb mindnyájunké között.”³⁵

Féja pályaképének egészét tekintve a Bartha Miklós Társaság lapja, a *Híd* lehetett volna a szellemi otthona. Az 1927 áprilisától megjelenő folyóirat alapítói és fönntartói menekült erdélyi fiatal értelmiségiek. Szerkesztője Csanády György költő, a *Székeley himnusz* szövegírója. A folyóirat az anyaország és a kisebbségbe szorult magyarság

³⁰ Keresztury Dezső 1981-ben hozzám írt levele szerint: „annyi bajt csinált rossz, intrikus, rossz modorú természetével, hogy ez a baráti viszony megszakadt.”

³¹ Uo.

³² FÉJA GÉZA: Szabadcsapat. Életregény. Budapest, 1965. Szépirodalmi, 99–101.

³³ Várkonyihoz írott 1928. július végi levele. Lásd VÁRKONYI, 2004. 295.

³⁴ B. Bernát István a *Híd* című folyóiratról közölt tanulmányában részletesen jellemzi Féja irányvonalát. B. BERNÁT István: „Híd! Út, ahol nincsen út”. (A „Híd” című folyóirat és a Bartha Miklós Társaság: 1927–1928). Filozófiai Szemle, 1986. 5–6 sz. 659–689. [BERNÁT, 1986.]

³⁵ VÁRKONYI, 2004. 283.

kultúrája közt épített „hidat”. A hivatalos irodalom konzervativizmusához, a *Nyugat* „új klasszicista» irányához, a szekfüi reformkonzervativizmushoz képest új lehetőséget keresett és kínált. A *Híd* a népi irodalom első gyülekező helye volt. A meglehetősen heterogén szerzőgárdát összekötötte az a meggyőződés, hogy a nemzeti kultúra a népi kultúrának nemzetivé emelésével újítható meg: „a nemzetivé tett népkultúra lehet a kultúra egységének alapja.”³⁶

Fėja rendszeresen publikál a folyóiratban, eleinte még a szervezési és szerkesztési munkába is belevetette magát. Várkonyi szerint „nagy tervei voltak vele, de nem sikerült egyezsége jutniuk.”³⁷ Levelezésük jól mutatja, hogy Fėja magas színvonalú nemzedéki folyóirattá kívánta tenni, ám csupán részsikereket ért el. Így hol teljes aktivitással szervezkedett, hol pedig elfordult a *Híd* csoportjától. Küzdött az elszigeteltség, a megnemértés érzésével. 1928. március 29-én ezt írta Várkonyinak: „A szerkesztőségről lemondtam, azonban a dolgokat: a kéziratok gyűjtését és közvetítését továbbra is csinálom, míg csak a *Híd* valamelyest is a mi utunkon megy [...] Úgy látom, abból, amit én akarok, egy szót sem értenek, írásaimat ugyanígy nem értik. A helyzetem tehát: egyelőre abszolút izoláltság.”³⁸

Fėja fölfogása számos ponton érintkezett ugyan a *Híd* fő irányvonalával, de helytelenítette Szabó Dezső befolyását. 1927. június 2-i levelében írta Várkonyi Nándornak: „A *Híd*nek odaadtam cikkeit. Rövid időre rá minden összeköttetést kénytelen voltam megszakítani vele igen alapos okokból. Teljesen Szabó Dezső befolyása alá kerültek.”³⁹ 1928 novemberében, amikor úgy látta, hogy a folyóirat kedvezőbb feltételek között újjáalakulhat, arra kérte Várkonyit, hogy közreműködését kösse „a Szabó Dezsővel való közeli nexusok” mellőzéséhez, értékei elismerése mellett.⁴⁰ Miután a folyóirat változatlanul Szabó Dezső hatása alatt maradt, félrevonult, eltávolodott tőlük.

1927 nyarán Fėja a *Symposion* feltámasztásán gondolkodva, ugyancsak elhatárolódott Szabó Dezsőtől. „Ami meg a *Hídat* illeti: ők mindinkább Szabó Dezső útjaira térnek: igen könnyű, kitaposott utak ezek – s Szabó Dezső megtanít jól ordítani. Másra aligha tanítja őket! [...] egy politikai ábrándtól várnak mindent, holott bárminő politikai ábránd sem változtat eleve-sorsunkon és szépségünkön. A teljesség-ember persze politikai haragot és álmokat is hordhat, – ők rész-emberek, politikai alkatrészek, s ebből nem értik, innen kifelé már nem fogja szemük a *teljes* világosságot. Ha a mi generációnk nem akar vidékbe fúltan megfulladni, hát mindjobban érzem: egy független orgánium kellene. Sokat gondolok a *Symposion* feltámasztására.”⁴¹ Őt pontba foglalja, hogyan gondolja. A 4. pontja: „Politika-mentesség, abszolút függetlenség.”⁴²

³⁶ B. BERNÁT. 1986. 684.

³⁷ VÁRKONYI, 2004. 242.

³⁸ Uo., 293–294.

³⁹ Uo., 284.

⁴⁰ Várkonyi Nándornak 1928. november -4én írt levele. Lásd Fėja Géza levelezése. Szerk. Fėja Endre. Budapest, 2003. Nap Kiadó, 7. [Fėja, 2003.]

⁴¹ VÁRKONYI, 2004. 285.

⁴² Fėja Géza levele Várkonyi Nándornak. 1927. június 2. Lásd VÁRKONYI, 2004. 285.

Eltávolodását Szabó Dezsőtől és a *Híd* körétől a „takart mélység” határozta meg. A *Párizsi Magyar Akadémia Tanulmánykötetében*, de a *Híd*ban megjelent írásai is erről tanúskodnak.

Féja közvetlen szerepet vállalt az Ajtay Miklós nevéhez kapcsolódó *Párisi Magyar Akadémia*, illetve az esztergomi *Forrás* lírai antológia nemzedékszervezési kísérletében.⁴³ A *Forrás* előszavát Ajtay Miklós írta.⁴⁴ A George-kör eszméiből is építkező, „vallásalapító tisztaságú”.⁴⁵ Ajtayban Féja eszmetársat talált. George elutasította a művészet közvetlen társadalomformáló szerepét. Arisztokratikus felfogás jellemezte.

Az új generáció tagjait Féja szerint a „sziget-sors” teszi testvérré, de a „sziget-sorsú” régi magyarok *dühét* meghaladva magasabbra, a *magyar Hellász* szintjére kell jutniuk. Önmagára is vonatkoztatva írta: „Ajtay generációja nyilván nem lehet portyázgatások, politikai drámák, kormányozható fátumok népe. A generációk mind s mind felsőbb körökbe jutnak Isten szépülő, épülő architektúrájában. Mi a meditáció mezejébe értünk, ám varietas ez a meditáció, religio, dráma, idill, statikus líra továbbépülése az egyénben.”⁴⁶ A jövő nem lehet „sem a nyugati koncentráció”, „sem a keleti bűbájós álom”. Az Adyban kiteljesült kurucság még az ótestamentumi népé, mely e stációt most készül elhagyni az örök Hellász magyar újrateregetésére jutva át.⁴⁷ Ifjú pályatársai műveiben a magyarság meditációra-érettségét fedezte fel.

Féja Nagyfalusi Jenővel, Ajtay Miklóssal, Bányai Kornéllal, Várkonyi Nándorral kialakult kapcsolata a későbbi „főjizmussal” ellentétben intellektuális, esztetizáló törekvéseket mutatott.

A másik életszakasz, amely bepillantást enged Féja introvertív világába, az 1945 utáni évtizednyi kényszerű „fegyvernyugvás” – a debatter szerepvesztése. A Békés megyébe zuhanás fontos pszichobiográfiai adalékokkal árnyalja az életrajzát. A nagy lázongó nem lázad, „sorsként” viseli új élethelyzetét. Menedéke „a belső élet fölényes vigasza”⁴⁸ „Ami engem illet: én már aligha tudok beilleszkedni olyan földi életbe, aminőt a múltban éltem. A múltból maradt még néhány megírni való, ezeket meg is kell írnom, feladatomhoz tartozik, de az én alkotóerőm már egészen más síkon mozog: talán a filozófia szó illik rá legjobban, de nem tegnapi értelemben. A filozófia a múltban öncélú volt, külön utat épített, holott sem oka, sem joga erre. Nincs szükség külön »rendszerre«, s ha a filozófia ilyesmibe vágja fejszójét, téved, lesiklik igazi útjáról, elvont dolgok skolasztikájába téved, és a létezéssel való kapcsolata vitássá válik. A filozófia feladata létezés bennrejlő rendszerének, rendjének és törvényeinek megérezése és kifejezése, – intuíció és racionalizmus egyszersmind –, az intuitív megérezésnek és a racionális kifejezésnek egymás kezét kell fogniuk. Más szóval: a filozófia az isteni szintézisnek a megközelítése. Krisztus, Konfuce, Buddha különb filozófus volt, mint

⁴³ Tanulmánykötet. A Párisi Magyar Akadémia könyvtára, 1. sz., szerk. Ajtay Miklós, Paris 1927; *Forrás* Antológia. Szerk. Bányai Kornél. Budapest, 1927.

⁴⁴ AJTAY MIKLÓS: Új nép dala. *Forrás* Antológia, II-XVI.

⁴⁵ FÉJA GÉZA: Hajnali meditáció. *Híd*, 1927. november. 475–474.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ FÉJA GÉZA: „Magyar Hellász”. *Tanulmánykötet. A Párisi Magyar Akadémia könyvtára*, 1. 38–43.

⁴⁸ FÉJA GÉZA levele Supka Magdolnának. Békéscsaba, 1945. december 21. Lásd Lélekben társak. Supka Magdolna és Féja Géza levelezése, 1937–1976. Vál., összeáll., jegyz. Féja Endre. Budapest, 2013. Nap Kiadó, 196–197. [FÉJA, 2013.]

pl. Kant, mert intellektuális hipotézisek helyett az emberi lélek szintézisbe sűrűsödött képességeivel, az egész emberi lélek ihletével a létezés értelmét nyilatkoztatták. A vallás külön filozófia volt, mint a legtöbb filozófus igyekezete, de ma a vallás képviselői éppen úgy csődöt mondanak, mint a filozófusok. Új világekorszak küszöbén vagyunk, s a szellem emberének a pap, a filozófus, a költő és az egyszerű elemi ember hivatásából kell új magatartást edzenie, – átfogóbb szellemi szintézis kell minden eddiginél, hogy a lelkek tragikus háborgásának vége legyen, – mint Krisztus: le kell csendesíteni a háborgó tengert. Hát én ilyen irányba bandukolok, csend és béke kell nékem, magány és meditáció, hogy hallhassam néha az örök vizek zúgását, és elmondhassak egy s más arról, amit hallottam.”⁴⁹

A változás tükre az *Egy hívő naplója* című kiadatlan vallásfilozófiai műve. Dér Endre⁵⁰ szerint 1945-ben Féját erősen foglalkoztatta az élet és halál, a halál utáni lét kérdése is. Dér segédlelkész volt akkoriban, ő kölcsönözött neki görög nyelvű *Újtestamentumot*. „Kíváncsi volt az eredeti szövegre; arra, pontosan miként szól az eredeti textus Pál apostol leveléből: Van érzéki test és van lelki test is. Elmondatta velem: európai hírű professzorom, a páli levelek tudósa, Lie. dr. Karner Károly miféle reflexiókat fűzött a »szarkasz«, a »szóma«, és a »pneuma« fogalmakhoz. Elgondolkozott, s szokott heves gesztikulálás kíséretében hallatlanul eredeti fejtegetésbe kezdett a halál utáni létről – úgy emlékszem, ez a hinduizmus lélekvándorlási teóriájával volt leginkább rokonítható. Személyiségének volt egy mindenre nyitott, zseniálisan beleérező, a dolgok mögé látni képes, filozofikus oldala.”⁵¹

Békéscsabán, az asztalfióknak világirodalmi tanulmányokat írt (*Európa emlékezete*). Az idős Féja irodalomtörténeti, kritikai „jövátételei” is nyitottabbnak mutatják őt a ’70-es években, mint a harmincas-negyvenes évek vitái.

Békéscsabai könyvtárosként fedezi fel kor és pályatársát, Hamvas Bélát (1897–1968). Egy filozófiai folyóirat régebbi számában bukkan rá a *Scientia sacra* értekezésre. „Remek” – írja Supka Magdolnának – „becsületesen: a szellem irányában. [ti. dolgozik]” „Nem lenne rossz, ha megismerkednél véle” – biztatja volt feleségét.⁵² Ő maga a számúzetésből visszatérve, 1959 végén találkozik vele személyesen (vagy ekkor kerülnek közeli kapcsolatba). Hamvas eleinte még szellemi karakterük eltérését hangsúlyozza, miközben az emberről tisztelettel szól: „Felfogásunk között lényeges különbség van. A tiednek létjogosultságát, ha nem is ismerem el, személyedet tisztelni tudom. Felfogásod nem absztrakt.” A főbenjáró árulások idején becsüli Féjában „azt az embert, aki mindvégig tudatosan tiszta tudott maradni, és láttam, nyugodtan megbocsáthatasz mindenkinek, mert neked nem kell megbocsátani semmit. Ezért százszorosan örülök, hogy találkozhattunk.”⁵³ Másfél hónap múlva viszont már így ír: „Verseidről is akartam volna beszélni. A magyar költői hagyománynak tiszta és nemes hajtásai ezek, szívemhez végtelenül közelebb állnak, mint a modern készakart

⁴⁹ Féja Géza levele Supka Magdolnának. Békéscsaba, 1945. szeptember 1. Lásd FÉJA, 2013. 158–159.

⁵⁰ Dér Endre (1922–2004) író, evangélikus lelkész.

⁵¹ DÉR Endre: Féja Tomiban (regényrészlet). Békés Megyei Népművelési Központ, 1987. november 21. 9.

⁵² Féja Géza levele Supka Magdolnának. Békéscsaba, 1946. június 16. Lásd FÉJA, 2013. 237.

⁵³ Hamvas Béla levele Féja Gézának. 1959. december 19. Lásd FÉJA, 2003. 255.

szürrealizmusok, amelyeket gyökértelennek érzek, egyéb háttérükről nem is szólva. Az író nálunk nem esztétikai fogalom, hanem morális, mert nálunk sohasem volt elég csak írónak lenni, valami több is kellett. Ezt nálad jobban senki sem tudja.”⁵⁴ Hamvas 1959. december 10-én küldi el *Az öt géniusz* kéziratát Féjának, aki – erre Tompa Kálmán lakásának állambiztonsági lehallgatása, a Történelmi Hivatal iratanyaga bő bizonyítékkal szolgál – több alkalommal is nagy elismeréssel beszélt a műről. Az 1960-as évek elején gyakran találkoztak.

Darabos Pál, Hamvas monográfusa közlőről ismerte mindkettejüket. „Számomra a két életmű iránya eleinte távolodni látszott egymástól: a szociográfus és az irodalomban is a népi-nemzeti vonatkozásokat kereső és felmutató Féja Gézáé, és az egyetemes emberi alapjait kutató, és kifejező Hamvas Béláé – de hamarosan felismertem, hogy mindketten elkötelezték magukat az esszenciális gondolatok és az esszenciális tudás szolgálatának. Írásaikból kiderült, és személyes kapcsolatainkban is megnyilatkozott, hogy Féja Géza a szellemi elmélyülést és az egyetemes tájékozódást éppúgy követelményként támasztotta önmagával és barátaival szemben mind írásaiban, mind személyes megnyilatkozásaiban, mint ahogy Hamvas Béla is alapvetően tisztázandó feladatnak tekintette a magyar népi és a nemzeti sajátosságok feltárását és megfogalmazását – és ezt mindketten a maguk sajátos eszközeivel meg is tették.”⁵⁵

*

Nemcsak Madách örök Évája „kevercse rossz s nemesnek”, hanem maga az ember, mi mindannyian, így Féja Géza is. Óriáskerék-forgású sorsát a személyiségében meglévő jó emelte magasba, turbulenciája a mélybe vitte.

Pedagógiai érzéke, szociális érzékenysége, esztétikai fogékonysága, a magyarság sorsáért érzett felelőssége értéket teremtett s mentett hányatott élete különböző szakáiban. Babus Antalt a *Féja Géza levelezése* című könyv döbentette rá, hogy az íróról kialakult képünket át kell értékelnünk, ki kell egészítenünk. „Felsorolni is sok lenne, hogy ki mindenkinek egyengette az útját, ki mindenki érdekében ragadott tollat, kért segílyt, ösztöndíjat, támogatást. Például Sinka első verseskötetének éppen úgy ő volt a bábája, mint Szabó Pál első regényének. Ő karolta fel Veres Pétert, ő buzdította írásra Tamási Gáspárt, Tamási Áron testvérét. Gondoskodása nemcsak a művekre terjedt ki, hanem az írók megélhetésére, betegségeire, ügyes-bajos dolgaira is. Sértő Kálmán ügyében Hatvany Lajoshoz fordult, a mérhetetlen nyomorban sínylődő Sinka István érdekében Ravasz Lászlónak írt, Simándy Pál és Tersánszky elesettségére Kodolányi Jánosnak, az Írók Gazdasági Egylete akkori első titkárának hívta fel a figyelmét. [...] Nemcsak szókimondó és kérlelhetetlen kritikus volt, hanem minden rászorulóon segítő, áldozatkész barát, a kezdő irodalmárokat önzetlenül felkaroló szerkesztő, minden

⁵⁴ Hamvas Béla levele Féja Gézának. Tiszapalkonya, 1960. febr. 1. Lásd FÉJA, 2003. 256–257.

⁵⁵ DARABOS PÁL: Atyai mesterem volt a két jó barát, Hamvas Béla és Féja Géza. *Életünk*, 2007. 2–3. sz. 99.

jó ügyért tűzbe menni kész hazafi, s egyáltalán nem mellékesen, huszadik századi irodalmunk egyik legfáradhatatlanabb szervezője is.”⁵⁶

A rossz, ami benne is volt, a szerepének ártott.

Az ember és szerep viszonyáról végső soron Féja életművével kapcsolatban két alapkérdést kell megválaszolniuk: szépiró volt-e egyáltalán a szó eredeti értelmében, illetve a „féjizmus” betöltötte-e maradéktalanul a mozgalmi hivatását?

Féja 1945 előtt közíró, tehetsége természete, a vonzások és választások szerint. Kortársai őrizhettek halvány emléket fiatalkori költői ambícióiról, verspublikációiról, egy-két japán haiku-fordításáról a *Kohóban*, de ő ekkor másfelé kereste a kiteljesedést. Tóth László (1889–1951) 1942 novemberében, a lillafüredi írói értekezleten a felszólalásában Féjával kifejezetten mint közíróval példálózott: „Ahogy nem lehet kirekeszteni a regényírót a közírásból, ugyanúgy nem lehet kirekeszteni a közírót a szépirodalomból. Hogyan tilthatná meg valaki, hogy Milotay vagy Féja – ha akar – írjon egy novellát vagy regényt? Miért ne írjon?! [...] Tehát szegényebbé válnánk azzal, ha megtiltanók a szépiróknak, hogy közírással is foglalkozzanak, de szegényebbekké válnánk azzal is, ha a jelen közíróknak meg akarnók tiltani, hogy verset írjanak.”⁵⁷

A szépirosághoz Féját az 1945-ös száműzetés, majd a Kádár-kor irodalompolitikája hajlította vissza. Békéscsabán szinte naplószerűen versel, jól érzékelhető a lélekmosdatás, az *emberi* katarzis kényszere. 1955–56 tájt kezd megnyílni a publikálás lehetősége. A kijelölt/megengedett sáv – széppróza, elbeszélések, életregény, talán némi szociográfia, irodalmi tanulmány – némiképp kényszerpálya. Az 1958-as szabadulólevél (a népi írókról kiadott pártállásfoglalás) is erre tereli.

Belletrisztikája az életmű kisebb részét alkotja. A *Bölcsődal* és a *Szabadcsapat* visszaemlékezés. Műfaji megjelölésük – életregény – önvédelem. Engedi az előadás szinte parttalan áradását, fedezi az író a valóságtartalmat illetően. Legsikeresebb, s valóban kitűnő könyve, a *Visegrádi esték* kvázi-regény, történelmi esszé-párbeszéd epikai keretben. Személyes életélményekre kizárólag kispórája épül, s ez az anyag túl sokat nem ígér. Féja, amikor nem írhatott – ahogy ő maga mondta – „az életéből csinált irodalmat.”⁵⁸ Báth Mihály, a gótikus szent éjszakai kóborlásai kedves, mikszáthos történetek. A *Kuruc idő* és a *Csillagok vigyáznak* történelmi regények, kevés lírával. Bántóan hiányzik az életműből a kispórái pamfletek mellől Békéscsaba regénye, a „halott évtized” nagyepikai feldolgozása. A nagy társadalmi, történelmi, emberi tabló a panoptikum mellett. Ennyi jut a munkásság mérlegében a szépirói serpenyőbe.⁵⁹ A közíró, a szónok-debatter, a „féjizmus” viszont meghatározó.

⁵⁶ BABUS ANTAL: „A népért és a népi írókért csatáztam”. Magyar Szemle, Új folyam XII. 5–6. sz. Lásd http://www.magyzszemle.hu/cikk/20030501_a_nepert_es_a_nepi_irokert_csataztam_ [letöltés: 2020.09.01.]

⁵⁷ A lillafüredi írói értekezlet (1942. november). Jegyzőkönyv. Szerk., kiadta Kristó Nagy István. Lásd http://ezredveg.vasaros.com/z/html/zk_Antologia_A_lillafuredi_iroi_ertekezlet.html [letöltés: 2020.09.01.]; Az összeállításban nem található Féja Géza felszólalása, a Történelmi Hivatalban viszont fennmaradt. Lásd TH A-705 2-10.

⁵⁸ BALOGH FERENTZ: Beszélgetés Féja Gézával. Békés Megyei Népújság, 1975. december 25.

⁵⁹ 1969-ben, a *Modellek lázadása* című írásában négy további kisregényről tesz említést, kettő kéziratban, kettő terjedékben, ez utóbbiak közül a cím szerint is említett *Fekete virágot* még a *Bölcsődal* előtt kezdte el, szintén lévai élményeiből. Lásd: FÉJA GÉZA: Lázadó alkonyat. Budapest, 1970. Szépirodalmi, 456–457.

Az életmű arányát, a szerep felé billenő túlsúlyt figyelembe kell vennünk, amikor azt mérlegeljük, hogy Féja Géza betöltötte/betölthette-e a hivatását vállalt/ráosztott szerepeiben.

Féja, ahogyan a népi írók többsége, az élet és az alkotás között lebontotta a válaszfalakat. Nemcsak művekkel, hanem közvetlenül is hatni akart. Így személyisége, emberi minősége másként esik a latba, mint a kizárólag esztétikum által ható „vegytiszta” szépíróé. A nemzedékszervezés, újságok, folyóiratok szerkesztése, a „második ember” szerep, amelyre Zsilinszky környezetében vállalkozott, közmegegyezést sugárzó, békítő személyiséget kívánt. Szilárdságot és állhatatosságot, melyen, mint egy sziklán megtörve lecsendesednek a háborgó indulatok, elsimulnak a robajló elemek. Féja azonban izgékony s igen nehéz természet volt. Folyton vibrált, konfliktusok támadtak körülötte, félreértések és magyarázkodások. Személyes hatása inkább távolító, mint összebékítő. Nem érdekelte, kit mikor, mivel bánt meg. Ha ellenvéleményen volt, mindig teljes erővel és nagy hévvel vívott, ütött. Illik rá, ahogyan Brutus jellemzi Coriolanust Shakespeare drámájában:

*lobbantsd haragra őt. A győzelemhez
Van szokva, s ellentmond nagyon hamar,
S ha föl van ingerülve, vissza nem tér
A mérséklethez.*

Akivel Féja szembekerült, azzal kíméletlenül elbánt. Így hát folyton ellenségeket szerzett. Visszaemlékezéseiben és anekdotáiban sok mendemondát szellőztetett, társaságában egyetlen este meg lehetett ismerni a fél magyar irodalom hálószoatitkait. Valóságlátásának egyik eleme a pletyka-szemlélet. Szerette kitergetni a magánügyeket, nagy emberek házassági, családi dolgait, élszóban és írásaiban is. Dr. Tompa Kálmán lakáslehallgatásának állambiztonsági leiratai rendre arra utalnak, hogy Féja a szokott módon anekdotázni, pletykálni kezd. Sajnos, a zaftos történeteket nem vették le a magnetofonról. Ismerünk azonban jócskán a szövegeiből. A *Lapszélre* emlékezéseiből megtudjuk például, hogy Darányi Kálmán miniszterelnök „apja szakácsnőjének a fia volt”, „konyhamalacként élt az apai házban”⁶⁰ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter parlamenti bemutatkozásakor „szokása szerint bal kezével a fenekét vakarta.”⁶¹ Nem különb a kötet *Csaták Szekfű Gyulával* fejezete, vagy a barokk díszkertek nedves popsijairól, Mária Terézia szerelmi életéről szóló oldalak.⁶² A pamflet és a pletyka keveredik a *Bölcsődal* családról, tanáiról, a helyi társadalomról készült karikatúráiban is.

Féja Géza nyers és szabad szájú volt. Sokan féltek tőle, jaj annak, akit a kíméletlen emberszóló a nyelvére vett. Kollégista szobatársai szenvedtek tőle. Az irodalomtörténész Barta János jegyezte fel korabeli naplójában, az 1920-as évek legelején: „Lenéz bennünket, csak úgy lóhátról beszél velünk, senkit se ért meg és semmit nem is akar

⁶⁰ FÉJA GÉZA: *Lapszélre*. Szerk., szöv. gond. Féja Endre. Budapest, 1982. Szépirodalmi, 167.

⁶¹ Uo., 68.

⁶² Uo., 232–250., ill. 237–239.

megérteni [...] gúnyolódik és [...] ösztöneinek minden szennyes szavát ránk zúdítja.”⁶³ Szeberényi L. Zsigmond azt a cikkét, amelyben Féja Áchim-tanulmányával vitatkozott (s amit a *Válasz* végül is visszaadott), nehezen, családi ellenkezéseket legyűrve küldte csak el a szerkesztőségnek, mert félt „Féja durva polémiájától.”⁶⁴ A '70-es évek derekán, még az író életében Talpassy Tibor karikírozva érzékeltette velem egy levelemben, miért zárkózik el a felvilágosítástól: „félek Fájától. Igen, félek, mert nem védhetem meg magam vele szemben [...] Nem akarom kitenni magam a teljes fizikai és szellemi megsemmisítésnek, nem akarom magam kitenni a szájának”.

*

Betöltötte, betölthette-e tehát Féja Géza a hivatását? Nehéz lenne egyértelműen igenel felelni. Az ember nem mindig állt arányban a szereppel, amely jelentős volt, mozgalmak élére emelte, a közszereplés villanófényében fényképezhették. Publicisztikai, szónoki tehetségét, propaganda-hatását nem szabad lebecsülni, de az emberi minőség nem töltötte ki mindig a szerep formátumát. Nem folytatott magával elég erős erkölcsi küzdelmet. Gyakran szelet vetett és vihart aratott. Emiatt túl sok a pályáján az ütközés, lökődés. Hirtelen bukkan fel csúcson, s hirtelen zuhan a mélybe. Sokakba belegázolt, sebeket osztott és sebeket kapott, ám ezek gyakran nem a nagy csaták, hanem a kicsiny emberi ütődések következményei voltak. Rossz természete elsősorban önmagának ártott. Indulatai nem tették őt teljesen alkalmassá az igazi néptribunusra, pártbeli alvezérségre vagy irodalmi vezérszerepre. Élete oldások és kötések sorozata. Fáját bizony a kortársai nemigen szerették, kevés jót írtak, mondtak róla. Alakját emlékezőseik optikája erősen eltorzította, kisebbítették vagy egyenesen kétségbe vonták értékeit.

*

Féja Géza nevét a szenvedélyes tanulmány, harcos irodalmi esszé és az agitatív szociográfia tette ismertté. Irodalomtörténeti, történeti munkákat is írt, de nem volt szaktudós. Író volt, akinek műveit átjárta az állandó töprengés, szorongás sorskérdéseinken, a segítség-kiáltás, vád és harc. A magyarság vallásos élmény lett benne. Vállalt érte minden félreértést, rágalmat, üldöztetést, „szenedést, mint az őskeresztények a hitért.”⁶⁵

Csillagok vgyázták a sorsát: Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond és Bajcsy-Zsilinszky Endre. Sokat kapott tőlük, sokat és sokszor írt róluk: cikkeket, tanulmányokat, könyvet, visszaemlékezést. Írásai akaratlan árulkodnak e nagy személyiségek hatásáról. 1945-ös kiadatlan könyve Szabó Dezsőt jobbra a jelenség szintjén ragadta meg. Bajcsy-Zsilinszkyról többször s némiképp ellenkezőleg emlékezett. Mó-

⁶³ Barta professzor úr néhány évvel halála előtt ezeket a feljegyzéseit nekem ajándékozta.

⁶⁴ Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. II. bőv. kiad. Szerk., bev. Vigh Károly. Budapest, 1984. Magvető, 234.

⁶⁵ FÉJA GÉZA: Hívó magyarok beszéljenek! Magyarország, 1938. április 22. 11.

ricz? Móriczról, az „igazmondóról” szép könyvet írt, de rávetítette a maga irodalmi és társadalmi eszményképét. „Mintha Móricz társadalmi harcos lett volna s nem író.”⁶⁶

Ady a vallása lett. Diákkorában pad alatt lopva olvasta a verseit, gyászjelentése mottója is Ady, *A nagy álom* négy sora: „Meghalok én szépen, szabállyal, De beszédem van a Halállal. [...] Szép, nagy, komoly, altatlan álom, Jó barát legyen a halálom.”

Miskolc város Ady születési centenáriumára Féja Géza előadásával emlékezett a Megyei Könyvtár előadótermében. A megfáradt lovas néhány hónappal kórházba kerülése, háromnegyed évvel halála előtt az *Új s új lovat* versről beszélt. Csodát láttunk, a kráterarcon felragyogott a „Piros, tartós öröm.” Versszakról verszakra citálta, értelmezte a művet, tekintetén átsuhantak a harcok mérföldkövei, taglejtéseiben a rohanó, büszke hév, a drámákon és tragédiákon túlnövő mozgás parancsa, a száguldás öröme. Élet-műfaja volt ez a vers. Hallgatósága József Attila szemével láthatta újra, fiatalon a „lobogó tűzű igehirdetőt.”

Féja Géza zárandoklatait belső iránytűje vezette Adyhoz. A magyarság „templomához,” amelyet minden versével, cikkével, szavával Ady épített. Tornya és homlokzata messziről hirdette magyarság és Európa, faj és emberiség bonthatatlan egységét. Itt imádkozott Adyval, s életműve java erre az imára tanított bennünket:

*Ne rendeld romló nyájaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az embered, ha nem ma-ember,
Kapjon új s új lovat.*

*A nagy Nyíl kilövi alóla
Kegyelmed egy-egy szép lovát,
De ültessz szobor lóra az embert,
Hadd vágatasson tovább.*

*Riadó, szennyes, kerge nyájak
Ne állítsák meg új lovát
Emberednek, hogy hadd nyargaljon
Előbbre és tovább.*

*A nagy Nyíl útján, meg nem állva,
Hitesen és szerelmesen,
Förtelmeit egy rövid Mának
Nézze túl a szemem.*

A rosszért sorsával fizetett. A jó túlélte őt.

⁶⁶ FÜZI LÁSZLÓ: Előszó In: Móricz Zsigmond, Kolozsvár, 2005. Polis, 9., 12.

STEVANYIK ANDRÁS
**Az olimpiák és
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye**

„Citius, altius, fortius”

Az antik hagyományok az emberiség legértékesebb tradícióihoz tartoznak. Nem véletlen, hogy az 1896-ban felélesztett olimpiai mozgalom a megrendítő töréspontok – világháborúk, apartheid, bojkottok, terrorakciók... – ellenére megmaradt, túlélte minden nehézséget. Erősebb, mint bármikor. Ezt bizonyítják a résztvevő sportolók, hírvivők, tudósítók kimagasló statisztikai adatai, a mozgalom folyamatos terjeszkedése. Előbb 1924-től „elfoglaltak” egy újabb évszakot, hét nyári találkozó után jöhetett az első téli. A francia Chamonix városa indította el a havas sportok lavináját. Aztán 1948-tól kiszélesedett a mozgalom a sérült sportolók bevonására irányuló paralimpiákkal. Újabban a fiatalok megnyerése lett a kiemelt cél, ezért rendeztek Ifjúsági Olimpiákat: Szingapúrban 2010-ben, majd négy évenként Nanking és Buenos Aires városában.

A legnépszerűbb, legfontosabb változatlanul a Nyári játékok sorozata. Az újkori olimpia indulásakor még csak 13 ország 245 sportolója szavazott bizalmat a kétes kimenetelű kezdeményezésnek. Legutóbb Rió de Janeiróban már minden földrésről, több mint 207 országból 11.237 sportoló érkezett. Nem beszélve az edzők, vezetők, kísérők, tudósítók népes hadáról. Ami még ennél is fontosabb, hogy mind a helyszíneken, mind a televíziós képernyők előtt milliók, sőt milliárdok váltak az események részeseivé. Hasonló arányok jellemzik hazánkat is. 1896-ban mindössze hét versenyzővel képviseltettük magunkat. A mesebeli hetes is csak nagy nehézséggel, szerény útravalóval tudott megérkezni. A minimális költségeket adományokból, gyűjtésekből szinte össze kellett koldulni. (A kis csapat hét érme keretbe foglalta a bemutatkozás történetét.) Rióban pedig már 154 sportoló jelentette a magyar küldöttséget úgy, hogy a kvótaszerzők kemény szűrőkön át, nehéz feltételek teljesítése után kapták meg a részvétel jogát, ezután következett az igazi megmérettetés.

Örömteli, hogy 1912 óta szinte mindegyik nyári játékon szerepeltek szabolcsi, szatmári, vagy beregi sportemberek. Már amelyiket egyáltalán megrendezték, vagy megengedték honfitársaink indulását. Közismert, hogy a világháborúk miatt eleve elmaradt az 1916. évi Berlinbe tervezett, az 1940-es tokiói és az 1944. évi londoni

olimpia. Akkor a „játékok” stadionok helyett harctereken zajlottak és sajnos valóban vére menő küzdelmek zajlottak. Hatásuk beárnyékolta a világgégek utáni helyzetet. 1920-ban az I. világháborúban vesztes országokat nem hívták meg a versenyekre, így hazánkat sem. Ilyen csonka világszínjátékokat legközelebb csak hat évtized múlva rendeztek. A szovjet hadsereg afganisztáni bevonulása miatt a nyugati országok bojkottálták a sportolók moszkvai részvételét. (Ugyanez az érdekkör később minden gátlás nélkül maga is megpróbálkozott afgán földre behatolni). Nem maradt válasz nélkül az 1980-ban kiélezett ellentét, mert a következő alkalommal a szovjetek húzták be a féket. 1984-ben a szocialista blokk – Románia kivételével – gátolta meg az amerikai találkozót. Sok megyebeli sportolónak ez lett volna az első vagy talán az utolsó esély a kiugró teljesítményre. Hiába készültek fel megfeszített tempóban, szövögettek ötkarikás álmokat, a politika ezt egy tollvonással keresztülhúzta. Tőlünk ragyogó időközi eredmények alapján éremesélyesként indulhatott volna több sportoló. Akár Oláh Béla súlyemelő, Váradi János ökölvívó, vagy atlétáink: Bakosi Béla, Szabó Ildikó, vagy Pálóczi Gyula. A tragikus sorsú szamosbecsi távolugró és hármasugró itt mutathatta volna meg a világnak szikrázó tehetségét. Így csak a nyíregyházi stadionban látható vitrinben őrzött tárgyak emlékeztetnek rá olimpiai érem helyett.

Kisebb-nagyobb konfliktusok azután is előfordultak, de már nem szakadt meg az ötkarikás láncolat.

Jelen áttekintésünk egy készülő sporttörténeti kötet rövid vázlata. Itt és most elsősorban megyénk sportolójának szereplését vizsgáljuk és összegezzük. A II. világháború előtt 5, majd azután 17 nyári és két téli olimpián vettünk részt. Később 7 paralimpián és az ifjúsági játékok bevezetése után 3 ilyen találkozón is részt vettek megyebeliek. Nem egy esetben komoly fejtörést okozott a besorolás. Sokan csak itt születtek, mások másutt, de itt váltak élsportolóvá. Hová tehető például Balczó András, aki Kondoroson látta meg a napvilágot, de szinte az egész gyermek- és ifjúkora Nyíregyházához köti. Egész életművét megalapozta, meghatározta a „szőke” város, a Bujtos, a Kossuth Gimnázium, mégis világerő öttusa bajnokká Csepelen vált.

Sport- és küzdőtársa Móna István viszont született nyíregyházi, de a II. világháború borzalmai elől már négyéves korában Budapestre menekültek. Kibontakozása természetesen a fővárosban történt akkor is, ha soha nem tagadta szabolcsi gyökereit. Évek múltán mindketten sportáguk csúcsára jutottak. Sikerrük fényében azonban okkal-joggal tündökölték a nyírségiek is.

Dr. Móna István

Kicsit bonyolultabb eset az olimpiai bajnok (1936) ökölvívó Harangi Imre története. Ő Nyíradonyból indulva jutott a berlini dobogó legmagasabb fokára. Napjainkban a szomszédos megye periferiáján található városka róla nevezte el sportcsarnokát, és – jogosan – szobrot állított tiszteletére. 1936-ban Nyíradony még Szabolcs vármegye szerves része volt az 1950. évi területrendezésig. Így a diadal idején Szabolcs népe is hosszasan ünnepelte, és köszöntötte sikeremberét. A múlt idő sok mindent elhomályosít, áthúz határvonalakat, de a lényeg nem feledteti el.

Harangi Imre

A kiragadott példák alapján helyénvalónak érezzük, ha felesleges versengés, kisajátítás helyett megosztozunk a sikerben. A történelem erre felé eddig inkább a gondokat terítette, ránk fér egy kis öröm. Visszatérve Balczóra, nem baj az, ha Nyíregyháza (1991) mellett még négy település díszpolgára. Sőt örömteli, ha a „mi sportolónk” másutt is példakép.

A sikeres kezdetek

Ismereteink szerint a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg területe 1912-ben került fel az olimpiák világtérképére. Stockholmban kapcsolódtunk be a mozgalomba. Az előző öt találkozó csak a kísérletezés, a kipróbálás időszakának tekinthető. Az újdonsült sportrendezvény ugyanis Athéntól Londonig (1896–1908) még nem önálló esemény, az ún. világkiállítások színesítője. Még nincs kialakult szabályrendszere, szerkezete, egységes időtartama, de általános elfogadottsága sem. A bevett sportágak száma alacsony: 15–20 között ingadozik általában 20–110 versenyszámmal. Legutóbb Rióban már 306 versenyszámban avattak bajnokot.

A magyarok ugyan az újkori olimpiák alapítói közé tartoznak, de az első találkozón még nagyon alacsony létszámú küldöttséggel tudták képviseltetni magukat. Különösen a távoli helyekre való kijutás okozott gondot. Nemegetszer fontolgatták anyagi okok miatt a kimaradást. A kimutatások szerint 1912-ig nem volt szabolcsi, szatmári, vagy beregi sportember kiutazó csapat tagja.

Stockholmban tartották az első „igazi” olimpiát. Itt már nincs „vásár”, nincs világkiállítás csak a sport, megfelelő létesítményekkel. Eddig például nem uszodákban rendezték a vizes eseményeket, hanem folyókban vagy a hullámozó tengeren. (Bár első aranyérmesünknek, Hajós Alfrédnak ez sem okozott gondot.)

Stockholmban volt először ünnepélyes megnyitó, zászlófelvonás, a nemzetek díszes táblák mögötti bevonulása, itt szerepeltek először szabolcsiak. A nyíregyházi Henzsel János tagja lehetett a négyfős magyar kerékpáros válogatottnak. Ők négyen teljesítették a 320 kilométeres távot az országúti kerékpározás versenyszámban, de mindez csak a 75. helyezéshöz volt elegendő. A lendületes nyitány kicsit megtorpan Berty vagy más helyen Berti László személyénél. Nemcsak a nevét, hanem a születési helyét is kétféleképpen jegyzik a hírforrások. A katonatiszt vívó kardvívásban, a magyar válogatott tagjaként olimpiai bajnok lett, egyéniben negyedik helyezett. A lexikonok többsége Budapestet jelöli születési helyeként, néhány Nyíregyházát. Egyértelműen nem tudjuk bizonyítani szabolcsi kötődését. A siker idején 37 éves vívó katonatiszt volt, így szolgálhatott a katonavárosként nyilvántartott megyeszékhelyünkön. Ragaszkodásunkat megerősíti a *Nyírvidék* napilapunk 1914/87-es száma. Ebben *Kitüntetett földink* címmel arról számoltak be, hogy „[...] Berti László századost, a kard és tör kiváló mesterét, ki a déli harctéren küzd a hazáért Őfelsége a hadidíszítményes érdemkereszttel tüntette ki.” Nyugodt szívvel és büszkén vállalhatjuk 1912. évi sikerét, hiszen nem lehet véletlen ennyi adatazonosság. Sikereit 1924-ben, közel 50 évesen egy olimpiai ezüst és bronz éremmel egészítette ki teljes kollekciójává. Már 1912-ben felmerült és utána néhányszor megismétlődött az a jelenség, hogy az olimpiára készü-

lő keretből nem mindenki lett végül az utazó küldöttség tagja. Stockholmban például sokáig kerettag volt a nyírbátori súlylökő (akkor súlydobónak nevezték) dr. Kirchoffer Károly és a nyíregyházi Pivnyik Gyula atléta. Pivnyik versenyszáma a helyből ugrás lett volna, de a versenyszám megszűnt, így nem utazhatott a svéd fővárosba. (1936-ban Surányi Imre tornász maradt itthon.)

1924: PÁRIZS. Nem tévedés, 12 év üresjárat következett Stockholm után. A már említett világháború és az utána lévő mellőzés miatt nem folytatódhatott a sikersorozat. A négy esztendei öldöklés nem tűrt meg szusszanásnyi szünetet sem. Illúzió és szemfényvesztés lett volna az olimpia, miközben véres harcok dúltak. Párizsban viszont élénk érdeklődés mellett zajlott a szebb jövőt ígérő folytatás. Ekkor döntöttek a téli olimpiák bevezetéséről. Derű és bizakodás jellemezte a sportvilágot. A felszabadultság érzése hatotta át a magyar küldöttséget a visszatérés örömeivel. Minden eddigi rekordot túllépett a létszámunk: 86 férfi mellett 3 nő szerepelt a listán. A csapat tagja volt 4 szabolcsi olimpiikon, mind a négy pontszerző helyen zárt Párizsban. Megszületett az első minden kétséget kizáró szabolcsi aranyérem, de szívünk szerint pontosabb, ha a második aranyról beszélünk. Atlétikában és sportlövészetben értünk el sikereket. A sokoldalú Gáspár Jenő magasugrásban 188 cm ugrással ötödik lett. Ez a teljesítmény azóta kicsit devalválódott, de a francia fővárosban majdnem dobogót eredményezett. A népszerű atléta egy elhúzó-dó betegség miatt nemsokára felhagy az aktív sportolással. Nyíregyházán társszerkesztőként elindítja a *Szabolcs* című újságot. A sportlövészet versenyszámai jelentették az igazi nagy „durranást”. Előbb a Szomjas-fivérek (Gusztáv és László) remekeltek futóvadlövő számban. Hatodik helyezést ért el a csapatunk. A testvérek ugyan nem megyénk szülöttei, de családjuknak évtizedek óta Tiszalök mellett volt birtoka és úri laka.

Aranyozott
agyaggalamb-lövész
Kisvárdáról
Dr. Halasy Gyula

Az agyaggalamb-lövészet már szabolcsi aranyat hozott. A kisvárdai, de sok szállal Nyíregyházához kötődő (itt érettségizett) dr. Halasy Gyula első lett. Ekkor még nem voltak speciális sportöltözékek. Bajnokunk elegáns öltönyben, nyakkendősen teljesítette a követelményeket. Később több nemzetközi sikert ért el, kimagasló oszlopa volt a szabolcsi sportlövészetnek.

1928: AMSZTERDAM. Négy esztendő múlva Amszterdamban is rajthoz álltak megyebeli sportolók. A gyürei születésű, kisvárdai atléta Galambos József sokszoros magyar bajnokként jutott ki Hollandiába. Végigküzdötte az embert próbáló, gyilkos maratoni távot és 49. helyeztként ért a célba. Személyénél említjük, de szinte minden korabeli olimpiakónál igaz, hogy a magas szintű sportolást munka mellett végezték. Pierre de Coubertin a Nemzetközi Olimpiai Bizottság

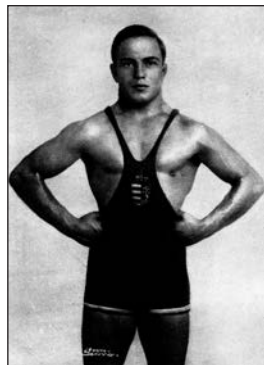
(NOB) egyik alapítója eleve az amatőrség fogalmára építette elképzeléseit, ezzel tudott kellő számú támogatót a legfelsőbb körökből az ügy mellé állítani. E nélkül nemigen verhetett volna mély gyökeret a mozgalom. Az már más kérdés, hogyan módosult később az amatőrség fogalma és milyen ütemben hatolt be a kereskedelem és politika.

Galambos Józsefnek például Kisvárdán kerékgyártó műhelye volt, alapjaiban ez biztosította a megélhetését. Amszterdamban bukkant fel először Kárpáti (Kellner) Károly birkózó. Egerben született, és ez a tény később elhomályosította megyénkhez való kötődését. Heves megyében ugyanis csak egy évet élt, utána családja egy Kállósején melletti tanyára költözött. Semjénben járt elemibe, Nagykállóban polgáriba. Első olimpiáján negyedik hellyel debütált. Szép teljesítmény, de még szebb lett a folytatás. Erre rövidesen visszatérünk.

1932: LOS ANGELES. A tizedik olimpia a tengerentúlra csábította a sportolókat. Észak-Amerika már kezdett kilábalni a nagy gazdasági világválságból. A többi kontinens még roskadozott a terhek alatt. Emiatt Los Angelesbe jóval kevesebb versenyző nevezett, de a racionális, megfontolt kiküldetési kényszer jótékonyan hatott a minőségre. Csak a legjobbaknak jutott hajójegy. Eleinte úgy volt, hogy magyarok nélkül megy le verseny, de a sokszori adománygyűjtés lehetővé tette, hogy egy kisebb létszámmal mi is útra keljünk. Szerencsére, mert Magyarország egyértelműen itt lépett be a nagy sportnemzetek közé a megszerzett 16 éremmel, közte 6 arannyal. Itt állhatott először dobogóra 26 évesen Kárpáti Károly. A 66 kg kategóriában második lett a szabadfogású birkózó versenyen. Ez már szebb eredmény, mint az előző, de még nem a legszebb. Erre még négy esztendő t kellett várni.

Más megyei vonatkozású eredményről nem tudunk beszámolni, viszont itthon a sajtó, a közvélemény először kezd súlyának és értékének megfelelően foglalkozni az olimpiai eseményekkel. Nyíregyháza sem maradt ki a sorból. Az akkori sikerklub, a Nyíregyházi Torna és Vívó Egylet (NyTVE) vállalta magára az ún. Olimpiai Napok megszervezését. Két alkalommal fogadták a tengerentúlon jól szerepelt bajnokokat. Ilyenkor a pályaudvartól felvirágozták a Vasút (ma Széchenyi) utat. A Színházban bemutatókat tartottak az ünnepeleknek és az ünnepelekkel. Végül társas ebédet rendeztek a Koronában. Így Kárpáti Károly élvezhette a szabolcsiak vendégszeretétét.

1936: BERLIN. Minden korábbi túlszárnyaló gigantikus méretű olimpiát rendeztek Berlinben. Köszönhető az öngazolást kereső, feltörekvő német birodalmi politikának. Hogy ebben valójában mennyi „köszönet” rejlett, azt ezen a találkozón még csak nyomokban lehetett észlelni. Fontos újítás volt, hogy az állam először kapcsolódik be teljes apparátusával a lebonyolításba. A germánokra jellemző precizitás és a látványos külsőségek sora kíséri a rendezvényt. Példa erre a fátylós futás bevezetése és meghonosítása, vagy lényegében itt jelentkezik először és terjed el a tömeges buzdítás, a szurkolói „huj, huj, hajrák” és hasonló rigmusok. A bajnokok tölgyfacsemetékét kaptak az aranyérem mellé, helyettesítve a hajdani babérkoszorúkat. Négy évvel korábban először építettek olimpiai falut, itt szinte egy kisvárost alakítottak ki a szervezők. Általánossá vált a rádióközvetítések rendszere, és kísérletképpen megpróbálkoztak a televíziós rögzítéssel, egyelőre kevés sikerrel.

Lebirkózva mindent. A kállósejéni és nagykállói kötődésű Kárpáti Károly

Berlinben ért fel pályafutása csúcsára a már kétszer szóba hozott Kárpáti Károly, akinek német ellenfeleket kellett legyűrni az aranyéremért. Egy nem árjától ez akkor még nagyobb teljesítménynek számított. A már említett Harangi Imre ökölvívó, a sokszoros magyar bajnok, győzelmével tette fel a koronát pályafutására. Nagy ünnepelés várta és fogadta hazatérésüket Szabolcsban, a megyeszékhely és Nyíradony Olimpiai Nappal ünnepelt.

Berlinben közel állt az éremhez a nyíregyházi születésű Dienes-Oehm Tivadar. A korszakban még nagyon népszerű lovaspóló válogatott tagjaként lett negyedik helyezett. Csoportmeccsüket végigbosszankodta Adolf Hitler kancellár. Nehezen viselte, hogy legyőztük a német válogatottakat. Dienes-Oehm katonatiszt- és sporttársa, Jankovich Lőrinc nyíregyházi huszártiszt szereplése balszerencsésnek mondható. Ő is lovas versenyzőként szerepelt Németországban. A military válogatott tagjaként három versenyző után az élen állva várták az aranyéremmel kecsegtető folytatást, de negyedik társuk lova megbotlott, lábát törte és csúcs helyett a mélybe zuhantak álmaik. Végül ne feledkezzünk meg Zsitva (Zawrzel) Zoltán atlétáról sem, aki a 4x100 méteres váltóban a pontszerző hatodik helyen zárt. Ő is nyírségi volt. Viktor nevű fia majd egy generációnyi idő múlva a téli olimpián debütált mint jégkorongozó.

Az olimpia végén kialudt Berlinben a láng és 12 évig sötétség maradt utána. A következő bő évtized nem a sportról, a nemzetek közötti békés versengésről, egymás tiszteletéről szólt.

Háborúk helyett béke

1948: LONDON. A modern, újkori olimpia ugyan nem tudott békét teremteni, de nem hagyta magát elpusztítani a háborúk által. Londonban még természetesen érződik a közelmúlt világegésének hangulata, de már a megújulás szándéka is.

Mitró György

Az angol főváros 1940-ben jelölve volt helyszínként, de nyolc esztendő várni kellett a tényleges megnyitóra. Magyarországot vesztes államként most nem tiltották el a részvételtől, így lehetővé vált, hogy minden idők egyik legjobb eredményét érje el a 128 fős küldöttség. Nálunk a benevezettek 20%-a női versenyző volt, egyik sem a megyénkbeli való. A mi szempontunkból még érdekesebb, hogy Mitró György és Balogh Ambrus jóvoltából érdekelték lehettünk a versengésben. Az úszó Mitró alig múlt 18 éves. Rakétaként robbant be az élvonalba, pedig nem uszodában tanult meg úszni Nyíregyházán. A Bujtosi tó partján sok tehetség termett. Két éremmel gazdagította éremgyűjteményünket. A 4x200 méteres váltóval ezüstöt, egyéniben bronzot szerzett. Volt egy ötödik helyezése is, amiről ilyen éremeső mellett gyakran elfelejtkeznek. (Amilyen villámlásszerű volt az indulása, olyan gyors tűnt el később. Egy nyilvánosság előtt mondott politikai vicce miatt meghurcolták. Az 1950-es években bármi megtörténhetett...)

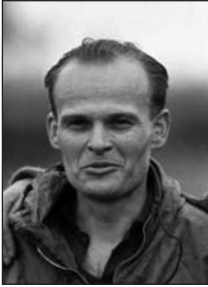
A szabolcsi érmek sorát a szintén nyíregyházi Kemény Ferenc gazdagította egy bronz medállal. Végül szólnunk kell Balogh Ambrus sportlövő bemutatkozásáról. A Csengerújfaluból származó sportlövő itt nem ért el helyezést, de belekóstolt a világversenye hangulatába, és hamarosan bebizonyította tehetségét.

1952: HELSINKI. A nagy fordulatok olimpiája. Színre léptek a szovjetek. A politikai életben éles „hidegháborús” ellentétek kezdtek rátelepedni a sport világára. Görcsös harc alakult ki a nemzetek közötti pontversenyben, mintha ez döntötte volna el, hogy melyik rendszer a fejlettebb, a magasabb rendű. A kommunista irányvonal megjelent a csatlós országok sportirányításában is. A diktatúra igyekezett kiemelt kedvezményekkel kicsikarni a jó teljesítményt. Ez Helsinkiben kiválóan sikerült. A jubileumi 15. Nyári Olimpián Magyarország 42 éremmel és rengeteg jó helyezéssel a 3. (!) lett a fenti pontversenyben. Hatalmas teljesítmény, sem előtte, sem utána nem született hasonló. A szabolcsiak, szatmáriak most keveset tettek a közös kalapba, de Balogh Ambrus a korábinál érettebb versenyzésével, egy bronzéremmel járult hozzá a remek teljesítéshez.

Mitró György nem kapott feloldozást, otthon sem úszott a boldogságban. Beválogatták viszont a Nyíregyházi Vasutas Sport Club (NyVSC) neveltjét, Kovács Józsefet, aki hosszútávfutásban csak a selejtezőig jutott. A Londonban már bizonyított Kemény Ferencnek meg kellett elégednie néhány helyezéssel. Az új szocialista rendszer igyekezett átvenni a korábban bevált szokásokat. A hazatérő győzteseket hatalmas tömeg várta Budapesten a Keleti pályaudvaron. A szerény szabolcsi eredmények nem indokolták, hogy az Olimpiai Naphoz hasonló ceremóniát rendezzenek a megyeszékhelyen.

1956: MELBOURNE. Nem az olimpia miatt lett kitörőhözhetetlen emlék számunkra. Bár egyes eseményei – ahogy annyi más – beleégtek kollektív emlékezetünkbe. Néhány mozzanat kapcsolódott az októberi forradalom és szabadságharchoz. Egy hónap telt el annak kezdete és a Melbourne-i kezdés között, a szabadságharc bukása óta, pedig három hét sem. Az élmények frissek, a sebek elevenek. De nemcsak az ősz, már a tavasz és a nyár is forrongott idehaza. Emiatt nem mindenki készülődött teljes erőbedobással, vagy egészen más dolgok foglalkoztatták. A harcok felülírtak, átértékeltek mindent. Élsportolóink közül többen el sem indultak, sokan felkészületlenül keltek útra. Az elindulás, a részvétel anyagi feltételeinek biztosítása sem volt problémamentes. Nem beszélve arról a bizonytalanságról, amit kénytelenek voltak maguk mögött hagyni. Senki sem tudhatta mi vár rá, a sportolók sem. Kis kitérőként hadd emlékezzünk meg „Fityuláról”, a tragikus sorsú öttusa-bajnokról. Nyíregyházáról lett válogatott, de az olimpiai szereplésre nem volt jelölve. Hiába is lett volna, mert október 24-én egy eltévedt golyó megölte a fővárosban. Hegedűs Istvánnak hívták, róla mintázták a régi papír húszforintos hátsó alakját. Emléktáblája a nyíregyházi piac előtt néhány méterre található az egykori lakóházán (Rákóczi út 22.).

Visszatérve magára a Melbourne-ben rendezett játékokra elmondható, hogy a sirmalmas körülmények ellenére helyt állt a csapat. Először volt Ausztráliában olimpia, és 26 megszerzett medállal teljesített a közel száztagú küldöttségünk, melyben két nyíregyházi kapott helyet. Ekkorra érett be Kovács József tudása. A Helsinkiben még csak pislákoló láng a kenguruk földjén majdnem bearanyozta „Bütyök” erőfeszítéseit.

Kovács József

Ezüstérmet kapott, ezt a teljesítményt azóta se sok magyar atléta tudta megközelíteni. Beceneve szeretetet, tiszteletet takart, hosszú ideig fennmaradt. Évtizedeken át ezen a néven szerveztek megyeszékhelyünkön rangos félmaratoni futóversenyeket. A másik küldöttünk Krebs Sándor nyíregyházi születésű sportlövő volt. Neki sem kellett szégyenkezni hatodik helyezésével.

Az olimpiák tényere

1960-ban RÓMA új korszakot nyitott. Elsősorban a televíziós közvetítések által, pontosabban azok kiteljesedésével, mert eddig is voltak próbálkozások az új technika hasznosítására, de a kísérletek még gyerekcipőben jártak. Budapest is harcba szállt – nem először és nem utoljára – a rendezési jogok megszerzéséért. Az olasz főváros jobb feltételeket kínált a rekordszámú résztvevőnek: 83 ország 5346 versenyzőjének. Magyarország ekkor küldte a legtöbb sportolóját. Megyénket az átlagos egy-két fő helyett nyolcan képviselték, igaz, mindenki megyén kívüli egyesület tagjaként, de vitathatatlan szabolcsi vagy szatmári gyökerekkel. A hármas szám bűvöletében hárman szereztek harmadik helyet jelentő bronz medált: Balczó András az öttusa csapatban, Kulcsár Gergely atlétikában, valamint Pál László labdarúgásban. Micsoda kezdés! Mindhárman először szerepeltek olimpián!

Mellettük a rutinosnak számító Kovács „Bütyök”, Balogh Ambrus és Krebs Sándor most csak helyezéig jutott. A teljesség kedvéért helyezzük ide a fiatal, mindössze 24 éves Balczó egyéniben elért negyedik posztját. Ami sokaknál életük csúcseredménye lehetne, de nála minden világversenyen az érem volt/és lett az elfogadott. Az atléták között szerepelt továbbá a nagykállói származású Noszály Sándor magasugró (13. hely) és Hecker Gerhard hosszútávfutó.

A következő évtized két nagyon távoli országot próbált közelebb hozni a sportserető európai emberekhez. A megállíthatatlanul fejlődő technika segítségével szinte percre pontosan követhettük Japánból és Mexikóból a történéseket.

1964: TOKIÓ. Ázsia először nyerte el ténylegesen a rendezési jogot. A Felkelő Nap országa ugyan már szerepelt a listán, de a háború keresztülhúzta az álmokat. Kisebbségi feszültségek most is keletkeztek, mert a NOB több ország részvételét eltiltotta.

Elsősorban politikai okokból nem vehetett részt Észak-Korea, Dél-Afrika, Indonézia. Hazánk a rendkívüli távolságok és részvételi költségek ellenére népes csapattal vágott neki az újabb világversenynek, megyénket kevesen képviselték. A röplabdás nyíregyházi Iváncsó Vilmos és nagyhalászi származású Kulcsár Gergely, aki hazánk nemzeti zászlaját vihette az impozáns megnyitón. Kulcsárnak ez a második olimpiája volt, keresztnevét akár leegyszerűsíthette volna választott sportága nevére, hiszen gerelyhajításban indult és érte el élete legszebb eredményét, az ezüstérmet. A férfi röplabda

Kulcsár Gergely

válogatott ritkán jutott ki olimpiára, így a részvétel és a hatodik hely bravúros teljesítménynek számított. Ivancsó első hírnöke volt az időnként nagy magasságokba emelkedő nyíregyházi röplabdasporthoz.

1968: MEXIKÓVÁROS. A NOB végre rendezési jogot adott Közép-Amerikának. Pedig nemcsak a távolság, hanem a tengerszint feletti magasság is ellene szólt. Az azték főváros ritka levegőjéhez nehezen alkalmazkodik még az edzett szervezet is. A magyarok kisebb csapattal utaztak, mégis túlszárnyalták a tokiói 22 érmet. 10 aranyból, 10 ezüsből és 12 bronzból állt össze a kollekció. A hajdan Nyíregyházáról indult Balczó-Móna párosra épülő öttusa-válogatottat senki se tudta megelőzni. Balczó egyéniben második helyezéssel toldotta meg sikereinket, Móna István egyéniben hetedik lett.

A verhetetlen öttusázók, két szabolcsi bajnokkal: Móna, Balczó és Török Ferenc

Kulcsár harmadik olimpiáján is hozta a jó formáját, és vitte a csapatzászlót a megnyitón. Ugyanebben a stadionban úgy dobta el gerelyét, hogy a harmadik helyig repítette. Még két megyebelink szerepelt a versenyeken: a mátészalkai Badari Tibor (ökölvívás) első olimpiáján ötödik helyen végzett, Kiss Mária nyíregyházi főiskolás atlétánk két számban is indult. Becsülettel helyt állt, de pontokat nem gyűjtött.

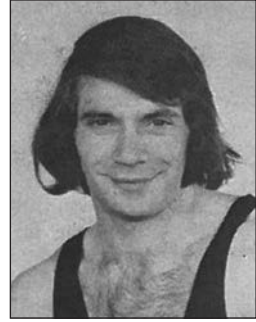
1972: MÜNCHEN. Felejthetetlen olimpia, de nemcsak a hatalmas sportteljesítmények miatt. A Fekete Szeptember nevű palesztin terrorszervezet majdnem idő előtt véget vetett a rendezvénynek. Az izraeli küldöttséget túsul ejtve, sok sportolót, edzőt megölve borították fel az addigi rendet. A nemzetközi szövetség a túsmentést követően úgy döntött, hogy folytatódjon a verseny. A borzalmas akció beárnyékolta a jubileumi 20. olimpia egészét, minden későbbi mozzanatát. Sok csodával határos esemény is történt ezalatt a két hét alatt. Az amerikai Mark Spitz hétszer jutott a „spiccre” a bajor uszodában. Hét aranyérmét szerzett egy olimpia alatt! Külön érdekesség, hogy a csodaúszó nagyszülei a Nyírségből vándoroltak ki Amerikába az I. világháború után.

Csodálatos volt honfitársaink kimagasló teljesítménye, amivel a nemzetek közötti pontverseny ötödik helyén végeztek, több mint száz ország között. Egy ország izgult és szurkolt az utolsó olimpiáján induló Balczó Andrásnak az annyira vágyott egyéni elsőség megszerzéséért. Sikerült! Rajta kívül csak két atléta – Bruzsenyák Ilona és Papp Margit – kötődött valamelyest megyénkhez. Ők becsülettel helytálltak.

Felesleges lenne minden vékony szalmaszálba kapaszkodva a tényleges megyei sikerek fényét tovább növelni. Érdekességképpen két idevonatkozó adalékot hadd említsünk meg. A magyar sporttörténet 100. olimpiai aranyérmét megszerző Hegedűs Csaba birkózó édesanyja mándoki származású, és bajnokunk is tartotta a várossá vált településsel a kapcsolatot. A mándokiak díszpolgári címmel erősítették az összetartozás érzését. Másrészt a bajor világvárosban lett harmadik a salgótarjáni Botos András, aki nélkül később nyíregyházi ökölvívó sikerekről nehezen beszélhetnénk. Edzőként sokat tett a sportág szabolcsi fellendítéséért.

1976: MONTREÁL. Münchenhez képest javult a megyei eredménylista Kanadában, mert többen, nyolcan próbálkoztak. Senki sem aranyozta be várakozásainkat, Kő-

szei György súlyemelő azonban közel járt hozzá. Az 52 kg-os verseny sikerembere ugyan Leninvárosba vitte haza ezüstérmét, de a sportszeretők tudták honnan indult karrierje. Tösgyökeres nyíregyházi volt a Hímesből. Csapó Gabriella is a megyeszékhelyen kezdett és a fővárosban vált kiváló röplabdássá. A tengerentúlon alig maradtak le a válogottal a dobogóról. Egy hajszál hiányzott a kirobbanó sikerhez Szabó Ildikónak, a kiváló atlétánknak. Nemcsak szabolcsi származásúként, hanem nyíregyházi igazolású sportolóként versenyzett. Távolugrásban 659 cm ugrással úgy lett ötödik, hogy a dobogó alsó fokához akkor 660 cm, a felsőhöz 672 cm kellett. Ilyen kevésen múlik az örök dicsőség! Nehezen emészthető élethelyzet, pedig a megszerzett 5. hely önmagában is megsüvegelendő. Ötödik lett a vámosatyai születésű Nagy József kisváltósúlyú ökölvívónk. Pontot szerzett még nemzeti válogottunknak a tragikus sorsú kenus, Szegedi Károly. Az újfehértói fiú otthon legfeljebb a belvizeken gyakorolhatta volna a vízi sportokat. Az általános iskola után került a fővárosba, ahol felfedezték őstehetségét. Később ismerkedett meg ezzel az ágazattal, korán ért el nagy sikereket. Ez a sport akaratlanul ugyan, de korán lezárta szépen alakuló pályafutását. Egy későbbi versenyen a vízből származó fertőzéstől két év múlva meghalt. A Montreálban elért hatodik helyével került be a magyar sport történetébe.

Kőszegi György

Kanadában rajthoz állhatott Papp Margit, Bruzsenyák Ilona, Badari Tibor. Róluk korábban már szó esett. Nem értek el pontszerző helyet, ahogy az először szereplő Molnár Károly sem. A fábiánházi származású cselgáncsozó nehéz ellenfelet kapott, és már az első fordulóban kiesett. Balszerencsés verseny volt számára, sőt – kis kivétellel – az egész szabolcsi gárda számára is a montreáli olimpia. Pedig ez volt sorrendben a huszonegyedik!

Válságok és megoldások

Az 1980-as évek első fele szinte válaszütt elé állította a mozgalmat. A két nagyhatalom kiéleződő küzdelme addigra behatolt az élet minden szegmensébe. Kevés ország, kevés társadalmi réteg tudott kitérni nyomasztó hatásuk alól. Kezdődött 1979/1980-ban a moszkvai olimpia nyugati bojkottjával. Kétségtelen, hogy a terjeszkedő Szovjetunió, az afganisztáni háború okot adott az USA és szövetségeseinek ellenlépésére. Carter amerikai elnök felhívása nyomán 30 ország távolmaradással tiltakozott az orosz agresszió miatt.

1980: MOSZKVA. A második csonka olimpián – az első 1920-ban volt – végül 81 ország jelent meg. Az érkezők nem mindegyike vett részt a megnyitó ünnepségen. Tiltakoztak, meg nem is. A fél világ nem hatódott meg „Misa mackó” – a kabalaállat – barátságos mosolyától.

A magyarok kihasználva a tőlünk függetlenül kialakult helyzetet hatalmas létszámmal érkeztek a „testvéri” fővárosba. 182 férfi és 81 nő olimpikonnal indultunk, köztük minden eddiginél több, 11 megyénkhez kötődő sportolóval. A kedvező szél-

járás ellenére csak egyszer és csak egy olimpikonnak sikerült a dobogóra felállni. Váradi János kemecsei ökölvívó szerzett bronzérmeket, aki akkor az NYVSC versenyzője volt. A megyeszékhely focilábazban égett, mert először jutott az élvonalba a Spartacus csapata. Egyik bajnoki mérkőzésük szünetében hatalmas tapsal köszöntötték a hazatérő Váradi Jancsit. A többiek közül többen végeztek a pontszerző 4-6. helyen. Feketéné Csapó Gabi a röplabdacsapattal 4., Papp Margit távolugró 5., Petrika Ibolya váltófutásban szintén 5., a tiszalöki születésű lepkesúlyú súlyemelő, Hornyák Ferenc 6. lett. A többiek is jól szerepeltek, de kicsit hátrébb végeztek: Babály László (atlétika), Bakosi Béla (atlétika), Fórián Éva (lövészet), Kőszegi György (súlyemelő), Mandzák Bertalan (súlyemelő), Molnár Károly (cselgáncs).

Váradi János

Még egy technikai vonatkozású kötődésünk volt a felemásra sikerült versenyhez. A nyíregyházi Kertváros ipari negyedében készültek a moszkvai stadionok elektromos eredményjelző táblái. Nem mindig jól, de végig jól mutattak.

1984: LOS ANGELES. Természetesen várható volt valamilyen válaszlépés a félig sikerült olimpia után. Kapóra jött a szovjeteknek, hogy a NOB a következő helyszínt a nagy vetélytárs, az USA egyik nagyvárosára jelölte ki. Nem először, mint tudjuk, itt 1932-ben már összegyűlt a fél világ. Félni lehetett, hogy 1984-ben – eleve baljós évszám Orwell regénye után – a sportvilág fele hiányozni fog. Ezt szinte az utolsó pillanatig titkolták az illetékesek, állandó feszültségben tartva azokat a versenyzőket, akik a szovjet blokkban reménykedtek a részvétel lehetőségében. A Szovjetunió azonban bojkottált és magával rántotta a hozzá szorosan kötődő ún. szocialista tömböt, Románia kivételével. Így az olimpián résztvevő román csapatban – akarva-akaratlanul – néhány magyar versenyző megjelenhetett. Sok megyebeli sportolónak ez lett volna az első, másoknak talán az utolsó esély a jó szereplésre.

Kárpótlásul Barátság Versenyeket, a „Druzsba Kupát” eszeltek ki a szovjetek a kimaradt országoknak. Magas pénzjutalmakkal, meg hatalmi szóval próbálták édesebbé tenni a részvételtől megfosztott sportolók keserű szájízét. Nálunk rendezték az úszás, a műugrás, a vitorlázás és a birkózás versenyszámain. A magyarok összesen 51 érmet szereztek, közte hármat megyebeliek: Oláh Béla, Fórián Éva, Váradi János.

Hol állt ez azonban az igazi olimpiai medáloktól?!

1988. SZÖUL. A korábbi évtized drámai feszültségét kellett volna feloldani az ázsiai világvárosban. Abban az országban, ahol hosszú ideje óta vibrál a két ország, és a két hatalmi tömb ellentéte. Válságban volt az olimpiai mozgalom politikai és gazdasági okokból egyaránt. A profizmus kérdése újabb vitákat élezett ki. Észak-Korea nehezen emésztette meg, hogy a déliek ilyen lehetőséghez jutottak. Felhívásukra néhány ország – Kuba, Albánia, Etiópia – a bojkott megismert eszközéhez nyúlt. Ez a periférikus lépés azonban nem okozott zavart. A többség az eredeti eszméhez igazodva békét, nyugodt versengést akart.

Magyarország a szokatlanul szigorú doppingvizsgálatok ellenére is jól szerepelt: a megszerzett 23 éremből 11 arany volt. A 188 fős csapatunkban négy megyénkhez

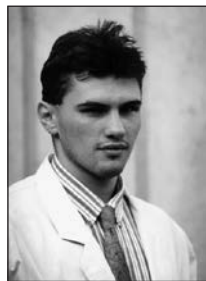
kötődőt találunk, de érmet egyikőjük sem hozott. Legközelebb ehhez a máriapócsi és nyírbátori Iváncsik Mihály került, aki a férfi kézilabda válogatott tagjaként 4. helyen zárt. (Érdekes, hogy évtizedek múlva Gergely nevű fia is olimpikon lehetett.) A többieknek nem sikerült jól az ázsiai megmérettetés: Oláh Béla súlyemelő a selejtezőben kiesett, Fórián Éva és Csabai Judit úszó is csak a részvételnek örülhetett.

1992: BARCELONA. A jubileumi 25. találkozóra a „Cobi” nevű katalán pástorkutya kabalafigurája csalogatta a világot. Újabb részvételi csúcscok dőltek meg: 169 ország jelentkezett 9367 résztvevővel. Nem volt bojkott és távolmaradás, annál több változás a régiiek körében. Gondoljunk csak Szovjetunió, Jugoszlávia megszűnésére, Németország egyesülésére, és a profi sportolók hivatalos, engedélyezett jelenlétére. Tarthatatlannak bizonyult az amatőrség régi álszent értelmezése. A kimutatások szerint televízió keresztül legalább 3-4 milliárd ember láthatta a folyamatos közvetítéseket.

Úszó csodák Barcelonában, a nyíregyházi Szabó Tünde és Egerszegi Krisztina

A magyarok létszáma meghaladta a kétszáz főt. Öröndetes módon a megyei kötődésük száma emelkedett, nem beszélve arról, hogy 12 év után újra érmekek is örülhettünk. A 18 éves úszóreménységünk, Szabó Tünde egy „egérhosszal” maradt le a dobogó legmagasabb fokáról. A nyírbátori születésű ökölvívó Béres Zoltán szó szerint kiverekedte magának a bronzérmet félnehézsúlyban.

Béres Zoltán

A további 9 versenyzőnk közül Fórián Éva itt érte el élete legjobb teljesítményét a negyedik helyezéssel. Szabó Tünde begyűjtött egy ötödik helyezést és pontszerző lett a vásárosnaményi Lakatos Pál ökölvívó is.

A többiek – Iváncsik Mihály (kézilabda), Ficsor József és Molnár Tamás (atlétika), Bubán Zsolt és Ling Attila (lovaglás), Harsági Andrea (tollaslabda) nem értek el kimagasló eredményt. Érdekességképpen megemlítjük, hogy az azóta mulatós énekesként ismert Szikora Pityu tagja volt a keretnek. Ő átmeneti visszavonulás után olimpikonként tért vissza az ökölvívás világába. Korábban a nagyhírű Mike Tysonnal is megmérkőzött. Barcelonában csak sportolóként próbálta elhúzni mások nótáját.

1996: ATLANTA. A meglepetések olimpiája. Mindenki Athént várta befutónak az olimpiai mozgalom centenáriumának évében. Az üzleti szempontok felülírták az elképzelést. Magyarország az állandósulni látszó 200-220 fő közötti kerettel nevezett. Szerencsére akadt olyan sportoló, akiért kiemelten lehetett izgulni Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Ilyen súlyemelő volt a Romániából nemrég áttelepült Feri Attila, aki bronzéremmel debütált magyar (és NYVSC) színekben. Ő már Barcelonában is szerepelt, de akkor még román válogatottként.

Feri Attila

Szántó Anna

Szilágyi Katalin

Érmeseink közé sorakozott fel a nagyecsedti Szántó Anna és a nyíregyháziak régi kedvenc „Sziszije”, Szilágyi Katalin. Mindketten a női kézilabda-válogatottat segítették fel a dobogó alsó fokára.

A helyezettek között a súlyemelők jeleskedtek: Popa Adrián 5., Farkas Zoltán 8. lett. Vaszi Tünde is hozta megszokott formáját. A tiszalöki Szebenszky Anikó gyaloglóként, Kovács Rita úszóként szerepelt. Fórián Éva nem tudta megismételni előző jó eredményét. De részvételükkel mindenféleképpen erősítették megyénk hírnevét.

Az új évezred irányai

2000: SYDNEY. Az új évezredben visszatértünk Ausztráliába. Szereplésünk nem tartozik a legjobbak közé, bár a magyar küldöttség létszámára előzetes felkészülésére nem volt panasz. Szabolcs-Szatmár-Bereget sem képviselte kevés versenyző. Talán a távolságok, a másabb éghajlat miatt, de elmaradoztak a kiváló teljesítmények.

A hazai közvélemény némi csalódással fogadta a „csak” 17 érmet. Bizonyára a korábbi erőn felüli sikerek kényeztették el a szurkolókat. Ráadásul csak az utolsó napon hullott magyar aranyeső tudta ilyenre kozmetikázni a két hét listáját. A zárónapon négyszer kellett eljátszani *Himnuszunkat* bajnokaink tiszteletére. A szabolcsiakat sajnos nem áztatta el az égi áldás. Egyetlen valóban vállalható szabolcsi érmünket a tragikus sorsú Kulcsár Anita szolgáltatta. A fénykorában lévő kézilabdás, a Kölcsey DSE egykori vezére a magyar válogatott tagjaként nyert ezüstérmet, vagy veszített egy aranyérmet a döntőben. Egy kicsit magunkénak éreztük Kovács Ágnes úszósikerét, ha nem is sorolhatjuk a szabolcsi teljesítmények közé, neki édesanyja, anyai nagyszülei, rokonságának jelentős része nyíregyházi volt. A kapcsolatot Ő is ápolta annak idején.

Kulcsár Anita

Öt remek atlétánk jutott ki Ausztráliába: Ajkler Zita, Szebenszky Anikó, Vaszi Tünde, Babály László, Gyulai Miklós. A kijutásuk nagyon szép teljesítmény. Vaszi Tünde „szokásos” 8. helye dupla elismerést érdemel. Sydneyben már rajthoz állt Kökény Roland (kajak), de még nem bajnokként ért célba. Újra versenyzett állt Lakatos Pál, Farkas Zoltán és Tamton Péter (súlyemelés), de nem kísérte szerencse próbálkozásait.

2004: ATHÉN. Hazatért az olimpia Görögországba. Félig-meddig kárpótlásként szavazták meg nekik a rendezés jogát. A hellének földje összezsugorodott, kicsit el is szegényedett a XXI. század elejére. Ragaszkodtak hagyományaikhoz és igyekeztek megfelelni a magas követelményeknek. A bizonyításra készülő rendezők óriási építkezésekbe kezdtek, és hatalmas adósságokba szaladtak bele. Ez a játékok két hete alatt még nem mutatkozott meg. A sok bevezetett újdonság legemlékezetesebb mozzanatának számított, hogy a kultikus láng az eredeti helyszínről érkezett meg.

A magyar küldöttség létszáma kétszáz fő feletti. Közülük 11 sportoló kötődött kisebb-nagyobb mértékben megyénkhez, érmekhez senki sem jutott. A kézilabdásoknak köszönhetően egy 4. és egy 5. hellyel büszkélkedhettünk: Harsányi Gergő és Kulcsár Anita a legjobbak közé tartozott. Kökény Roland előrébb lépett: hatodikként ért célba K-1-es 1000 méteres távon. Hét atlétánk közül talán már senki sem csodálkozott Vaszi Tünde 8. helyén. Rajta kívül Ajkler Zita, Bacskai Zsolt, Kürti Éva, Rakonczi Bea, valamint Tóth János gyalogló próbálkozott. Több-kevesebb sikerrel.

A súlyemelésben Feri Attila, ökölvívásban Balog Vilmos lépett dobogóra, illetve ringbe. Maradandót nem alkottak.

Fejezetzárásként jegyezzük meg, hogy helyezéstől függetlenül a megye, a megyeszékhely mindig gondosan figyelt az olimpikonjaink, paralimpikonjaink felkészítésére, búcsúztatására, fogadására és elismerésére, ahogy a háború előtti időktől megszoktuk. Más formában, más külsőségek között, de sosem maradt visszhang nélkül a szereplésünk. Érzékelve annak nagyszerűségét, hogy egy viszonylag kis földrajzi egység megmutathatja magát legjobbjai személyén keresztül a nagyvilágnak.

2008: PEKING. A 2000-es évek olimpiái visszaesést tükröztek az eredményesség terén. Sajnos ezt a trendet erősítette a kínai találkozó, magyar szempontból egyik mélypontunk eddigi sporttörténetünkben. Mindössze 10 érem született. Ez a sovány leltár az 1920-as éveket idézte.

A „Madárfészeknek” becézett pekingi nagy arénában csak a megnyitón lehetett látni – kivéve persze érmeseinket – elégedett magyarokat. Megyénket négy sportoló képviselte, ketten itteni indulással, ketten áttételesen, azaz más megyéhez kötődő egyesületek tagjaként.

Rakonczi Bea feladta a maratoni futóversenyt, Baranyai János (súlyemelés) komoly sérülése miatt hagyta abba idő előtt a gyakorlatokat. Megdöbbentő látvány volt sérülése.

A mátészalkai származású Kaluczai Norbert ökölvívó helyzetlenül zárt, a szintén szalkai Hornyák Ágnes válogatott kézilabdásként 4. lett.

A kínaiak nyolcas számhoz fűződő ragaszkodása nekünk nem kedvezett. Ők előzetes mérlegelés után 2008 nyolcadik hónap nyolcadik napjára szervezték a megnyitót 8 óra 8 percre. Magyarország is beiktatott – minden bizonnyal véletlenül – néhány nyolcast: 18 sportágban vettünk részt, 88 férfi és 83 női versenyzővel. Szereplésünk inkább hasonlított a fekvő nyolcshoz. A hangulatot nagyon nyomasztotta a magyar példaképnek, ikonnak tartott Kolonics György olimpikon váratlan halála.

2012: LONDON. Már harmadik alkalommal lett az angol főváros házigazda, ráadásul jubileumi évben. Ez volt a 30. nyári olimpia. Számunkra pótvizsga, javítási lehetőség az elmúlt évek kisiklásaira. A kissé behorpadt labda majdnem kikerekedett, hiszen megdupláztuk a pekingi eredményeket. Megyénk ugyan már egyre kevésbé tudott beleszólni a versengésbe, de a „kődös Albionban” Kökény Roland révén újra aranyéremnek örülhettünk. 40 évet kellett erre várni, legutóbb Balczó nyakába helyeztek ilyen medált. Roland sem szabolcsi együtttest képviselt, de megyénkhez, Nyíregyházához való kötődése vitathatatlan.

Kökény Roland

A kézilabdás Harsányi Gergő – szintén nyíregyházi – majdnem érmes lett. A férfi kézilabda válogatott negyedikként utazott haza. Két atlétánk volt még érdekelt a londoni játékokon: Rakonczai Bea most végigfutotta a „gyilkos” maratonitávot, Helebrandt Máté gyaloglásban tette le névjegyét.

2016: RIO DE JANEIRO. Dél-Amerika is bekapcsolódott a nagy körforgásba. Bár a sportolók jelentékeny részét erősen aggasztotta a Brazíliában elterjedt félelmetes zika-vírus, de a megnyitóra mégis rekordszámú tömeg érkezett. Hazánkat kisebb küldöttség képviselte, tőlünk csak egyedül Helebrandt Máté gyaloglóért izgulhattunk. Máté néhány helyet javítva londoni szereplésén a 28. helyen zárt. Az Ő személye öszszekötő kapocsnak számít. Majdnem elindulhatott az NYVSC-ből induló fiatal úszó, Reményi Ármin, de egy adminisztratív hiba miatt megfosztották ettől a hatalmas lehetőségtől.

A mozgalom kiszélesedése

Az újkori nyári olimpiák megerősödése kikövetelte a téli sportok bevonását. Egyes sportágakkal már 1908-ban, 1920-ban próbálkoztak, becsempészve ezeket a nyári játékok menetrendjébe, kevés sikerrel. Meglévő csarnokokban a műkorcsolyával még úgyahogy megbirkóztak, de a sísízmókat vagy a bóbversenyeket nem lehetett semmilyen épületbe beerősöszszakolni. Ezért döntöttek 1924-től az olimpiai mozgalom új hajtásának önállósításáról. 1924-ben egy francia kisvárosban megrendezték az első Téli Olimpiát.

Ezután közel 70 éven át szorosán követték egymást a téli, illetve a nyári játékok. Azonos évben, különböző évszakban. Az 1990-es években úgy döntött a NOB, hogy új rendszerbe foglalja a kétféle sorozatot. Egymást ne gyengítsék, a figyelmet ne osszák meg! Ezért a két nyári játék közötti felező években szervezik a „kistestvér” versenyeket. Eddig 23 alkalommal rendezték meg a havas, jeges sportok nagy viadalát. Az elsőn 16 országból 294 sportoló indult négy számban. Azóta folyamatosan emelkedtek a versenyszámok, a résztvevők és a sportágak adatai. Legutóbb Szocsiban már 88 ország 3000 sportolója nevezett. A II. világháború kirobbanása ugyanúgy visszahatott erre a vonalra, mint a nyári olimpiákra. A kényszerű szünetek után bojkottok nem tördelték szét a folyamatosságot.

Magyarország kezdeteiktől részt vett a versenyeken. Adottságaink miatt természetesen csak szerényen, kis létszámú csapatokkal, de nem eredménytelenül. A műkorcsolyázóknak köszönhetően 1948-ig még érmeiket is gyűjtöttünk. A II. világháború előtt két bronzot, utána 2018-ig két ezüst medált és két bronzérmet. Aztán Szocsiban „megtört a jég”. A férfi gyorskorcsolya válogatottunk első helyen végzett kielezett küzdelemben. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye két nagyon vékony szállal kötődik a téli olimpiák sorozatához. Ezek két atlétának köszönhetőek, akik rövid kirándulást tettek a jeges sport világába. Gyulai Miklós, aki évek múlva az NYVSC vágatójaként nyári játékokon is szerepelt, 1994-ben megpróbálkozott sporttársával a bóbversenyzéssel is. Ugyan nagy sikert nem értek el a 28. hellyel, de jelzésértékű volt részvételük. Hazánkban nem hemzsegnek e sportág stadionjai. Ennek ellenére másik versenyzőnk, Kürti

Éva is a bobbal „kacérkodott”. Éva is szerepelt nyári olimpián, és szintén a nyíregyházi vasutas klubban sportolt. 2002-ben a 13. helyet sikerült elérniük. Kevés sportoló dicsekedhet szerte a világban, hogy mindkét csúcversenyt szerepelhetett.

Az olimpiai mozgalom harmadik oszlopa a *paralimpia* lett, ahol a kisebb-nagyobb fogyatékosággal, sérüléssel élő versenyzők mérték össze tehetségüket. A paralimpia a sportról, a teljesítményről szól, és ugyanúgy hirdeti az olimpiai eszme nagyszerűségét. A II. világháború után kezdett kibontakozni. Lassan, sok vita közepette formálódott ki a bevonható sportágak, a szabályrendszerek, a szervezeti struktúra, a támogatások együttese. A sporttörténelem ugyan már 1948-tól eredezteti a paralimpiai világversenyek sorát, de az első próbálkozások nagyon esetlegesek voltak. A fogalom csak az 1960-as évektől kezdett meghonosodni, elfogadottá válni. A jól ismert és egyformán értelmezett olimpia szó elé került *para* latin szó, ami hasonlóságot, mellérendeltséget jelent. Ez a mellérendeltség új értelmet kapott, amikor az újkori olimpiák sorához rendelték a mozgalom új hajtását. Először erre 1960-ban került sor Rómában. A sorrend 1968–1984 között sem változott, de a helyszínek különböző okok miatt eltértek. Szöul óta visszaálltunk a régi kerékvágásba. A magyarok kévsve, 1972-től kapcsolódtak be a sorozatba. Azóta egy kivétellel mindegyik találkozóon szerepeltünk, hol kisebb, hol népesebb küldöttséggel. Attól függött, hogy csapatsportban szereztünk-e kvótát? Megyénket (is) képviselte Bereczki Dezső, aki Északkelet-Magyarország valamennyi megyéjéhez kötődik valamilyen szálon, Apagy révén hozzánk is. Óriási teljesítmény, hogy eddig öt alkalommal volt olimpikon. A két évtized alatt majdnem mindig pontszerző helyen zárt, asztaliteniszeként.

Csapatsportban az ülőröplabda megyebeli népszerűsége eredményezett olimpiai részvételt sok versenyzőnknek, már amikor a magyar válogatott kijutott a játékokra. Ezekben az esetekben mindig volt szabolcsi, szatmári vagy beregi olimpikon a küldöttségben. Gyakran mi alkottuk a csapat gerincét. Ez a sportág évtizedek óta nagyon népszerű Nyíregyházán, de más településeken is. Fénykorában a Piremon SE több alkalommal megnyerte a BEK kupát, tagjait mindig számításba vették a magyar válogatott összeállításában. A paralimpiákon 1988-ban 5., 1996-ban 6., 2000-ben 7. helyezettek. Egy időszakban a tragikus sorsú Szekér László volt a szövetségi kapitányuk. A mieink közül többen, több paralimpián is szerepeltek: Domokos András, Gál János, Kekecs Miklós, Kovács László, Peres János, Makarovszki Sándor, Szabó László, Szécsényi Lajos.

Legnagyobb szabolcsi sikerünket Veres Amarilla kerekesszékes vívőnknek köszönhetjük, aki Rióban 3. lett a magyar női csapat tagjaként.

Végül említsük meg az egész világot behálózó olimpiai mozgalom legfrissebb ágát, a fiatalok bevonását megcélzó *ifjúsági olimpiák* sorozatát. A NOB úgy érezte, hogy az új évezredben többet kell törődni az utánpótlással. Erre helyi és regionális szinten korábban is számos példa akadt – még az úttörő vagy diákolimpiák ide tehető. Ezért 2010-ben útjára bocsátotta új kezdeményezését. Ezzel a 14–18 éves korosztályban kívánják elültetni az esz-

Veres Amarilla

me magjait és keretet adni számukra tehetségük kibontására. A program itt szűkített mind a sportágak, mind a versenyszámok tekintetében.

A résztvevők létszáma kemény feltételek teljesítéséhez kötött. Így valóban komoly elismerésre méltó pusztán a részvétel elérése is. Megyénknek nincs szégyenkeznivalója ezen a téren sem. A 2010-es indulás óta több ifjú tehetségünknek sikerült eljutni Szingapúrba (2010), Nankingba (2014) vagy Buenos Airesbe (2018). Így például Fucsovics Márton (tenisz) első nagy nemzetközi szereplése ehhez a rendezvényhez köthető, de jól szerepelt Káplár János (atlétika), Batizi Barbara (dzsúdó) vagy Mozgi Milán (kajak). Az ő sportkarrierjük még bizonytalan ebben a fiatal életszakaszban, de a jövő, a remény bennük van. Velük folytatódhat olimpiai lajstromunk a közeljövőben. Ahogy az alcímben közölt olimpiai jelszó biztat: „*Citius, altius, fortius*” – azaz: *Gyorsabban, magasabban, erősebben.*

*

Az olimpiára kijutott megyei sportolók támogatásáról, ünnepléséről, elismeréséről már példákat idéztünk a világháborúk előtti és utáni évekből. Szólnunk kell még arról, hogy két-három nagyszerű kezdeményezés tovább erősíti Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és a mozgalom kapcsolatát. Tiszavasváriban néhány éve olimpiai múzeumot nyitottak és rendszeresen meghívják olimpiákonkat körükbe. A Nyíregyházi Egyetem Sporttudományi Intézetében 2008-tól az olimpiai falon látható megyebeli olimpiákonjaink névsora. Kis kiegészítéssel ez pontos és fontos tájékoztatást ad a leendő testnevelőknek, sportbarátoknak a legnagyobb sportrendezvényen való szereplésünkről.

Az elismerések szép formája, hogy több település díszpolgári címet adományozott kiváló sportolóinknak. Egyes személyek bekerültek a helyi vagy megyei értéktárakba is.

EREDMÉNYLISTA

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei sportolók pontszerzéseiről

ARANYÉRMESEK

- 1912 Berty László kard, csapat*
- 1924 Dr. Halasy Gyula sportlövészet
- 1936 Harangi Imre ökölvívás
- 1936 Kárpáti Károly birkózás
- 1960 Balczó András öttusa, csapat
- 1968 Balczó András öttusa, csapat
- 1968 Dr. Móna István öttusacsapat
- 1972 Balczó András öttusa egyéni
- 2012 Kökény Roland kajak-kenu

* Berty nyíregyházi születése vitatott.

EZÜSTÉRMESEK

1924 Berty László kardcsapat
 1932 Kárpáti Károly birkózó
 1948 Mitró György úszó
 1956 Kovács József atléta
 1964 Kulcsár Gergely atléta
 1968 Balczó András öttusa egyéni
 1972 Balczó András öttusa csapat
 1976 Kószegi Imre súlyemelő
 1992 Szabó Anita úszó
 2000 Kulcsár Anita kézilabdázó

BRONZÉRMESEK

1952 Balogh Ambrus sportlövő
 1924 Berty László törvívó csapat
 1992 Béres Zoltán ökölvívó
 1996 Feri Attila súlyemelő
 1948 Kemény Ferenc tornász
 1960 Kulcsár Gergely atléta
 1968 Kulcsár Gergely atléta
 1948 Mitró György úszó
 1960 Pál László labdarúgó
 1996 Szántó Anna kézilabda
 1996 Szilágyi Katalin kézilabda
 1980 Váradi János ökölvívó
 2018 Veres Amarilla vívó

NEGYEDIK HELYEZETTEK

1912 Berty László törvívás
 1976 Csapó Gabriella röplabda
 1980 Csapó Gabriella röplabda
 1936 Dienes-Oehm Tivadar lovaspóló
 1992 Fórián Éva sportlövő
 2004 Harsányi Gergely kézilabda
 2012 Harsányi Gergely kézilabda
 2008 Hornyák Ágnes kézilabda
 1988 Iváncsik Mihály kézilabda
 1928 Kárpáti Károly birkózó
 1956 Kovács Miklós sportlövő
 1980 Oláh Béla súlyemelő

ÖTÖDIK HELYEZETTEK

1924 Gáspár Jenő atléta
1956 Kocsis Miklós sportlövő
1948 Mitró György úszó
1976 Nagy József ökölvívó
1980 Papp Margit atléta
1980 Petrika Ibolya atléta
1996 Popa Adrián súlyemelő
1976 Szabó Ildikó atléta

HATODIK HELYEZETT

1924 Dr. Halasy Gyula sportlövő
1964 Ivancsó Vilmos röplabda
1952 Kemény Ferenc tornacsapat
1956 Krebs Sándor sportlövő
1976 Szegedi Károly kajak-kenu
1924 Szomjas Gusztáv sportlövő
1924 Szomjas László sportlövő
1936 Zsitva Zoltán atléta

HOLMÁR ZOLTÁN

A Tiszántúli Automobil Club története

Korunk technikai forradalmának egyik jelképe az automobil, amely iránt a XIX. század végétől kezdve Magyarországon is élénk érdeklődés mutatkozott. Karl Benz (1844–1929), az első gépkocsit megtervező német mérnök mellett Gottlieb Daimler (1834–1900) volt az autó születésének másik jelentős alakja, aki egy ideig – a négyütemű motort feltaláló – Nikolaus Otto (1832–1891) deutzi gyárában volt technikai igazgató, majd 1882-től Wilhelm Maybach (1846–1929) társaságában saját cannstadi kertjében építette meg kezdetleges járműveit. Bár az autó feltalálását 1886-ban Benz jelentette be a német szabadalmi hivatalnál, Daimler farmotoros hintója, motorkerékpárja, majd 1889-es kocsija révén hamarosan túlszárnyalta Mannheimben dolgozó kollégáját. Benz 1893-ig uralta az igencsak szűkös piacot – 69 autót készített 7 esztendő alatt – a következő évben azonban olyan esemény történt, amely megváltoztatta nem csak a Daimler Motortársaság, de az autógyártás helyzetét is. 1894-ben rendezték ugyanis a világ első hosszú távú autóversenyét Párizs és Rouen között. A hihetetlen eredmény, az óránkénti 22,5 km-es átlagsebesség híre bejárta Magyarországot is.¹

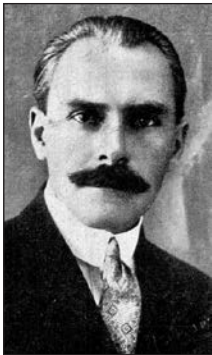
Hazánkban az első gépkocsit Hatschek Béla optikus műszerész hozatta be 1895-ben. A füstfelhőbe burkolt, hatalmas lármával haladó Benz-Velo típusú automobil kétségtelenül sokkal nagyobb feltűnést okozott, mint 14 évvel korábban, 1881 júniusában Kosztovics László, aki először haladt végig kerékpárral a pesti utcán. Az első magyarországi gépjármű megjelenése élénk visszhangot keltett a sajtóban. Magyarországon egyre több gépkocsi került forgalomba: számuk 1900-ban az 50 darabot is meghaladta, így tulajdonosaik gondolhattak arra, hogy érdekszervezetet létesítsenek. Nem sokkal a világ első automobilklubja, az 1898-ban létrehozott Automobile Club de France után,

1900. november 30-án a Magyar Automobil Club (MAC) is megalakult. Ettől kezdve a magyar autózás története összeforrta a klub nevével. Az autók számának növekedése és a velük kapcsolatos panaszok azonban szükségessé tették, hogy a gépjárművek közlekedését rendezzék. Ekkor fogott össze a rendőrség az akkor már egyéves Magyar Automobil Clubbal, hogy megalkossa Budapesten az alapszabályokat, így előírták az autók és sofőrjeik vizsgakötelezettségét. Ebben az évben 49 jogosítványt és 38 forgalmi

A Tiszántúli Automobil Club (TTAC) emblémája

¹ TARJÁN M. TAMÁS: 1902. június 23. A Mercedes autómárka születése http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1902_junius_23_a_mercedes_automarka_szuletese/

Kállay Miklós főispán, a TTAC elnökeként

engedélyt állítottak ki. Az 1901-ben megjelent első közlekedési szabályrendeleten ma már csak mosolygunk. Ez előírta, hogy „a teherautó nem mehet gyorsabban a lovas kocsinál, a kétkerekű automobil pedig a kerékpárnál.”²

Kevésbé ismert tény, hogy Európában a Magyar Királyi Posta volt az első, amely gépesítette a levél- és csomagszállítását. 1900-ban Csonka János (1852–1939) által tervezett és a Ganz által gyártott motoros tricikliket vásároltak, amelyek minőségére jellemző, hogy 25 évig álltak a Posta szolgálatában.

Az autó népszerűsítése érdekében a Magyar Automobil Club 1901. július 17-én Budapesten megrendezte az első autókiallítást. Néhány nappal korábban, 1901. július 14-én Szabolcs vármegye hivatalos lapjában, a *Nyírvidek*ben is egy szenzációs hírről számoltak be, mely szerint automobil-közlekedés lesz Nyíregyháza és Nagykálló között. A cikkből megtudhatjuk, hogy a korábbi megyeszékhelyen „egy részvénytársaság van alakulóban, amely egy 10-12 személyes automobil kocsit vásárol, s azt a Nyíregyházára és vissza óránként való közlekedésre óhajtaná felhasználni. A viteldíj Nyíregyházára és vissza csupán 80 fillér lenne. Az utat az automobil 20 perc alatt tenné meg. A terv már a megvalósuláshoz közel áll, amennyiben a gyárossal az egyezség megkötött, csupán a hatósági engedély kikérése van hátra.”³ Hogy ennek a tervnek mi lett az eredménye, arról a sajtó már sajnos nem számolt be, azonban az év végén, 1901 novemberében már egy valós sikerről olvashattak a nyíregyháziak. „Automobilon Debrecenből Nyíregyházáig 2 óra alatt jött el a múlt héten Hölcz József budapesti automobil raktáros Szigeti József debreczeni műszerésszel egy 2 és fél lóerejű gépen. Ezzel be lett bizonyítva, hogy az automobil homokon is épp oly jól használható, mint köves úton – nem úgy, mint azt a laikusok tévesen híresztelték. Ez a gép Harskovics Gyula varrógép raktárában eladás végett megtekinthető.”⁴

1903 augusztusában egy másik szenzáció keltette fel az érdeklődést Nyíregyházán. Törley József (1858–1907) budafoki pezsgő gyáros dr. Molnár Ákos (1868–1922) országgyűlési képviselő kíséretében Budapesttől Kassáig, s onnan a Tátrába tervezett automobilon való útjában augusztus 18-án Nyíregyházára érkezett, s pár órai időzés után tovább folytatta útját Tokaj felé.

Ezek a beszámolók is ékesen bizonyítják, hogy az autózással kapcsolatos hírek a századforduló éveiben a figyelem középpontjába kerültek. Közben a Magyar Automobil Club alapszabályában célul tűzte ki, hogy felveszi a partnerklubokkal a kapcsolatokat. Első ízben 1902. február 8-án kötött együttműködési szerződést az osztrák klubbal, amelyet 1905-ben a holland, 1907-ben a svájci és francia klubokkal kötött szerződés követett. Egyre-másra megjelentek a gépkocsival foglalkozó szaklapok. Az első magyar automobilújság kizárólag az automobilizmussal foglalkozott. 1907-ben megjelent a klub hivatalos lapja *Nemzetközi sport és az automobil* címmel. Az osztrák

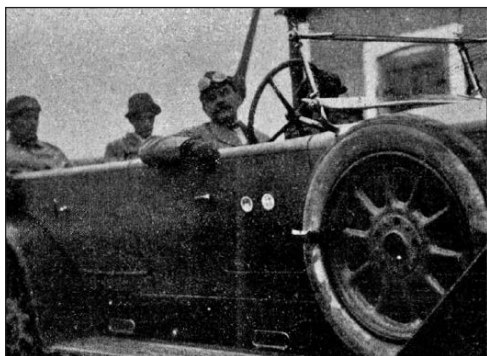
² MATYKÓ VILMOS: 75 éves a Magyar Autóklub. *Autó-Motor*, 1975. május 6. 6.

³ *Nyírvidek*, 1901. július 14. 4.

⁴ *Nyírvidek*, 1901. november 17. 4.

és német klubok a „Prinz Heinrich Fahrt” túrautat Magyarországon vezették keresztül, ennek rendezésébe a Magyar Automobil Club is bekapcsolódott, s ez egyben a nemzetközi autósportba való bekapcsolódást is jelentette. A klub fontos szerepét mutatta, hogy az uralkodó határozata alapján 1911-től felvette a Királyi Magyar Automobil Club (KMAC) nevet.⁵

Közben 1904-ben ipari méretekben indult meg az autógyártás Magyarországon. Podvinecz Dániel és Heisler Vilmos angyalföldi Malomépítészeti és Gépgyárában egy aacheni gyártól kapott tervekkel és alkatrészekkel szereltek össze automobiloikat; Phönix nevű kocsijukból 1911-ig harmincat gyártottak. Az autóiiparban a négykerék meghajtás kidolgozása és megvalósítása elsőként a győri Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. (a későbbi Rába) nevéhez fűződik. Az első, Csonka János által tervezett, teljes egészében Magyarországon előállított gépkocsi 1905. május 31-én gördült ki a Műegyetem kertjéből, és 2000 kilométeres, sikeres próbautat tett meg. Ezt a dátumot tekinthetjük a magyar autógyártás kezdetének. A Westinghouse cég 1908-ban Aradon alapította meg a Magyar Automobil Rt. Arad gyárat. 1911-től MARTA néven hozták forgalomba járműveiket, amelyek Szerbiában, Romániában, Albániában, Bulgáriában és Görögországban is közlekedtek. Itt készültek Budapest emeletes buszai és az évtizedekig futó szürketaxik is.⁶

Kállay Miklós a Fiat 519-es versenyautójában 1926-ban

Az 1910. április 29-én kiadott 57.000/1910. számú belügyminisztériumi rendelet a gépjárművek forgalmát, műszaki vizsgálatát, rendszámmal való ellátását, a gépjárművezetők képzését, valamint a nemzetközi forgalomban való részvétel feltételeit szabályozta. A rendelet az ország területét 15 járműkerületre osztotta. Ezek a kerületek egy-egy betűjelzést kaptak, amelyet a rendszámtáblán fel kellett tüntetni. A debreceni kerülethez tartozó vármegyék – mint Szabolcs és Szatmár – a „D” betűjelzést kapták, míg a kassai kerülethez tartozó Bereget a „K” betűvel jelölték. Két város, Budapest és Fiume önálló kerületnek számított. A rendszámok egy betűből egy kötőjelből és három számjegyből álltak, kivéve Budapestet, ahol a rendszámok római számmal kezdődtek.⁷ Továbbá a rendelet értelmében a sofőrökhöz hasonlóan az automobil-tulajdonosoknak is forgalmi igazolvány elnyerése végett vizsgát kellett tenniük. A *Nyírvidék* is beszámolt arról, hogy 1910. szeptember 7-én jelentkezett a debreceni szakbizottság előtt herceg Odescalchi Jenő Zoárd (1878–1917) tuzséri nagybirtokos 40 lóerős francia gépjárművel, hogy bemutassa jártasságát a gépkocsi kezelésében. A vizsgát

⁵ MATYKÓ VILMOS: 75 éves a Magyar Autóklub. *Autó-Motor*, 1975. május 6. 6.

⁶ A magyar autógyártás hőskora. <https://tortenelemportal.hu/2009/10/a-magyar-autogyartas-hoskora/>

⁷ A m. kir. belügyminiszter 1910. évi 57.000. számú rendeletével kiadott szabályzat, a gépjárművek közötti forgalmáról. In: *Rendeletek Tára 1910.* 235–279.

kitűnő eredménnyel tette le a herceg, aki a forgalmi igazolványt meg is kapta.⁸

1910-ben, amikor életbe lépett az első országos KRESZ, a hazai gépjárműállomány 937 személyautóból és 110 db tehergépjárműből állt.⁹ Ekkor Magyarország népessége 16,8 millió főt számlált, azaz nagyjából 16000 főre jutott egy gépjármű.

A KMAC 1912-ben megrendezte az első önálló kiskocsiversenyt. Az 1200 km-es távon 23 kocsi vett részt. Ugyanebben az évben az első állami sofőriskola is megnyitotta a kapuit. Rohamosan fellendült a klubmunka: élénk turisztikai és sportélet alakult ki. Az első világháború kitörése azonban megakadályozta a fejlődést. A Magyar Automobil Club tevékenysége, a klubélet megszűnt, a gépkocsikat pedig a háború szolgálatába állították.

Az első világháború után a KMAC tagja lett az Autóklubok Nemzetközi Szövetségének (AI-ACR), a klub vezetőségében is egyre nagyobb szerepet kaptak az arisztokraták, gyárosok, bankárok, míg a gépkocsi elterjedésének és népszerűségének hatására sorra alakultak meg a vidéki klubok.¹⁰ Közülük az ország első vidéki klubja a nyíregyházi székhelyű Tiszántúli Automobil Club volt, mely dr. Kállay Miklós (1887–1967) Szabolcs vármegye főispánjának kezdeményezésére született meg.¹¹

Wenzel Mosau a kompresszoros Mercedesben 1926-ban

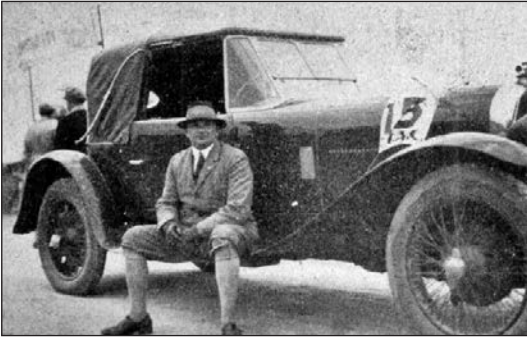
1925. december 29-én délután 3 órakor a magyar automobilsport fejlődése szempontjából jelentős esemény történt Nyíregyházán, a Vármegyeháza dísztermében, ahol a Királyi Magyar Automobil Club kiküldöttjeinek, valamint Szabolcs és Hajdú vármegyék autósport kedvelőinek a jelenlétében megalakult a Tiszántúli Automobil Club. Az új klub megalakulása a Szabolcs vármegyei automobilsport erős lendülete és fiatalos kezdeményező ereje következtében indult meg, s kezdetben Szabolcsvármegyei Automobil Club (SzAC) néven tervezték létrehozni. A szomszédos Hajdú vármegye „autózó sportközönsége” még a klub szervezésének fázisában jelezte, hogy a legnagyobb készséggel csatlakozna, így a hajdúságiakkal történt előzetes tárgyalások eredményeképpen, a két vármegyére kiterjedő szervezet végül a Tiszántúli Automobil Club (TTAC) nevet vette fel. Az alakuló közgyűlésen a Királyi Magyar Automobil Club (KMAC) részéről báró Vay Miklós választmányi tag és dr. Szelnár Aladár vezértitkár jelentek meg. A közgyűlésen jelen volt dr. Kállay Miklós főispán, Mikecz István alispán, dr. Bencs Kálmán kormányfőtanácsos polgármester, dr. Jármy Béla volt főispán, gróf Forgách Balázs, Des Combes István, Horváth Gyula, Egyedy Andor, dr.

⁸ Nyírvidék, 1910. szeptember 11. 3.

⁹ MARKHÓT JENŐ: Az automobilizmus fejlődése Magyarországon. Motor, 1921. 47–48. sz. 14.

¹⁰ MATYKÓ VILMOS: 75 éves a Magyar Autóklub. Autó-Motor, 1975. május 6. 6.

¹¹ Nyíregyháza és Szabolcsvármegye Községei. Szerk. Hunek Emil. Budapest, 1931. 301. /Magyar Városok és Vármegyék Monografiája, 8./ [HUNEK, 1931.]

Szini János az Austro-Daimler versenyautójával 1926-ban

Halmágyi Béla (Debrecen), Eszenyi Jenő, Reök István huszárezredes, Liptay Jenő gazdasági főtanácsos, Pisszer János és dr. Nánássy Andor nemzetgyűlési képviselő.

A Királyi Magyar Automobil Club képviselőit dr. Kállay Miklós főispán, a TTAC egyhangúlag megválasztott elnöke üdvözölte, akik válaszukban az új klubalakulás jelentőségét méltatva a központi klub üdvözlését tolmácsolták. Az elnök

előterjesztette a közgyűlés napirendjét, dr. Marton Gyula ismertette az alapszabályokat, majd kimondták a Tiszántúli Automobil Club megalakulását és megválasztották a következő összetételű tisztkart:

Elnök: dr. Kállay Miklós, Szabolcs vármegye főispánja

Másodelnök: gróf Vay László

Alelnökök: dr. Hüttl Tivadar egyetemi tanár (Debrecen) és dr. Magoss György debreceni polgármester

Ügyész: dr. Jármy Béla nyugalmazott szabolcsi főispán

Titkár: dr. Marton Gyula

Orvos: dr. Dohnál Jenő.

Igazgatók: Dr. Bencs Kálmán kormányfőtanácsos, Nyíregyháza polgármestere, gróf Dessewffy Aurél, Klár István és Steinfeld István (Debrecen).

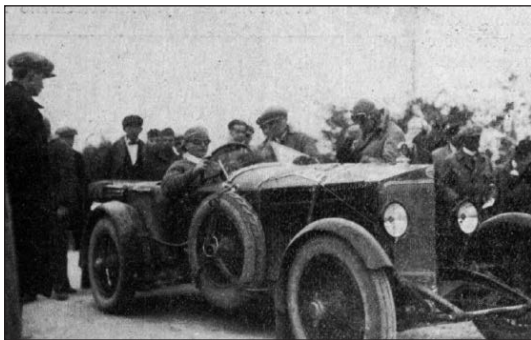
A közgyűlés a tagsági díjakat a következő összegben állapította meg: alapító tagság 500 pengő, felvételi díj 10 pengő, éves tagdíj 25 pengő. A közgyűlés a Tiszántúli Automobil Club hivatalos lapjaként az *Autot* fogadta el, amelyért ugyanúgy, mint a KMAC, tagonként 10 aranykoronát fizetnek külön a Tiszántúli Automobil Club tagjai. A klub székhelyeként Nyíregyházán a Városháza földszinti részén található, a Zrínyi Ilona utca 2. szám alatti irodahelységet jelölték ki. A tisztkar megválasztása után a választmány ült össze, mely a klub jövő évi programjára vonatkozó határozatokat hozott.¹²

Az első vidéki automobilklub kezdeményezői: dr. Kállay Miklós, Szabolcs vármegye főispánja, dr. Mikecz István, Szabolcs vármegye alispánja és dr. Bencs Kálmán kormányfőtanácsos, Nyíregyháza polgármestere lelkes automobilistáknak számítottak, akik nemcsak szavakkal, de kitűnő tevékenységükkel mozdították elő az automobilizmus fejlődését. Kállay Miklós főispáné volt a főérdem, hogy sikerült a Tiszántúli Automobil Clubot létrehozni. Mikecz alispánnak köszönhetően Szabolcs vármegyében az utakat nemcsak hogy kiváló állapotba hozták, de rövid időn belül 350 kilométer új utat építettek és még további hatalmas útépitési munkákat foly-

¹² Nyírvidék, 1925. december 31. 4.

tattak. Dr. Bencs Kálmán, Nyíregyháza közszeretetten álló polgármestere szintén lelkes aktív autósportember volt, aki minden rendelkezésére álló eszközzel támogatta a megyeszékhely élénken fejlődő automobilizmusát. A város útjait kitűnő karba hozta, taxikat és egy automatikus benzintöltő állomást is felállított.¹³

A TTAC megalakulása jelentős mozzanata volt a tiszántúli sportéletnek és felkeltette az autók iránti érdeklődést. Jó példa erre a *Nyírvidék* 1926. augusztus 3-i száma, amelyből már azt is megtudhatjuk, hogy megjelent az első eladásra szánt autó Nyíregyházán, a Széchenyi utca 23. szám alatt. „Nyíregyháza fejlődését még jobban dokumentálja, hogy ezen az utcán nyílt meg egy kedves, családias típusú, villaszerű, emeletes épület földszintjén az első nyíregyházi nyílt autózlet, amelynek hatalmas kirakatában már meg is jelent egy kistípusú luxus Fiat-kocsi. A vadonatúj gyönyörű autó valóban csábító ragyogással kandikál ki a kirakat tükörlablakán.”¹⁴

Delmár Walter a Steyr gépkocsival 1926-ban

Az üzlet tulajdonosa, dr. Marton Gyula, a Tiszántúli Automobil Club titkára a következő módon mutatta be a kiállított gépkocsit: „Ez az autó, amelyet ide kiállítottunk, a legolcsóbb luxuskocsi, amelyet az automobilipar elő tud állítani. Megnéztük a pompás, gusztusos, négyülékes autót, amely a luxus jelző mellett még olcsósággal is dicsekedhetik. Ragyogó karosszériája, mint egy tükör, úgy veri viasza a beözönlő napfényt. Gyönyörű bőrülése a szattleriparnak valóságos remeke. Ezenkívül el van látva mindennel, ami elmaradhatatlan kelléke egy a legmodernebb elvek szerint gyártott túra kocsinak. Belső és külső kidolgozása valósággal művészi teljesítménye a fejlett gyáriparnak. Boldog ember akinek ilyen autója lehet!”¹⁵

A TTAC agilitásának köszönhetően 1926. október 10-én megrendezésre került a sportegyesület első nagy túraversenye. Az egynapos túra Debrecenből indult és 205 km hosszú útvonalon vezetett Nyíregyházáig. A gépek verseny közben is érintették Nyíregyházát, s tovább haladva Rakamaz irányába, abszolvták a 14 km-es gyorsasági versenyt. Innen a festői Tisza-töltésen át következett Telektanya, a túra ebédállomása, majd Berkesznél a 4,5 km-es homokpróba. Az útvonal elsőrangú állapotban volt és a két beiktatott sebességi verseny, úgy a 14 km-es sík, mint a 4,5 km-es homokpróba komoly sportjelentőséget adott a rendezésnek. A TTAC eredetileg egy szélesebb keretek között lebonyolított háziversenyre gondolt, de a kiírásból komoly országos verseny lett, mondhatnánk nemzetközi, mert a német báró Wenzel von Mosau egyenesen erre a versenyre érkezett hatalmas Mercedes gépkocsijával Magyarországra, amellyel jelentősen emelte a

¹³ Autó, 1926. január 15. 8.

¹⁴ Nyírvidék, 1926. augusztus 3. 5.

¹⁵ Nyírvidék, 1926. augusztus 3. 5.

tiszántúli egyesület pozícióját.¹⁶ Az *Autó* elismerően nyilatkozott a német báróról, aki „hivatása magaslatán állott, gyönyörű tempóban vitte a kompresszoros Mercedes-kocsit és hasonlóképpen pompásan végzett a gyorsasági versenyt követő homokpróbán is. Wenzel von Mosau báró a német úrvezetők egyik kiválósága, s igen nagy nyereség számunkra. A Svábhegyi verseny alkalmával rendkívül megszerette Magyarországot, ami abból is látható, hogy nyomban benevezett a tiszántúli versenyre is.”¹⁷

A debreceni Aranybika Szálló volt a versenyzők központja. Október 9-én a félemlen lévő kisteremben gyűlt össze a sportbizottság Kállay Miklós elnöklte alatt. A Királyi Magyar Automobil Club részéről Haltenberger Samu és Vermes Gyula vettek részt a tanácskozásban, míg dr. Szelnár Aladár vezérttkár ez alkalommal, mint versenyző jelent meg. A szálloda nagytermében gyűltek össze a verseny résztvevői este 9 órakor és barátságos vacsora keretében vitatták meg a rendkívül érdekesnek ígérkező túra utat. Másnap reggel háromnegyed 5-kor sorakoztak fel a versenyzők a tüzlaktanya előtti téren, ahol két hatalmas póznán volt kifüggesztve a startszalag. A Tiszántúli Automobil Club részéről gróf Dessewffy Aurél lengette meg a rajtzászlót, melynek hatására 34 motorkerékpár és 38 automobil indult el a starthelyről. Wilhelm Sándor Ballot versenyautóját nem sokkal az indítás után közvetlenül kellemetlen baleset érte, ugyanis az egyik olajvezetéke eldugulhatott, amely miatt üzemképtelenné vált a gépe. A klub elnöke, Szabolcs vármegye főispánja, Kállay Miklós is beült a Fiat 519-es gépkocsijába, akit lelkes éljennel indítottak útnak. Wenzel von Mosau-t „Hoch” kiáltások kísérték útjára, míg dr. Szelnár Aladár, aki életében először vett részt versenyzőként automobilversenyen, nagy tapsot kapott a start közönségétől. Szelnár mosolyogva köszönte meg az ünnepeltetést a Fiatból és nevetve szólt oda az indítónak: „Pandúrból tolvaj!” Az ismert arcok közé újak is keveredtek: Wolfner András, Delmár Walter, valamint a mezőny egyetlen női résztvevője, Delmár Walterné, akik mindannyian Steyr típusú versenyautóban ültek.¹⁸

A gépek jó tempóban startoltak el Hajdúsámson irányába, s Nyírmihályditól kezdve szinte nyílegyenes úton haladt tovább a mezőny. A Nagykálló utáni egyenes vitt be Nyíregyházára, ahol csak átfutottak a versenyzők. A város határától néhány kilométerre kezdődött a 14 km-es gyorsasági verseny pályája, amelyet a motorok és automobilon meglepően jó eredménnyel abszolvtak. A nekifutásnál nagy nézőközönség gyűlt egybe, ahol elzúgtak a versenyautók. A 14 km-es gyorsasági versenyt 5 perc 53 másodperccel és 142,5 km-es átlagsebességgel végül Delmár Walter nyerte meg Steyr kocsijával, aki maga mögé utasította a Mercedest vezető Wenzel von Mosau-t. A dobogó harmadik fokára az Austro-Daimler versenyzője, Szini János állhatott fel, míg a negyedik helyre Wolfner András ért be a Steyr-rel. A Fiattal versenyzők leginkább a

Az 1928-as túraverseny plakettje

¹⁶ *Autó*, 1926. október 15. 6.

¹⁷ *Autó*, 1926. november 1. 8.

¹⁸ *Autó*, 1926. október 15. 6.

középmezőnyben maradtak, így közülük a 9. helyre gróf Vay László, a 13. helyre az élete első versenyén szereplő dr. Szelnár Aladár, míg a klub elnöke, Kállay Miklós egy karburátorhiba miatt csak a 23. helyre futott be. Ennek ellenére az *Autó* tudósítója a következőképpen jellemezte a klubelnök szabolcsi főispánt: „Vezetői készsége éreztette hatását úgy a sík, mint a homokpróbánál. Sajnálatos módon kiválóan indult teljesítménye időben nem nyerhetett kifejezést, mert a cél előtt karburátor-zavara támadt és az átlagrontó késedelmet már nem lehetett kellőképpen behozni. Teljesítménye így is nagyon szép. Mi, akik közelről figyelhettük meg munkáját, csak a legnagyobb elismeréssel nyilatkozhatunk kormánykezeléséről.”¹⁹ Az egyetlen női versenyző, Delmár Walterné a 26. lett, néhány másodperccel lemaradva Kállay Miklós mögött.

A gyorsasági verseny után a résztvevők Vencsellő irányába folytatták útjukat, majd Tiszabercelen, Paszabon és Nagyhalászon keresztül Telektanya felé haladtak, ahol a halászcsernye közelében a földre terítve szolgálták fel a megyei hajdúk a szakácsművészeket megszágyenítő nyárson sült kecségéket és a remek borok egész sorát. Két óráig tartott az ebédpihenő, mely után folytatták útjukat a versenyzők Dombrád, Tiszakanyár

Szini János célba ér 1928-ban

és Kékcse mentén Kisvárda felé. A mezőnyt Berkeszen a 4,5 kilométer hosszú nehéz, buckás terep várta, ahol sor került a homokversenyre. Délután 2 órakor Kállay Miklós klubelnök Fiat 519-es kocsija vágott neki először a homoktengernek, majd utána báró Wenzel von Mosau kompresszoros Mercedesse következett. Őket gróf Vay László, valamint Klár István követte a Fiat 519-esükkel. A homokverseny győztese végül

a gyorsasági verseny harmadik helyezettje, Szini János lett az Austro Daimler gépével, aki cirkuszi akrobatákat megszágyenítő bravúrral vágta át magát a homokbuckákon 4 perc 49 másodperc alatt. Delmár Walter, aki hasonlóképpen halált megvető bátorsággal vágta át magát a homokon, ezúttal csak a második helyre tudott befutni 5 perc 2 másodperces idővel. A német Wenzel von Mosau is rontott korábbi eredményéhez képest és csak a negyedik helyre tudott beérni a Mercedes-szel. Kállay Miklós viszont javított, és a 7. helyre futott be a Fiat 519-essel, ahogyan dr. Szelnár Aladár is jobb eredményt elérve a 10. lett a mezőnyben.²⁰

1926. október 10-én, este 9 órakor a nyíregyházi Korona Szálló dísztermében hirdették ki a verseny eredményét, illetőleg itt nyújtotta át a versenyzőknek Kállay Miklós, a TTAC elnöke, Marton Gyula klubtitkár segédletével a díjakat. Kállay főispán meleg hangú beszédben köszöntötte a résztvevőket és a Királyi Magyar Automobil Clubot. A nap legjobb idejét síkon Delmár Walter érte el 4,5 literes Steyr sportkocsiján, aki Szabolcs vármegye díját vehette át. A második helyezett, a Mercedes-szel ver-

¹⁹ Autó, 1926. november 1. 8.

²⁰ Autó, 1926. október 15. 7.

senyző báró Wenzel von Mosau Hajdú vármegye díját nyerte meg. A homokverseny győztese, az Austro-Daimler pilótája, Szini János az Orosz Sándor-díjat kapta meg.²¹

Mivel hatalmas érdeklődést váltott ki az 1926. évi Rakamaz-Nyíregyházi gyorsasági verseny, a TTAC elhatározta, hogy a következő esztendőben is megrendezi a hosszú távú versenyét. 1927. június 19-én az előző évinél még nagyobb számban álltak starthoz Magyarország és a nemzetközi világ legjobb versenyzői, hogy többek között megküzdjenek a 10 km-es gyorsasági verseny legjobb idejének dicsőségéért.

A nevezők között részt vett a magyar arisztokrácia színe-java, élükön József, Albrecht és József Ferenc királyi hercegekkel, valamint báró Wolfner András, Szini János, gróf Károlyi Imre, Kaszala Károly és Urbach László.²² A gyorsasági verseny startja a miskolci Korona Szálló volt, majd az útirány Felsőzsolca, Szikszó, Újaszaló, Csobád, Forróencs, Novaj, Garadna, Szurdok, Hidasnémeti, Gönc, Telkibánya, Bozsva, Pálháza, Mikóháza, Székhalom, Sátoraljaújhely, Sárospatak, Bodrogolaszi, Vámosújfalú, Olaszliszka, Szegilong, Bodrogkeresztúr, Tokaj és Rakamaz volt. A verseny három részből állt, mégpedig a túraútból, ami Miskolcnál kezdődött és Rakamaz után a 8-as számú kilométerkőnél végződött. A második rész Rakamaznál kezdődött és itt került sor a 10 km-es síkversenyre. Végül a homok próbaverseny jelentette a harmadik részt, amely Székelynél kezdődött és Berkesznél ért véget. Az autók hat kategóriába, míg a motorkerékpárok közül a szológépek négy, az oldalkocsi motorkerékpárok egy kategóriába voltak beosztva.²³

Pihenő gépkocsi Székely községnél az 1927-es versenyen

A verseny útvonalát külön gépkocsin futotta végig a *Nyírvidék* munkatársa is, aki részletesen beszámolt a túraút lefolyásáról. A verseny szervezői által a megyei lap számára rendelkezésre bocsátott Fiat gépkocsi reggel háromnegyed 4-kor elsőnek indult el a startról, a fedélzetén Vertse K. Andorral, a *Nyírvidék* felelős szerkesztőjével, valamint Csépany Jenő fényképésszel, aki a fővárosi lapok részére készített felvételeket.²⁴

A túraút versenyzőit a Tokaj felé vezető országúton rengeteg érdeklődő fogadta. Amikor a *Nyírvidék* kocsija fél 9 óra tájban megérkezett, már igen sokan helyezkedtek el a gyorsasági verseny útvonalának jobb és baloldalán, hogy tanúi legyenek a gyönyörű küzdelemnek. József főherceg kocsija startszám nélkül futotta végig az útvonalat, azonban útközben defektet kapott, s így Kállay Miklós főispáni hatalmas Fiat túrakocsijára ült föl, aki közvetlenül utána jött szintén startszám nélkül. A megérke-

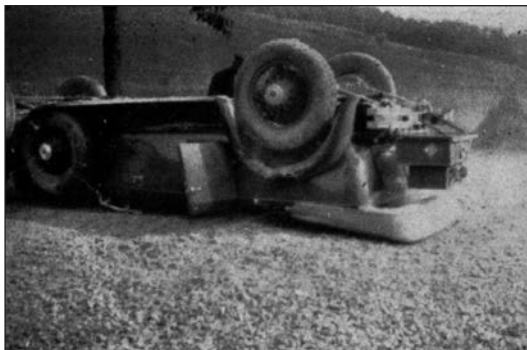
²¹ Autó, 1926. október 15. 7.

²² Nyírvidék, 1927. június 16. 2.

²³ Nyírvidék, 1927. június 1. 2.

²⁴ Nyírvidék, 1927. június 21. 4.

zésnél a főherceget Mikecz István alispán, dr. Bencs Kálmán m. kir. kormányfőtanácsos polgármester és majthényi Kiss Sándor rendőrfőtanácsos fogadták. A túra-

Haas Béla felborult Lincoln gépkocsija az 1927-es versenyen

útra benevezett 6 versenykocsi, 31 túra- és sportkocsi, 16 oldalkocsis motorkerékpár és 31 szőlőkerékpár. Rakamaz és Királytelek között grünenwaldt Haas Béla budapesti gyárigazgató vadonatúj Lincoln kocsiját tengelytörés érte, amelynek következtében a hatalmas kocsi belefordult az árokba és maga alá temette utasait. Haas Béla súlyos lábtörést, Munkácsi Márton fotóriporter és egy újságíró súlyos sérüléseket szenvedtek, míg dr. Mikecz Károly az arcán sebesült meg könnyebben. A sofőrnek semmi baja nem történt. A sérülteket nyomban beszállították Siposs Géza autóján a sátoraljaújhelyi kórházba, ahol ápolás alá vették őket. Dr. Mikecz Károly néhány óra múlva el is hagyhatta a kórházat és visszautazott Miskolcra.²⁵

A síkversenyben a legjobb időt érte el a túra- és sportkocsik között a 10-es startszámú Wolfner László által vezetett Steyr gépkocsi 145 km/h átlagsebességgel 4 perc 14 másodperc alatt, s ezzel megnyerte a Steaua ezüst serlegét. A homokversenyben a legjobb időt báró Wenzel von Mosau érte el 66 km/h átlagsebességgel 4 perc 19,5 másodperc alatt, s ezzel megnyerte Orosz Sándor díját.²⁶

Az 1926-ban és 1927-ben megrendezett futamok is igazolták, hogy a TTAC 10 km-es gyorsasági versenyei milyen nagy fontossággal bírtak és milyen nagy érdeklődés kísérte azokat. A KMAC 1928-ban ezt a versenyt az országos bajnoki pontszerző versenyek sorába kötelezőnek írta ki, s így futották le 1928. június 2–3-án a TTAC immár klasszikussá vált 10 km-es versenyét, amely ezúttal már kétnapos túraúttal volt egybekötve és már Budapestről indult.²⁷

1928. június 2-án, hajnal 5-kor kezdődött az Apponyi térről a motorkerékpárok indulása, míg az automobilon startja 6 órakor vette kezdetét. Az útvonal a következő volt: Budapest, Mátyásföld, Cinkota, Kerepes, Gödöllő, Aszód, Hatvan, Hort, Gyöngyös, Kápolna, Kerecsend, Füzesabony, Dormánd, Besenyőtelek, Poroszló, Tiszafüred, Egyek, Tiszacsege, Kishortobágy, Balmazújváros, Debrecen, Hajdúsámson, Nyíradony, Nyírmihálydi, Nyírbogát, Kisléta, Máriapócs, Ófehértó, Levelek, Apagy, Napkor, Oros, Nyíregyháza. A Bugatti-csapatból hirtelen kiemelkedett gróf Zichy Tivadar (1908–1987), a fiatal versenyzőgárda egyik legtehetségesebb tagja, aki 187 km/h átlagsebességével valóságos tapsorkánt váltott ki a cél körül egybegyűlt előkelő közönség sorából. Úgy a kocsi teljesítménye, mint a gróf vezetése határozottan rászolgált erre az elismerésre. Országúton nemzetközi vonatkozásban is nagyon kevés

²⁵ Nyírvidek, 1927. június 21. 4.

²⁶ Nyírvidek, 1927. június 21. 5.

²⁷ HUNEK, 1931. 302.

alkalommal futottak ilyen tempót. Nem szabad elfeledni, hogy a rakamazi egyenes korántsem volt egyenesnek mondható, két, sőt három hajtása erősen átlagrontó és ennek beszámításával elképzelhető, hogy gróf Zichy Tivadar időközi tempói az átlagánál is jóval magasabbak voltak. A második helyre Delmár Walter ért be Steyr kocsijával, míg a harmadik helyezett a szintén Bugattis herceg Esterházy Antal lett. Az Austro-Daimler versenyzője, Szini János ezúttal negyedik lett, míg a német báró Wenzel von Mosau csak az 5. helyet tudta megszerezni a Mercedes-szel. Albrecht királyi herceg, akinek kiváló sportkészségét már 1927-ben is megmutatta, ez alkalommal is tanújelét adta lelkesedésének és sportszeretetének. A TTAC túraútján való részvételével annak nemcsak fényét emelte, hanem sportértékét is öregbítette. A rakamazi gyorsasági versenyen előkészítetlen gépével 147,1 km/h tempót futott.²⁸

A Tiszántúli Automobil Club 1928. évi versenyével kapcsolatban egy sajnálatos eset is megtörtént. Az *Autó* is beszámolt róla, hogy Nyíregyházán „kétségtelen bizonyossággal megállapították, szabotázs történt. Albrecht királyi fenség kocsijától kezdve, valamennyi Steyr-kocsit június másodikáról harmadikára virradóra, ismeretlen kezek érintették. Albrecht királyi herceg kocsijának kormányáról hiányzott egy biztosíték, míg Wolfner László hűtő-összekötőcsövét érte inzultus. Delmár Walter gépének rugóösszeköttetései voltak meglazítva, Wolfner András motorának egyik hengerébe került idegen anyag, ami az egyik dugattyút erősen megrongálta.”²⁹

1928. június 3-án délután került sor a 18 km hosszú homokversenyre, Sóstó-fürdő, Nyírpazony, Sóstó-szőlőtelep, a Betekincs csárda és Sóstó között. A rendkívül sok nehézséggel tarkított pályán az Austro-Daimler versenyzője Szini János futotta a legjobb időt, s így ő lett a homokverseny győztese.³⁰

Sportszempontról ez a verseny az összes addig rendezett futam fölött állt, mivel gróf Zichy Tivadar, mint a verseny abszolút győztese a Bugattival 3,1247 másodperc alatt abszolválta a 10 km-t, és 187 km/h átlagsebességgel országos rekordot állított fel, amely eseményre az ország autós társadalma felfigyelt.³¹

A következő évben, 1929-ben, bár a rakamazi verseny ismét fel volt véve a pontszerző versenyek sorába, de az útvonal építése miatt a Tiszántúli Automobil Club kénytelen volt azt elhalasztani. Ugyanebben az évben alakult meg a TTAC motorosztálya Debrecenben, ahol a klub nagy áldozatok árán egy kitűnő dirt track-pályát³² épített, s így az elmaradt rakamazi verseny helyett 1929-ben motorkerékpár pályaversenyt rendezett, igen nagy sikerrel és a klub motoros gárdáján kívül részt vettek azokon a budapesti neves versenyzők is.³³

1930. július 27-én a versenyautók immár az országos versenyek egyik futamát futották le, azonban ezen a versenyen már éreztette hatását a rossz gazdasági helyzet, amely a legtöbb neves versenyzőt távol tartotta a starttól.³⁴ A *Nyírvidek* című megyei

²⁸ *Autó*, 1928. június 15. 9.

²⁹ *Autó*, 1928. június 15. 9.

³⁰ *Autó*, 1928. június 15. 10.

³¹ HUNEK, 1931. 302.

³² Salakmotor.

³³ HUNEK, 1931. 303.

³⁴ Uo.

lap is az alábbiakat írta az eseményről: „Az elmúlt versenyekhez viszonyítva aránylag kis mezőnnyel indult a verseny, de az elért eredmények igen respektábilisak és a verseny sikerének biztos jelei.”³⁵

A verseny startja Debrecenben volt, az Angol királynő szálloda előtt. A versenyt már hosszú hetek óta készítette elő a klub vezetősége, báró Vay Miklós versenyintézőségi elnökkel az élén. Dr. Marton Gyula vezértitkár július 26-án, délután Debrecenbe utazott, hogy a nevezéseket és a verseny ügyeit a debreceni titkársággal megbeszélje, míg Baur György titkár Nyíregyházán készítette elő a versenyzők fogadtatását.

A versenytáv 220 km, míg az útirány a következő volt: Debrecen, Hajdúsámson, Nyíradony, Nyírmihálydi, Nyírbogát, Nyírbátor, Mátészalka, Ópályi, Nagydobos, Vitka, Vásárosnamény, Kopócsapáti, Kisvárd, Nyírbogdány, Nyírpazony, Nyíregyháza Sóstófürdő, Kótaj, Buj, Gáva, Vencsellő, Rakamaz. A verseny útvonalán mindenütt csendőrök, leventék és a kivonult lakosság százai álltak sorfalat, s a versenyzőket sok helyen diadalkapu, lelkes éljenzés és virágosó fogadta.³⁶

A verseny első állomása Mátészalka volt, ahol a versenyzők megreggeliztek, míg az ebédpihenőt Sóstóra helyezték a szervezők. A gépek elég gyorsan megtették az utat Sóstóig, ahová 9 óra után már egymásután robogtak be a motorok és a versenyautók. Délben pompás ebéd várta a résztvevőket Sóstón Papp Lajos vendéglőjében, azután nekiindultak a versenyzők az útvonal harmadik szakaszának, melynek a vége Rakamazon volt. Ennek befejezése után kezdődött a gyorsasági verseny, amelynek startja a 11. kilométerkőnél volt, egy kilométeres nekifutással, míg a célszalagot a 19. kilométerkőnél húzták fel. A célhoz a Kisvasutak autóbuszai százával szállították az érdeklődőket, sokan pedig autón, taxin, kocsin, kerékpáron igyekeztek a nem mindennapi látványhoz. A jeles eseményen ott volt dr. Kállay Miklós kereskedelemügyi államtitkár, a TAC elnöke, aki családjával együtt hatalmas Fiat kocsiján érkezett a célhoz. A volt főispán még július 26-án érkezett Nyíregyházára repülőgépen, hogy részt vehessen a klub országos versenyén.³⁷

A futamon 12 versenyautó indult, de csak 7 futotta végig. A legjobb eredményt Szatmár vármegye vándordíjának védője, az Austro-Daimler sportkocsival versenyző Vécsey Zoltán érte el, aki Debrecen város tiszteletdíját is megkapta. A gyorsasági verseny abszolút győztese Hartmann László volt a Bugatti versenyautójával, aki 179.5 km/h sebességgel abszolválta a versenyt. Ez volt a nap legjobb ideje, s elnyerte Nyíregyháza város tiszteletdíját és gróf Vay László tiszteletdíját is.³⁸

Ekkor még senki sem gondolta, hogy ez lesz a klub által rendezett utolsó verseny. A gazdasági válság egyre jobban éreztetni kezdte a negatív hatásait, így a korábbi évekkel ellentétben 1931-ben a TTAC már nem tudott futamot szervezni és indítani. 1931. április 15-én a klub választmányi ülésén dr. Marton Gyula vezértitkár statisztikai adatokkal alátámasztva ismertette a magyar automobilizmus válságos helyzetét, és kifejtette, hogy autók száma nemcsak, hogy nem növekszik, de az ország még arra

³⁵ Nyírvidék, 1930. július 29. 1.

³⁶ Szatmár és Bereg, 1930. augusztus 3. 4.

³⁷ Nyírvidék, 1930. július 29. 1.

³⁸ Nyírvidék, 1930. július 29. 1.

sem képes, hogy a meglévő automobiltartókat fenntartsa és megtartsa. A forgalomban levő autók száma folyamatosan csökken és csaknem 40%-ot tesz ki a forgalomból kivont autók száma. Mindennek természetesen a súlyos gazdasági helyzet az oka, amely az autótulajdonosokat sem kímélte meg. Ilyen körülmények között a legnagyobb megdöbbenést váltotta ki az autósok körében a Pénzügyminisztériumnak az a terve, amely szerint az út és hídépítésekkel kapcsolatos költségek fedezésére az autósok közúti adójának felemelését vette tervbe. Kétségtelen, hogy az autósok már addig is annyi közvetlen és közvetett adóval – mint vám, luxusadó, közúti adó, az üzemanyagok magas és súlyos adója – volt terhelve, hogy 1931-re elérte teherbíró képességének a legmagasabb határát, de amint a felvázolt statisztikai adatok mutatták, már azt meg is haladta, mert már nagyon kevesen engedhették meg maguknak azt a luxust, hogy autót tarthassanak. Éppen ezért javasolta a választmánynak, hogy fenti indokok részletes kifejtésével – egy memorandum formájában fogalmazzanak meg egy előterjesztést a pénzügyminiszterhez, tiltakozva az autósok közúti adójának újabb felemelése ellen. Ezt az indítványt a választmány egyhangúlag el is fogadta.³⁹

A nehéz gazdasági helyzet ellenére a klub választmánya és sportbizottsága 1931. május 27-én újabb ülést tartott, amelyen elhatározták, hogy június 21-én egy társas túraút rendeznek a következő programmal: indulás 9 órakor Berettyóújfaluból Debrecen-Mátészalka-Nyírbátoron át a nyíregyházi ököritó strandfürdőhöz, ahol egy nagy multság fogja a túraút befejezni.⁴⁰ A lelkes szervezők a megyei lap június 20-i számában azonban azt a hírt közzé tették, hogy a „közbejött akadályok miatt” júliusra halasztották a versenyt, majd végül abban a hónapban sem került megrendezésre a tervezett társas túraút.

Két évvel később, 1933 márciusában dr. Marton Gyula vezértitkár ismét tett egy kísérletet arra, hogy felhívja a figyelmet az automobilizmus nehéz helyzetére. Beszámolójában nagy érdeklődés mellett mutatott rá az automobilizmus mindazon súlyos sérelmeire, amelyek lehetetlenné teszik a magánosok részére az autósítást. A gazdasági válságon kívül a magas adók, üzemanyagokra kivetett kincstári illeték és haszonrészeselek, végül a vámok elviselhetetlenné tették az autósoknak a terheit. Ismét statisztikát közölt, amely szerint a debreceni körletben 101 személy, 16 tehergépkocsit és 30 motorkerékpárt, a nyíregyházi körletben 223 személy, 28 tehergépkocsit, 10 autóbust és 97 motorkerékpárt vont ki 1932-ben a forgalomból. Rámutatott a katasztrofális visszafejlődés súlyos következményeire úgy az ország gazdasági, mint kulturális, végül és nem utolsó sorban stratégiai szempontjából, amiért javasolta a közgyűlésnek, hogy az illetékes minisztériumhoz, valamint a hadvezetőséghez intézett memorandumban hívja fel a TTAC az illetékesek figyelmét és tegyenek sürgős javaslatot a sérelmek orvoslására.⁴¹

Ebben a nehéz időszakban azonban egy pozitív esemény is történt. 1933. április 1-jén élénk feltűnést keltett Nyíregyháza utcáin egy Debrecen irányából ideérkező autó. A kocsi egy elegáns szőke hölgy vezette, aki mellett bőrkabátos úti ruhás férfi foglalt helyet. A rozoga Fordnak fényesen lakkozott karosszériája helyett csak közönsé-

³⁹ Nyírvédék, 1931. április 19. 6.

⁴⁰ Nyírvédék, 1931. június 3. 4.

⁴¹ Szabolcsi Hírlap, 1933. március 3. 2.

ges faburkolata volt, amit száz meg száz különféle egyesületi plakett és jelvény borított. Az érdekes autó a Korona Szálló előtt állt meg, amelyet állandóan nagy tömeg bámult. A világotutazó holland kapitány látogatást tett a TTAC Zrínyi Ilona utcai helyiségében, ahol elmondta, hogy céljuk propagandát teremteni az autósportnak, valamint az autó felszerelési cikkek világmárkáinak is reklámot csináljanak. Ennek a világhírű holland clubnak 24 autója indult 1931-ben a világ minden tája felé, hogy 5 évre tervezett túrájuk után ismét befuthassanak Hágába, ahol a legnagyobb túrát megtett autós százezer pengőt kitevő hatalmas díjban részesül. A kapitány és a felesége a Tiszántúli Automobil Club irodájában elmondta, hogy már két éve vannak úton, bejárták már egész Amerikát és Európa nagy részét. Bár még csak a keleti országokat utazták be, úgy tervezték, hogy azt követően Ázsiában fogják az útjukat folytatni. Magyarországon február vége óta túráztak és még körülbelül egy hónapig rótták a magyar utakat.⁴²

Bár a Tiszántúli Automobil Club terveit többször megakasztotta a gazdasági válság, de ez a körülmény sem kedvetlenítette el az egyesület kiváló elnökét, Kállay Miklós földművelésügyi minisztert, aki azt hangoztatta, hogy a küzdelmet éppen akkor nem szabad feladni, amikor a magyar automobilizmus legválságosabb óráit éli. „Nem szabad elcsüggedni és nem szabad lerombolni a meglévő értékeket, igyekeznünk kell azokat megtartani és még fokozottabb mértékben a köz és a nemzet szolgálatába állítani.” Ezek voltak Kállay Miklós szavai mindig, ha a gyengék és kishitűek, aggodalmaskodók kijelentéseit hallotta az elkövetkezendő időkre vonatkozóan. De a miniszternek az optimizmussal telített szavait tett is követte: a korlátozott sportlehetőségek miatt tevékenységében gátolt klub számára új irányokat szabott és új területeket nyitott meg. 1934-ben a TTAC repülő szakosztályt létesített, valamint a klub széles alapokra fektetett programjával újból az automobilizmus centrumába került azzal, hogy átvette Nyíregyháza város idegenforgalmi hivatalát és ugyanakkor megállapodást kötött az IBUSZ-szal a Menetjegyiroda kezelésére is. Ilyenformán a Tiszántúli Automobil Club lobogója alatt három fontos szervezet egyesült az automobilizmus, a turisztika és az idegenforgalom fellendítésére.⁴³

A következő évben a nyíregyháziak ismét szemtanúi lehettek a városokon átszáguldó versenyautóknak. Bár nem a Tiszántúli Automobil Club, hanem a KMAC volt a főszervezője annak a kelet-magyarországi túraútnak, amelyre 1935. június 23-án került sor. A túraút résztvevői Nyíregyházán is keresztülmentek, és az átvonuló autósok idejét a TTAC által felállított állomás ellenőrizte. A futam hajnali 4-kor vette kezdetét Budapesten a Királyi Magyar Automobil székháza előtt. Innen a tükörsima betonon szédületes tempóban robogott a gárda Kispesten, Cegléden, Szolnokon, Kisújszálláson és Püspökladányon át Hajdúszoboszlóig. Közvetlenül a város előtt egy 10 km-es nyílegyenes betonúton gyorsasági síkverseny következett, amely után megállás nélkül futottak tovább a versenyzők Debrecenbe. A nyíregyházi Korona Szálló előtt felállított kontrollállomás csak egy pillanatnyi megállást jelentett. Csikorogtak a fékek, a vezetők elővették menetlevelüket, beütötték a pecsétet, beírták a pontos időt és már dübörögtek is a motorok, majd eltűntek az autók Rakamaz felé. A kontroll állomás

⁴² Szabolcsi Hírlap, 1933. április 2. 2.

⁴³ Autó, 1934. február 1. 9.

élén a Tiszántúli Automobil Club titkára dr. Marton Gyula állt. Rakamaz után Tokaj felé kanyarodtak a versenyzők és a leromlott úton hatalmas porfelhőket hagyva maguk mögött haladtak Miskolcon keresztül Lillafüredre. A Bükk kanyargós útjain keresztül vezetett egy 24 km-es hegyi verseny, majd Eger, Parád, Gyöngyös, Hatvan, Aszód és Vác érintésével érték el Budapest határában a Megyeri csárdánál lévő célt. Innen csoportonként a Hősök Emlékművéhez vonultak és ott koszorút helyeztek el.⁴⁴

Ezt követően már sem a *Nyírvidék* című megyei lap, sem pedig a klub hivatalos újsága, az *Autó* nem számolt már be több olyan futamról, melynek rendezője vagy résztvevője a Tiszántúli Automobil Club lett volna. Az egyesület ettől függetlenül továbbra is megtartotta évenkénti üléseit, de versenyek rendezésére a későbbi években már nem került sor. A nagyreményű klub sorsát pedig egy újabb viláégégés, a II. világháború pecsételte meg.

A TTAC idegenforgalmi és menetjegyirodája
Nyíregyházán 1934-ben

44 *Nyírvidék* – Szabolcsi Hírlap, 1935. június 23. 5.

MARIK SÁNDOR

A robotkupa nemcsak játékról szól

Beszélgetés Simon Béláné dr. Balogh Ágnessel
a mesterséges intelligenciáról és a robotokról

Iskolai végzettsége szerint matematika-fizika szakos középiskolai tanár, ám munkásságának java része a felsőoktatáshoz köti, az MTA kandidátusa, főiskolai tanár. Alaptárgyai mellett tanított többek között számítástechnikát, informatikát, mesterséges intelligencia-alkalmazásokat. Nevéhez köthető a számítástechnikai szakmérnök képzés létrehozása és elindítása az egykori nyíregyházi mezőgazdasági főiskolán – még a '80-as évek végén. Kedvenc szakterülete a tehetséggondozás: robotintelligencia tudományos diákkört alapított a hallgatók számára, tizennyolc éven aluli diákoknak pedig robotkupa tehetségtámogató szakkört szervezett. Versenyzői számos nemzetközi sikert értek el. Simon Béláné dr. Balogh Ágnes munkássága rendkívül sokrétű, szinte mindegyik terület önálló interjú témája lehetne.

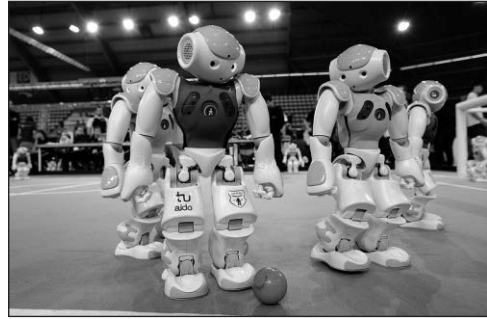
– Mielőtt elmerülnénk a részletekben, egy rövid kérdés: igaz-e, hogy céljuk egy labdarúgó mérkőzés megnyerése a humanoidrobot focicsapatukkal 2050-ben, az akkori FIFA bajnokcsapat ellen?

– Igen. Tudom, sokan fejcsóválva hallgatják, de egyáltalán nem légből kapott elképzelés. E távlati cél inspirálja a RoboCup közösséget, közel negyven ország kutatóit, fejlesztőit, oktatóit és sok tízezer fiataalt. Ez természetesen csak a jéghegy csúcsa, látványos figyelemfelkeltés. A közösség azon dolgozik, hogy a következő harminc évben mind az ifjúságot, mind a felnőtt társadalmat felkészítse az újabb ipari forradalomra, aminek kulcsszereplői lesznek a robotok és a hozzájuk kötődő tudományos eredmények. Japán kutatók szerint a robotgyártás hamarosan olyan jövedelmező iparág lesz, mint ma a számítógépgyártás.

– Kérem, avasson be, mit tudhatunk az említett RoboCup közösségről!

– 1997 megjegyzésre érdemes esztendő a mesterséges intelligencia, a robotok világában. Ebben az évben nyerte meg a történelmi sakkpárbajt az IBM sakkozó gépe (Deep Blue) az akkori világbajnok, Garri Kaszparov ellen – ebben is csak a gép megalkotói hittek eleinte. Ugyanebben az évben szervezték meg az első hivatalos robot-

foci-versenyt, amelynek mérkőzésein negyven interaktív robotcsapat mérte össze tudását asztali pályákon, ötszáz néző előtt. Az ilyen események hatalmas lendületet adtak a robotfejlesztésnek. A szakma elitje azonban nem egyszeri eseményekben gondolkodott: az Amerikai Egyesült Államok, Japán, Németország tudósainak egy csoportja 1997-ben létrehozta a RoboCup kutatási-oktatási projektet. A meghirdetett cél, hogy a robotfejlesztések és a mesterséges intelligencia-kutatások előrehaladását teszteljék, serkentsék. Erre legmegfelelőbb formának a változó helyszíneken évenként rendezett verseny és szimpózium bizonyult. A RoboCup Szövetség Svájcban bejegyzett szervezet, amely az évek során egyre terebélyesedett. Vannak felnőttek számára meghirdetett versenyek és kutatói szimpóziumaik, valamint fiataloknak szervezett tudásfelmérések. Utóbbiak gazdája a RoboCupJunior, amelynek magyarországi képviselője vagyok. Hozzá kell tennem: a RoboCup nem egyedülálló a robotika területén, sokféle verseny van már szerte a világban. A miénk abban különbözik, hogy van egy konkrét távlati célunk is, a már említett 2050-es focidöntő. Továbbá a mi felnőtt és ifjúsági rendezvényeink egyszerre, azonos helyen zajlanak, hogy a korosztályok között jó legyen a kapcsolat. A versenyszámok is azonosak, természetesen más elvárásokkal.

Humanoid robotok a 2016. évi versenyen

– *Milyen kihívások várják a résztvevőket?*

– A kezdetek versenye, a labdarúgás ma is népszerű: a bírók kerekeken guruló vagy két lábon járó robotok teljesítményét értékelik az igazihoz hasonló, zöld szőnyegű pályán játszott két féldős meccseken. A juniorok – legfiatalabbak – 1,8x2,5 méteres pályán játszanak, a major futballban – az idősebb korosztályok versenyén – a legnagyobb pálya 22x14 méteres. Mindig ez a leglátogatottabb helyszín a nagyközönség részéről, ugyanis a versenynapokon nézők is jelen lehetnek. Lelátók veszik körbe a pályákat és egy-egy gól után felhangzik a taps. A labdarúgáson kívüli versenyek is népszerűek: a csapatok akadályokkal nehezített, katasztrófa helyszínt szimuláló pályán mentési feladatokat oldanak meg határidőre. Külön csoportokban – ligákban – vetélkednek az otthoni, illetve munkahelyi kiegészítő tevékenységet ellátó robotok alkotói. Újabban szórakoztató színpadi jeleneteket is bemutatnak a kreatív fiatalok által épített és programozott robotok. Megjegyzem: a versenyeken emberi beavatkozás már nem lehetséges, a robotok teljesen autonóm viselkedésűek.

– *Lehetséges minden évben újabb feladatokat adni a versenyzőknek?*

– Nem, de ez nem is cél, mint ahogy például az autókonstruktőrök sem kezdenek mindig vadonatúj modellek tervezéséhez, hanem tökéletesítik a korábbiakat. Az elvárások viszont nálunk is egyre magasabbak. A RoboCup-on, a sportszerűen ligáknak nevezett versenyszámokban – mint a sportban is – azonosak a feladatok, azt értékelik, ki tudja okosabban megoldani a legkorszerűbb hardver- és szoftver technológiákkal. Az angol nyelvű szabályokban minden évben megjelennek az új pontozási szempont-

tok, amelyek tükrözik a mindenkori új technológia alkalmazását a robotok szerkezetében, a mesterséges intelligencia-módszerek használatát a csapatok felkészültségében. Nagy változás volt két éve Montrealban: Lego-alkatrészek helyett már mindenki egyedi alkatrészekből építette meg a futballkapus és -csatár robotját. Kiszorult az addig használt elektronikus foci labda, valamint a junior meccseken a pálya mérete is nagyobb lett. A tavalyi trend a látórendszer fejlesztése volt, az itt alkalmazott mesterséges intelligencia-algoritmusok tanulását és alkalmazását a többi ligában is átvették.

– *Kérem, mondjon erre példát!*

– A mentési teszt pályákon például az áldozatokat nemcsak hőforrásokkal szimulálják a labirintusban, hanem három nagybetűt tesznek az oldalfalakra, így szimbolizálva állapotuk súlyosságát. Ily módon mentésükhöz a hőszensor mellett már az optikai felismerés technológiáját is alkalmazni kell. Tehát kényszerítve vagyunk az állandó tanulásra – természetesen ez értékes kényszer.

– *A fejlődésnek vannak további területei is?*

– Igen. Újabban oktatási célú műhelyekkel bővült a RoboCup eseményeinek száma. Különösen a kiszolgáló robotok fejlesztését és programozását szorgalmazzák ilyen formában, de már a junior korosztályból a magasabb ligákba történő átmenetre is szerveznek speciális versenyszámokat. Mostanra minőségi alkotóműhelyek szerveződtek, jellemzően közép- és főiskolákon, egyetemeken.

– *Kik vehetnek részt a versenyeken?*

– Az ifjúsági világversenyekek részvételi jogát nemzetközi szabályok szerint rendezett hazai minősítő megmérettetéseken lehet kivívni. Magyarországon 2007-ben szervezte meg az első versenyt. A felnőtt (major) ligákban a jelentkező csapatokat nemzetközi bizottságok minősítik a beküldött csapatismertető dolgozataik alapján. Friss eredmény, hogy a felnőtt korosztályban is van már magyar fejlesztő csapat, a Menekítő Liga kihívásainak megfelelő robotot építenek. Érdemes megemlíteni, hogy a RoboCup eredményei közkinccsnek számítanak: például a felnőtt ligák mindegyikének saját honlapja van, ahol hozzájuthat bárki a versenyszabályokhoz és a robotokat hardver és szoftver szempontból ismertető dolgozatokhoz.

Fontosabb elérhetőségek

A RoboCup Szövetség honlapja: <http://www.robocup.org>

A RoboCupJunior hivatalos honlapja: <http://junior.robocup.org>

A Magyar Ifjúsági Robot Kupa honlapja: <http://pingvin.nyf.hu/robojun>

A Magyar Felnőtt Menekítő Csapat (RESCUBE) honlapja: <http://www.rescube.hu>

– *A gyerekek imádják a robotokat, a robotos játékokat. Rájuk hány éves kortól számítanak?*

– A szakkörökben, különböző műhelyekben mindenütt szívesen látják a legfiatalabbakat, hogy a helyi vezetők idejekorán ki tudják választani a tehetségeket. Az európai robotkupán még könnyítések is megengedettek: Lego-készletekből épített robotokkal „labdába lehet rúgni” akár tízéves robotépítőknél is. Nem lehet elég korán kezdeni... A világversenyen ma 13 év az alsó korhatár, jövőre pedig 14 lesz.

– 2020 nagy éve lett volna Nyíregyházának, az új dátum 2021. Mivel készültek, s mi a terv jövőre?

– Valóban, a márciusi portugáliai európai és a franciaországi világbajnokság magyarországi kvótaszerező versenyének Nyíregyháza volt a kijelölt helyszíne, de a koronavírus-járvány miatt a megmérettetések elmaradtak. Az idei elképzelések érvényesek jövőre is. A Soccer (Futball) Liga kihívásai a világversenyen tovább szigorodnak a játék menete és a pálya felépítése szempontjából. Az OnStage (Színház) Liga szabályzatából kiemelendő, hogy itt nincsenek a robotok szerkezetére vonatkozó szigorú szabályok. A lényeg, hogy új technológiákat alkalmazva épüljenek, önállóak, függetlenek legyenek, és a robotok szórakoztató színpadi jelenetet adjanak elő maximum két percben. A költségek szempontjából a Rescue Simulation (Szimulációs Mentés) Ligának az a vonzereje, hogy nem kell megépíteni fizikai valóságában a mentőrobotot. Ugyanis a játékprogramokhoz hasonlóan virtuális térben, virtuális robotok mentik a színes geometriai alakzatokkal szimulált áldozatokat. A csapatok pontszerzését egyedül a diákok programozói tudása befolyásolja. Új liga bejelentésére is készültünk: a Rapidly Manufactured Robot Challenge (Gyorsan Elkészíthető Robot) versenyszámot a montreali világversenyen láttuk először élőben. Ennek indítását Nyíregyházán is szeretnénk megvalósítani. A robotépítéséhez részletes leírás közreadásával járulunk hozzá. Lehetővé tesszük továbbá, hogy műhelymunkáinkba középiskolások, egyetemisták, és pályakezdő fiatal kutatók is jelentkezzenek. Ezzel kaput nyitnánk, hogy a szakképző technikumok és az egyetemek robotika és mesterséges intelligencia iránt érdeklődő tehetséges hallgatói beléphessenek a RoboCup világméretű oktató-kutató közösségébe.

– Általában hány versenyző vesz részt ezeken a megmérettetéseken?

– Változó, hiszen nem mindegy, milyen messze van a színhely – és legtöbbször nagyon messze van... 2007 óta egyetlen év kivételével minden esztendőben sikerült magyar csapatot küldeni a más-más helyszínen megrendezett világversenyekekre, és csak háromszor nem tudtunk díjat hozni. Versenyeztünk többek között az Amerikai Egyesült Államokban, Brazíliában, Japánban, Kínában, Szingapúrban. A létszámok: 2018-ban az első európai versenyen Olaszországban két kisvárdai és két budapesti diákcsoport képviselte országunkat húsz másik európai ország csapatai között. Ugyanebben az esztendőben a világversenyen, Montrealban harmincöt országból négyezer résztvevő ötezer robottal tesztelt. A statisztikák szerint általában három-ötezer felnőtt és ifjú versenyző indul, a rendező ország lakosai közül mindig több tízezer a látogatók száma.

– Melyek voltak eddig a magyar, illetve a nyíregyházi fiatalok legnagyobb sikerei?

– A versenyfelhívások végén minden évben ott szerepel a mondat, hogy nem az számít, hányadik lettél a versenyen, hanem az, hogy mennyit tanultál a felkészülés során. Mégis akkor vagyunk a legelégedettebbek, ha díjakkal térünk haza. A szervezők igyekeznek minél több díjazási lehetőséget kitalálni. A bajnoki kupák mellett például osztanak díjat a legjobb poszterért. Vagy amikor három nemzet résztvevőiből alkotott Szupercsapatok Versenyét rendezik az egyes ligákban, megosztott bajnoki címet ítélnek oda a legjobb teljesítményért. Díjözönnel tértünk haza a hollandiai Eindhovenből 2013-ban. A Montrealban rendezett világversenyen 2018-ban a menekítő ligában ezüstérmes lett a Kőrösi Csoma Sándor Baptista Gimnázium színében induló

csapat. Egyik – Budapesten tanuló – versenyzője nyírpazonyi család gyermeke. Meg kell említenem mentortanárukat, Abán Csaba informatikatanárt, aki 2012-től szilárd támasza az itthoni szervezeteknek, és reményeim szerint a továbbvivője lesz az általam meghonosított robotkupának.

– *Gondolom, sok maradandó emléket őriz a versenyekről. Kérem, említsen néhányat!*

– Se szeri, se száma. Számomra a versenyek hangulata mindig lenyűgöző, hiszen a tehetséges fiatalok többnyire olyan produkciókat mutatnak be, amelyeket diplomás mérnökök, programozók is elfogadnának sajátjukként, ilyenkor velük izgulok. Nagy élmény volt, amikor 2007-ben Atlantában a záróünnepségen először szólítottak dobogóra magyar csapatot. Két nyíregyházi fiú – Szabó Antal és Nagy László – vehette át a „Legjobb poszterért” díjat, amit a robotjaik felépítésének ismertetéséért kaptak. Szintén örök emlék, ahogy Eindhovenben, az európai döntőn a holland királyné önfeledten tapsolt robotpuliaink bemutatója láttán. Igazi meglepetést szerzett a robotkakasunk érkezése és kukorékolása a 13. Magyar Ifjúsági Robot Kupán. Maradandó emlék az interjú, amit két RoboCup Szövetségi elnökkel, Minoru Asadaval (Japán) és Manuela Velosoval (USA) készítettünk. Egyébként minden világversenyen vettünk fel videókat, hogy át tudjuk adni a tapasztalatokat azoknak, akik nem tudtak kiutazni, így népszerűsítjük a RoboCupJuniorot. Nyílt napokon, a Kutatók Éjszakáján gyakran vetítjük le ezeket. Még egy emlék: kellemes meglepetésként ért, amikor 2010-ben Szingapúrban az Egyesült Államok válogatottjának tagjaként megláttam Márka Emesét, itthoni ismerőseink, egy Nyíregyházáról származó fizikus házaspár lányát. Kicsi a világ! Nemrég tudtam meg: már a New York-i Columbia Egyetem harmadéves biofizika szakos hallgatója.

– *A versenyek nyilván mindig értékes tapasztalatcserék is. Mondana erre is példát?*

– Kínában, a 2008-as RoboCup-on nagy hatást tett rám, hogy a versenyző japán csapat focizó robotjai sokkal jobban fordultak, mint a mieink. Kiderült, hogy omnikerekeik tartalmaztak újdonságot. Ez olyan alkatrész, amely a helyben forduláskor minden irányú elmozdulást tesz lehetővé. Kerek robotoknál a labdára futáshoz építenek be ilyeneket a soccer ligás csapatok. Kérésünkre a japán szakemberek olyan aprólékosan elmagyarázták a kerek szerkesztésének mesterfogásait, hogy velünk utazó mérnökkollégám, Százvai Attila a következő évi versenyre el tudta készíteni az első magyar omnikereket. Egyik tehetséges mentoráltam, John Alex Keszler használhatta fel, és ért el vele jó eredményt. Érdekes, hogy a fiatalemberrel tíz évvel később váratlanul Montrealban, a világbajnokságon találkoztunk. A híres amerikai Harvard Egyetemen végzett mérnökként, most ugyanott doktorandusz, és ő volt a Szaúd-Arábiát – édesapja hazáját – képviselő robotfoci lánycsapat mentora, szakmai vezetője. John Alex Keszler idegen hangzású neve ellenére a „mi fiúnk”. Magyar-szaúdi szülők gyermeke, kétlaki életet éltek. Alex Nyíregyházán volt magántanuló az általános iskolában, hatodik osztályos korától hozzám járt szakkörre, nyíregyházi színekben több világversenyen voltunk együtt, mindig focizó robotot épített. Nagykállóban érettségizett a Korányi Frigyes Gimnáziumban, onnan pályázott sikerrel Bostonba. Most szoftvermérnök, autonóm drónok navigációjával foglalkozik. Egyébként szép számmal vannak egykori szakköröseink, akik később látványos karriert futottak be. A

futballozó humanoid robotok nemcsak a fiatalokat bővölik el, engem is. Ez arra ösztönzött, hogy 2010-ben egyetemünkkel pályázzunk humanoid robotok vásárlására, amelyeket aztán mi fejleszthetünk tovább. Pályázatunk sikeres volt, 10 millió forintért francia gyártótól vásárolhattunk, amely igen hasznos befektetés volt.

– *Azt még nem árulta el, hogy ön miként került kapcsolatba a robotkupákkal...*

– Számítástechnikai módszerekkel foglalkozó nemzetközi konferencián tartottam előadást Szingapúrban 2004-ben, ahol egy tudományos diákköri hallgatómmal, Kancsár Dezső leendő repülőgép-mérnökkel vettünk részt. Ott fedeztük fel az egyik brit kiadású képes robotikai folyóiratban a RoboCupJunior közleményét. Ezzel vette kezdetét a robotépítés iránti érdeklődésem. Később egy Kassán tartott európai konferencián ismerkedtem meg két szlovák egyetemistával, akik kísérő rendezvényként kocka alakú kerekes robotjaikkal futballmérkőzést mutattak be. Ez 2005-ben történt, és már a helyszínen meghívtam őket, hogy a következő esztendőben tartsanak bemutatót a Nyíregyházi Főiskolán. A nagy áttörés Brémában a 2006-os világbajnokságon történt, ahol először játszottak futballmecs-cset humanoid robotok, és hivatalosan bejelentették a 2050-es nagy célt. Brémában érdeklődő kutatóként szurkoltam, személyemben először volt magyar megfigyelő a Világkupán. Már ott megérlelődött bennem az elhatározás: Magyarországon meg kell ismertetni ezt a nemes versengést. Megismerkedtem Minoru Asadával, a RoboCup Szövetség akkori elnökével, megígértem neki, hogy egy év múlva magyar csapat is nevez a versenyre. Így történt.

– *Elég rövid határidőt szabott magának és az akkor már meglévő kis csapatának...*

– Ez igaz, az „aprómunka” és rengeteg szervezés még hátra volt..., csak az tudja, mennyi munkával jár az ilyesmi, aki vett már részt ilyenben. Mindenekelőtt ki kellett választani a komolyan érdeklődő diákokat. Jó kezdeményezés volt, hogy a RoboCup hazai megismertetése céljából pályázati támogatással ismeretterjesztő DVD-t készítettünk, amihez kapóra jött a filmrendező lányom és stábjá szakértelme. A címe: *Robotfoci 2050 – Miért fociznak a robotok?*. A DVD fő filmjén fél órában magyar, angol, német mesterséges intelligencia-kutató professzorok és robotfejlesztő mérnökök osztották meg tudásukat stábunkkal. Olyanok nyilatkoztak, mint Kevin Warwick professzor, akinek elméletén például a *Mátrix* című film forgatókönyve alapul. Londonban a Reading Egyetemen kiborgok¹ jövőbeli megjelenését ecsetelte, és azt jósolta, hogy akkor „csupa Puskás Ferenc-képességű focisták” lesznek. Egyébként tervezte, hogy chipet ültet saját fejébe. Később valóban voltak ilyen kísérletei. Egy másik neves szakértő, a Strick professzor néven ismert német youtuber a Darmstadti Műegyetem-

Pályázati pénzből vásárolt nyíregyházi humanoid robotok bemutatása a megyei NJSZT 35. születésnapján (2012).

¹ A fogalom eredetileg a science-fiction műfajból származik, többnyire fejlett, legalább emberi fejlettségű szerkezeteket/lényeket takar. A kibernetikus *organizmus* kifejezés rövidítése.

men az emberi intelligencia szuprérum-jellegét (magasabbrendűségét) hangsúlyozta a gépi intelligenciával szemben. Forгатás közben olyan műhelytitkokat is megtudtunk, hogyan készül a robotfocista szeme, vagy mit tudhat egy kiborg. Ezek igazi különlegességeknek, egyben szervezőerőnek számítottak. Filmünket sokan látták, ennek következtében a robotika iránt megélnékült az érdeklődés. Nem sokkal később össze tudtuk állítani a magyar csapatot, amely 2007-ben Atlantában már a világvbverseny dobogóján állhatott.

– *Életrajzában szerepel, hogy megszervezte a Magyar Fuzzy Társaság első területi csoportját, amelynek 2003-tól elnöke. Mivel foglalkozik ez a csoport?*

– Néhány szakkifejezést mindenképpen mondani kell, hogy pontos legyek, de rögtön magyarázom. Azzal a céllal kezdtünk, hogy feladatunk a többértékű (fuzzy) logikára és a neurális hálókra épülő automatikus irányítási rendszerek fejlesztésének tanulmányozása. A fuzzy logika új tudományág, amely lehetővé teszi a mérnököknek, hogy egy bizonyos eszköz vezérlésével összefüggő tudásukat és tapasztalatukat

Kerekcs robotfoci-csapat 2020-ban

mikrocsipbe építsék, amely automatikusan végzi helyettük a vezérlést. Tágabb összefüggésben ezt nevezzük mesterséges intelligenciának. Ma már a közforgalomban is találkozhatunk olyan eszközökkel, amelyeken szerepel a „fuzzy” felirat. Egyszerű példa az újabb fejlesztésű, sokak által ismert vérnyomásmérőké, amelyeken megnyomunk egy gombot, s az eszköz pár pillanat múlva mutatja az eredményeket, anélkül, hogy tennünk kelle-

ne valamit, miközben „belül” lényeges dolgok történnek. Én elég hamar megismerkedtem a fuzzy halmazelmélet alapjaival és gyakorlati hasznosításának lehetőségeivel, már 1994-ben a fuzzy klaszterezési módszerről és alkalmazásáról írtam a kandidátusi disszertációm. A klaszterező vagy osztályozó eljárásokat használják nagy adathalmazok leszűkítésében is, amelyek jól alkalmazhatók például az internetes böngészők szokásainak lenyomozásánál. Az orvosi diagnosztikában a képelemzések elengedhetetlen eszköze a fuzzy klaszterezés. Az új évezredben kezdett viharos gyorsasággal fejlődni a tudományág, és igyekeztünk Nyíregyházára hozni a legkiválóbb művelőit. A fuzzy megnevezés talán azért nem gyökeresedett meg a közbeszédben, mert aránylag hamar felváltotta a jobban hangzó mesterséges intelligencia. Sajnos, csoportunk szétszóródott, hibernálódott. A két főiskola átszervezése, a többszöri költözés nem tett jót, de a csoport még új erőre kaphat. Akkori eredményeink némelyikét ugyanis ma is hasznosítjuk.

– *Beszélgünk az ön pályakezdéséről! Amikor középiskolásként a továbbtanulásról kellett döntenie, mi befolyásolta?*

– A Kisvárdai Leánygimnázium tanulója voltam 1957–61 között, végig kollégista. Igazából építész mérnök szerettem volna lenni, de matematika-tanárnőm, dr. Kovács

Magdolna, akit nagyra becsültem, lebeszélte róla, hogy „sokat kell rajzolni”, jobb lenne, ha nem azzal töltönném az időmet. Pedig ábrázoló geometriából én voltam a legjobb az osztályban – igaz, lányosztály, sőt lánygimnázium voltunk... A matematikát és a fizikát egyaránt szerettem, utóbbiból a tankönyv kisbetűs részét is megtanultam. Végül matematika-fizika szakra jelentkeztem Debrecenbe, elsőre felvettek, sikeresen diplomáztam. Balassagyarmaton kezdtem tanítani, ami csupán két évig tartott, gyermekeink születése átrendezte az életünket. Nyíregyházára költöztünk, férjem a Mezőgazdasági Szakközépiskolában kapott állást, én a Mezőgazdasági Főiskolán.

– *Kell valami különös képesség, hogy valaki magas szinten tudjon teljesíteni a matematika-fizika szakterületén?*

– Erre a kérdésre Bolyai Farkas híres erdélyi matematikusunk megállapítását idézném. Azért az övét, mert a közelmúltban, amikor születésének 245. évfordulójára készültem ünnepi beszéddel, gyakran olvastam a *Bolyai Farkas levelezése Gaussal* című könyvet. Ráadásul stilszerű környezetben: a Matematikai Intézet bejáratánál, a pónyik-emlékfa² előtt. Bolyai Farkas 1818-ban a következőket írta fiának, Bolyai Jánosnak, aki

Készül a robotkakas

akkor kezdte tanulmányait a bécsi hadmérnöki akadémián: „Hova tovább azt hiszem, hogy nagy Mathematicus csak az lehet, aki excellens elmével jókor, jó móddal hozzá fogva, serdülő korába olyan helyt, ahol, mint a méheknél tavasszal egy az igyekezet, szüntelen való hosszas gyakorlással, mint a nyelvbe, olyan készséget kap.” Bolyai János világhírű matematikus lett, az „abszolút geometria” megalkotója. Apjának is köszönhetette, hogy ki tudta bontakoztatni tehetségét, mai szóval „hátrányos helyzete” ellenére. Az idősebb Bolyai erdélyi bárók anyagi támogatását megszerezve tette lehetővé, hogy ott iskoláztassa fiát, ahol a matematikát a legmagasabb szinten tanítják. Ez a Monarchia idejében a bécsi katonai akadémia volt. Magyar Nobel-díjas fizikusainkról is tudjuk, hogy serdülő korukban a legjobb gimnáziumba jártak Budapesten, majd Németországban folytatták tanulmányaikat. Neumann János és a többiek is sokszor felemlegették gimnáziumi matematika tanárukat sikereik csúcán.

– *Tapasztalatai szerint mennyire kedvelt a diákok körében a matematika, a fizika? Van elegendő jelentkező az egyetemek ilyen szakterületire?*

– Nem csupán hazai tendenciának látom, hogy a fiatalok körében kevésbé vonzóak a műszaki tudományok, főképpen a matematika és a fizika. A tanári szakokon pedig különösen katasztrofális a helyzet. Egy kezem elég, hogy megszámoljam a Nyíregyházi Egyetemre idén matematika vagy fizika tanári szakra felvetteket. Az első eredmény-

² A pónyik régi magyar almafajta, „az erdélyi almák királya”, a XVI. századtól ismert. Bolyai Farkas kedvence volt, maga is foglalkozott a nemesítésével, kívánságára ültettek egy ilyen a sírja mellé. A nyíregyházi pónyik a nagy matematikus marosvásárhelyi nyughelye melletti fa oltványából sarjadt, amit a Matematikai Intézet munkatársai ültettek három éve.

Magyar robotpuli a hollandiai pódiumon;
A nézők között Hollandia királynéja (2013)

váro után azt láttuk, hogy szakpárosítással is – testnevelés, képalakítás stb. – csak a rendelkezésre álló létszám hatodát tudjuk betölteni. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy vajon ki szerettesse meg ezeket a tárgyakat a gyerekekkel, ha a fiatalok anyagi okok és társadalmi megbecsülés hiánya miatt nem jelentkeznek

ezekre a szakokra, vagy elhagyják a pályát? Saját példám alapján mondhatom: a matematika valóban egy speciális nyelv, mint Bolyai mondta, jól el lehet sajátítani. Különösen, ha valaki gyerekkortól tanulja, gyakorolja. Ehhez viszont szükség van olyan jó „nyelvtanárokra”, mint nekem voltak az általános iskolában és a középiskolában.

– *Korábban voltak kiemelkedő magyar személyiségek e két tudomány területén, még Nobel-díjasok is, ma mintha nem hallanánk honfitársainkról a matematika, fizika csúcsain...*

– Ez nem teljesen igaz, most is vannak kiváló matematikusok és fizikusok, csak ritkán kerülnek reflektorfénybe. Gondoljunk bele: a robotfocira mindenki felkapja a fejét. Az viszont, hogy egy humanoid robot felépítéséhez matematikusok sokaságának eredményeit használták fel, csak a szakembereket foglalkoztatja. A matematika, a fizika nem a celebek világa. Azt érdemes megemlíteni, hogy a matematikus, Szemerédi Endre kapta idén a Magyar Szent István-rend kitüntetését. A legrangosabb állami díjat augusztus 20-án adta át Áder János köztársasági elnök a Sándor-palotában. Persze a magyar matematikusok ismertségének az sem kedvez, hogy java részük külföldön, főleg az Amerikai Egyesült Államokban él hosszabb-rövidebb ideig. Szinte minden nagy amerikai egyetemen tanít olyan professzor, akinek neve mellett az áll: „Hungarian-born American mathematician” – magyar születésű amerikai matematikus, miközben érett tudósként vállalt feladatot a tengeren túl. Érdekes az is, hogy például Lovász Lászlót, aki 2014–2020 között a Magyar Tudományos Akadémiát vezette, sokkal többen ismerték elnökként, mint matematikusként, holott ma nemzetközi szinten ő a matematikatudomány egyik legkiválóbb képviselője. Alighanem a médiának is van felelőssége ebben. Megemlíteném, hogy a 2017-es fizikai Nobel-díj három kitüntetettjének közvetlen munkatársi csapatához tartozik a New Yorki Columbia Egyetem asztrofizikai laboratóriumának vezetője, Márka Szabolcs és felesége Hargitai Zsuzsa, mindketten Nyíregyházáról indultak, ám ezt a szűkebb pátrián kívül csak kevesen tudják Magyarországon.

Kiemelkedő magyar matematikusok, fizikusok

A fizikai Nobel-díj magyar kitüntetettjei: Lénárd Fülöp (1905), Wigner Jenő (1963), Gábor Dénes (1971). A matematikusok Nobel-díjaként említik a 2003-tól adományozott Ábel-díjat (Niels Henrik Abel 1802–1829 norvég matematikus emlékére), amelyben Lax Péter (2005) és Szemerédi Endre (2012) részesült, illetve az 1978-tól adományozott Wolf-díjat, amelynek magyar kitüntetettje Erdős Pál (1983), Lax Péter (1987), Lovász László (1999).

Világhírű magyar tudósok külföldön: Gábor Dénes, Kármán Tódor, Neumann János, Teller Ede, Szilárd Leó, Wigner Jenő. *Itthon érvényesültek:* Fejér Lipót, Pólya György, Riesz Frigyes, Rényi Alfréd, Szőkefalvi-Nagy Béla. *Híres tanárok:* Kürschák József, Rácz László, Arany Dániel, akikről tanulmányi versenyeket is elneveztek. *Nagy tudománynépszerűsítő:* a világpolgár Erdős Pál professzor, a generációk által ismert Öveges József professzor, Obádovics J. Gyula.

– *Amikor középiskolás, egyetemista volt, azok a tudományterületek, amelyekkel a mai napig foglalkozik, még nem, vagy csak kezdetleges módon léteztek. Hogyan szerezte meg a korszerű, új ismereteket?*

– Az egyetemi tanulmányaim idején, a 60-as években még valóban nem volt számítástechnika-oktatás. Nyári gyakorlaton, Budapesten láttam először számítógépet egy számítóközpontban. Arra emlékszem, hogy szekrénymeretűek voltak. Ma egy okostelefon többet tud. Férfem, aki évfolyamtársam volt, nálam hamarabb végzett számítástechnikai tanfolyamot, még 1970-ben, tanári továbbképzés keretében. A Miskolci Műszaki Egyetemen Obádovics J. Gyula professzor szervezte a „fejtágítót”, én akkor éppen gyesen voltam, de első kézből értesültem az újdonságokról. A következő évben már én is tanítottam, gépész és repülőgépezető hallgatókat matematikára, fizikára a Mezőgazdasági Főiskola Műszaki Alapozó Tanszékén. Nem sokat kellett várni, hogy „utolérjen” a számítástechnika. Tanszékvezetőm, dr. Varga Lajos kutatási témájában adatainak matematikai kiértékeléséhez kért segítséget tőlem, mivel tudta, hogy vannak hozzá ismereteim. Debreceni Alma Materemnél kerestem támogatást, ahol akkor már volt számítóközpont, vezetője pedig dr. Jékel Pál, egykori tanárom. ODRÁ 1204, és R-30 típusú gépeken dolgoztak – ilyenekre ma már csak múzeumi szakemberek emlékeznek. A munkához meg kellett tanulnom az első programozási nyelvet, az Algol-60-at. Napok alatt megfertőződtem a számítógépekkel, és ez a „vírus” máig bennem van. Azon voltam, hogy nekünk is legyen számítógépünk, ne kelljen utazgatni, és a tanultakat át tudjam adni tanítványaimnak.

– *Nagy egymásra találás lehetett, mert a felsőoktatás és a gazdasági élet akkor kezdett ismerkedni a számítástechnikával, ön pedig az egyik „első fecske” volt, aki értett hozzá...*

– Így is lehet mondani. A kezdeti időszak lényegében hőskor volt. Elkezdjük a számítástechnika oktatásának bevezetését a Mezőgazdasági Főiskolán, megelőzve a rendelet szerinti előírást. Létrehoztam a személyi számítógépekkel felszerelt továbbképző centrumot, több éven át oktattunk irodai alkalmazásokat. 1989-ben kidolgoztam a

„Számítástechnikai szakmérnök” képzés tantervét, amelynek alapján megkezdődött az oktatás. A '90-es évek végén irányítottam a Rákóczi úti tanépületek közötti üvegszálás gerinchálózat kiépítését, ezek nagy és újszerű feladatok voltak. 2000-tól, amikor megtörtént a Bessenyei György Tanárképző Főiskolával az egyesítés, főleg informatikát tanítottam és beleástam magam a robottechnológia világába.

– *Nem lehetett egyszerű, hiszen kezdetleges volt az Internet, kevés volt itthon az ilyen témájú szakkönyv, nehéz volt hozzájutni az élenjáró szakfolyóiratokhoz...*

– Valóban. Eleinte sok mindenért külföldre, javarészt Nyugatra kellett menni. 1974-ben vettem részt először nemzetközi konferencián *Computer az oktatásban* volt a címe, Marseille-ben rendezték. Magyarországról az Oktatási Minisztériumból voltak delegáltak, rajtuk kívül a főbb budapesti egyetemek oktatói vettek részt, mindegyikük szakmai „nagyágyú” – és én. Krekó Béla, a Közgazdaságtudomány Egyetem professzora minden szünetben összehívott bennünket és megbeszéltük, értékeltük a különböző szekciókban hallottakat. Két vaskos köteggben hoztam haza az elhangzott előadásokat, amelyekből megtudhattuk, hogy a világban miként történik a számítástechnika oktatása. Azok a személyes kapcsolatok, amelyek ott kialakultak, segítettek később abban, hogy számítógépet tudtam szerezni, tananyagot fejleszthettem és a kutatómunkámban is haladtam. Témáimat mindig a legkorszerűbb ismeretek köréből választottam. Műszaki doktori dolgozatom témája a mesterséges intelligencia ma is használatos egyik algoritmusának alkalmazása volt. Az MTA Számítástechnikai Központjában (SZTAKI) futtattam a programjaimat. Kandidátusi disszertációm témája a doktori értekezés továbbfejlesztése volt, a programok futtatása már a saját gépünkön történt.

– *Sok szálon kötődik a Neumann János Számítógép-tudományi Társasághoz (NJSZT) – amelynek 1977 óta tagja, a megyei szervezet alapító tagja, korábbi titkára, mai elnöke, Életműdjása –, talán elmondhatjuk, hogy „a szíve csücske”. Hogyan került kapcsolatba az egyesülettel?*

– Az NJSZT vezetősége 1975-ben határozta el, hogy vidéki szervezeteket hoz létre és a főtitkár-helyettes Obádovics J. Gyula kapta a feladatot. Ő egyébként akkor már elhagyta a Miskolci Műszaki Egyetemet és Budapesten a Munkaügyi Minisztérium Számítástechnikai Intézetének volt a vezetője. A már említett marseille-i konferenciáról ismertem. Toborzó körútja során felkeresett bennünket a Mezőgazdasági Főiskolán, és javasolta, hogy alakítsunk megyei szervezetet. Tetszett a javaslat, részt is vettem a szervezésben. 1977-ben 105 taggal alakult meg a megyei szervezet. A résztvevők elnöknek Varga Lajost választották a Mezőgazdasági Főiskoláról, társelnöknek Mecz András a Bessenyei György Tanárképző Főiskoláról, én a titkár lettem. A további történetet megírtam a 2009-ben megjelent *Számítógéptudomány a kezdetektől a robotfői világhajnokságig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében* című könyvben, amelynek kiadását a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal támogatta. Tartalmas, szép időszakról adhattunk számot.

– *Mivel foglalkozik az NJSZT, honnan kerülnek ki a tagjai?*

– Azzal a tudománnyal foglalkozunk, amelyiknek eredménye ma már mindenkire érint, és mindig izgalmas feladatokat old meg. A számítógép-tudomány fiatal,

a Társaság alapítási dátuma 1968. A kezdetekben a szakma olyan kérdéseivel foglalkoztunk, amilyenekre másutt alig volt lehetőség... Az, hogy hazánkban sokan informatikai írástudóvá váltak, nagyrészt az NJSZT-nek köszönhető. Megszervezte, bevezette az ECDL oktatását, vizsgáztatását, amely a személyi számítógépek használatához szükséges valamennyi ismeretet garantálja. Megyénkben több százan tettek ECDL-vizsgát, amely igen nagy érték. A Digitális Esélyegyenlőség Programját (DE!) is felvállalta egyesületünk, ez a civil társadalom iránti szakmai felelősségvállalás miatt fontos. Szakmai fórumokat, tudományos konferenciákat rendezünk, amelyek általában érdeklődést váltanak ki. Az egyesület jó fórum a szakemberek tapasztalatcseréjére, nemzetközi kitekintésre is. Talán ezek miatt tudunk talpon maradni immár ötven éve, az egyesületnek ma is 2300 egyéni és 100 jogi tagja van. Fennmaradását anyagilag tanfolyamok, vizsgáztatások szervezésével alapozta meg az egyesület, ez ma is fontos feladatunk. Az NJSZT újabban sok pályázati lehetőséggel él, főleg a digitális felzárkóztatás szolgálatában. Ezt a vezetőség ügyesen szervezi.

– *Megyénkben most hol a legerősebb az egyesület, milyen programjai vannak?*

– A Nyíregyházi Egyetemre szűkült le. Konferenciát, előadásokat szervezünk minden év novemberében a Tudomány Hónapja alkalmából szakterületünk egy-egy időszereű témájáról. Fő tevékenységünk évről évre a Magyar Ifjúsági Robot Kupa megszervezése és a Kutatók éjszakáján robotbemutató tartása. A népszerűsítés legjobb formái a versenyek, ilyenekből többet is rendezünk. A legtöbb iskolát, a legnagyobb létszámot megmozgató vetélkedő az „e-Hód” nevet viseli, amelyet az NJSZT az ELTE Informatikai Karával szervez 2011 óta. A hód a verseny kabalaállata, az *e* pedig arra utal, hogy a verseny az interneten zajlik, online. Egy nemzetközi informatikai és számítógép-készség versenyről van szó, amelyen legutóbb, tavaly novemberben több mint kétszáz magyarországi iskola közel harmincezer diákja vett részt, ami az eddigi rekord volt egy hazai informatikai tanulmányi versenyen. A kezdeményezés célja, hogy felkeltse a diákok érdeklődését az informatika iránt, feloldja az esetleges negatív előítéleteket, és megmutassa a szakmában lévő lehetőségeket. A versenyző csapatoknak 45 perc alatt kellett megoldaniuk a feladatokat szoftverek vagy más külső segítség igénybevétele nélkül. Az ilyen sikeres versenyek, mint az e-Hód vagy a RoboCupJunior megelőlegezik a jó szereplést a Nemzetközi Informatikai Diákolimpián, amelyet 2023-ban hazánk bonyolíthat le Neumann János születésének százhuszadik évfordulója alkalmából. Konzorciumi partnereivel az NJSZT rendezi majd Szegeden.

– *Váltunk témát! A médiahírekből kitűnik, hogy aktívan vesz részt szülőfaluja, Nyírkarász közéletében is. Ez mindig így volt?*

– Szüleimhez gyakran jártunk haza, nyaranta különösen. Testvérem és sok rokonom most is ott él. Odaköt kis földbirtokom, ami nagyapám egykori birtokának visszalicitálásából származik. Bonyolult ügy volt, de megtanultuk, férjem és én sok ismerősünket segítettük hozzá a legjobb licithez. 1996-ban a Földvárnak nevezett Gara-dombnál ünnepséget és kiállítást rendeztünk az iskolában ősünk Kárpát-medencébe való hazatérésének 1100. évfordulójára emlékezve. Az elszármazottak közül néhányan Nyírkarászáért Alapítvány létesítéséről döntöttek, és engem a gyerekkori barátot kértek fel kuratóriumi elnöknek. A kiállítás anyagát megőriztem abban a reményben,

hogy a Gulág Emlékév alkalmából rendezett hasonló dokumentumaival együtt egyszer állandó kiállítóhelyre kerülhetnek. Ez utóbbi esemény megszervezésére egyébként személyes emlék ösztönzött. Legkedvesebb barátnőm hároméves volt, amikor apukáját elhurcolták málenkij robotra és csak a halálhíre érkezett vissza.

– *Milyen település, miért szereti a szülőhelyét?*

– Egy bizonyos életkor után, azt hiszem, mindenki emlékezetében megszépül a szülőhelye, különösen, ha régen elköltözött onnan. Én tizennégy éves koromig éltem ott, szinte mindenkit, mindent ismertem. A gondtalan gyermekkor volt. Ha ma idegenek arra járnak, talán el sem tudják képzelni, hogy valaha milyen fontos hely volt. Idézek: „Karász, nagyközség, 226 házzal és 2023, nagyobbára görög katolikus vallású lakossal. ... E községet már az 1332-iki pápai tizedlajstromok említik. ... A község határában egy „Földvár” nevű domb van, melyről a hagyomány azt tartja, hogy itt tartott Garay nádor, a község hajdani földesura, nádori gyűléseket. E dombot 1894-ben felásták, mely alkalommal egy honfoglaláskori magyar vitéz sírjára bukkantak.”³ Ezekről, ilyen részletesen csak felnőttként szereztem tudomást, és jólesően erősítették lokálpatrióta érzéseimet. Megjegyzem, Nyírkarászon 2011-ben 2297 lakost tartottak nyilván, alig többet, mint 1900-ban.

– *Miközben él-hal a hivatásáért, ápolja szülőfaluja hagyományait, szép családot is összetartott: férjével két gyermeket neveltek, akik már felnőttek. Milyen a családi munkamegosztás?*

– A család összetartása a férjem érdeme. Ő gondosan ügyelt arra, hogy mindenki kiteljesedjen a maga területén. Amikor külföldi konferenciákra mentem, vagy amikor egy hónapig Angliában voltam nyelvtanfolyamon, ő viselte gondját a lányainknak. Sokat dolgoztunk együtt, először ketten, aztán a lányokkal. A 80' években nagy közös vállalkozásunk volt a TV-BASIC tanfolyam és vizsgáztatás. Az asztali számítógépek hajnalán ugyanis egyre nagyobb szükség volt a BASIC programozási nyelv megismerésére. A Neumann Társaság tanfolyamokat indított szerte az országban, amit felkarolt a televízió vezetősége. Kovács Győző akkori főtitkárunk így 1984-ben megszervezhetette az első távoktatási tanfolyamot, ez volt a TV-BASIC, amelyen először lehetett táv-tanulási formában programozói képzést szerezni. A résztvevők a tanfolyam végén országsszerte vizsgát tehetek. Ennek szervezését is segítettük. A tankönyvírás-kiadás családi vállalkozássá fejlődött, munkáiban mind a négyen részt vettünk: férjem hajnalonként írta a tanulást segítő és érettségire felkészítő középiskolai matematika-fizika könyveit, a család hölgytagjainak feladata volt a szövegszerkesztői munka. A könyvek magánkiadásban többször is megjelentek, a bevételekből tudtuk lakáshoz segíteni gyermekeinket, amikor befejezték egyetemi tanulmányaikat.

– *Lányaik kapcsolatba kerültek a matematikával, számítástechnikával?*

– Egyáltalán nem vetődött fel, hogy kövessék a szülei pályáját. Tanárok nem akartak lenni és ők döntötték el, hogy mivel szeretnének foglalkozni életük során. Mi annak örültünk, hogy jó tanulók voltak és ambiciózusok. Ágnes orvosi laboratóriumi szakorvos, osztályvezető főorvos a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Hetényi Géza Kór-

³ Magyarország vármegyei és városai. Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1900. Apollo, 33. További érdekességek Nyírkarászlól ugyanezen kötet 225. oldalán.

házban. Judit egészen más területet választott: magyar-angol szakos középiskolai tanári diplomát szerzett, majd tizenöt évig volt szerkesztő riporteri a Magyar Televízióban, jelenleg szabadfoglalkozású filmalkotó. Az ő munkája nagyrészt a nyilvánosság előtt zajlik, így többet is mondhatok róla. Számomra öröm, hogy népszerűsíti a természettudományokat, köztük a matematikát, fizikát is.

A gondolatok új útjai

NÉVJEGY

SIMON BÉLÁNÉ DR. BALOGH ÁGNES (Nyírkarász, 1943. február 26.) **Érettségi:** Kisvárdai Leánygimnázium (1961). **Diploma:** okl. matematika-fizika szakos középiskolai tanár, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen (KLTE, 1966); **Tudományos címek:** egyetemi doktor (Gödöllő, 1985), PhD (MTA, 1998), Candidate of Science, CSc (MTA, 1998). **Munkahely, betöltött státusz:** tanárság, egyetemi adjunktus, egyetemi docens, főiskolai tanár (Nyíregyházi Főiskola és jogelődei 1971–2013). **Jelenlegi kutatási téma:** Intelligens autonóm mozgó robotrendszer dinamikus környezetben. **Közélet:** Neumann János Számítógép-tudományi Társaság megyei titkára 1977–1993, elnöke 1994–, Magyar Fuzzy Társaság alapító megyei elnöke 2004–2007, Magyar Ifjúsági Robot Kupa (MIRK) Közösségének létrehozása, 2007–, MTESZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Egyesület alelnöke 2013–2019. **Kitüntetések, elismerések:** Kabay János-díj (MTESZ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezet [1983]), MTESZ emlékérem kitüntetés (Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, 2002), Neumann-díj a számítástechnikában elért kiemelkedő eredményeiért és a számítógép-tudomány hazai elterjesztésében kifejtett munkájáért (NJSZT, 2007), Életműdíj a több évtizedes szakmai tevékenységének, kiváló eredményeinek és a Társaságért végzett munkájának elismeréseképpen (NJSZT, 2018). **Nyelvtudás:** angol, latin, orosz. **Család:** férje Simon Béla matematika-fizika-számítástechnika szakos középiskolai tanár; gyermekeik: dr. Simon Ágnes osztályvezető főorvos a szolnoki kórházban, Simon Judit szabadfoglalkozású filmalkotó.

Például nagyon szép portréfilmet készített a *Hold választott* címmel Bay Zoltán világhírű fizikusról, öt tévéfilmet jegyez forgatókönyvíró-szerkesztőként *Bolyai-díjas tudósok* címmel. Olyan személyiségeket mutatott be a televízióban, mint Freund Tamás agykutató, Roska Tamás informatikai kutató, Bor Zsolt lézerfizikus, Lovász László matematikus, Ritoók Zsigmond filológus-órkutató. Jó volt olvasni a világhálón a kedvező véleményeket, például azt, hogy „a megszólaltatott tudósok tudnak hétköznapi nyelven, közérthető módon beszélni akár a legbonyolultabb problémáról is, ezerszer érdekesebbek, mint az agyonsztárolt celebek. Sok ilyen film kellene!” Rendezőként jegyzi a *Robotfoci 2050* című filmet, ami számomra külön öröm. Egy korábbi munkája az

ARCpoétika televíziós dokumentumfilm sorozat, a 25 perces folytatások szerkesztője, forgatókönyv írója. Szép történelmi filmeket is készített. *Az Isten veled Görgei!* című munkáját a honvédtábornok születésének 200. évfordulója alkalmából az Akadémia dísztermében mutatták be. A legfrissebb: *A komáromi hős* címmel filmet készített a vár hős védőjéről, Klapka Györgyről. Az ősbemutatónak Komárom adott volna otthont, a járvány miatt azonban ez megghiúsult. Helyette július végén az M5-ön volt látható a 50 perces film, amelynek Judit nem csak rendezője volt, hanem az alapötlet is az övé. Mindig kíváncsian nézem, hallgatom beszámolóit munkáinak különböző fázisairól.

– *Végül személyes terveiről kérdezem, mi foglalkoztatja?*

– Szeretném biztonságban tudni a munkám folytatását a RoboCup közösség építésében és az NJSZT megyei szervezete életben tartása végett. Erre már vannak ki-
szemelt munkatársaim. Fontos lenne megszervezni, elindítani a Magyar Robotfoci Bajnokságot, amely területi megmérettetésekre alapozódna. Vannak nyírkarázi terveim is: állandó kiállítási helyet szeretnék a településtörténeti és a Gulág-tablóknak, valamint a helyi alapítvánnyal együtt segítenék, hogy a Földvár turisztikai látványosság legyen. A Nyírkarászért Alapítványt gyarapítani szeretném, fejleszteni az anyagi alapokat, hogy még több fiatalt tudjunk támogatni kulturális tevékenységükben, továbbtanulásukban. Mindez évekre ad még munkát.

Érdeklődők 2019-ben Nyíregyházán

NAGY ZSUKA
bartók-expressz

minden éjjel hallom miskolc jaját,
a szerelmet síró várost.
judit és kékszakáll. boni és klájd.

fények az ipari ködön át,
próbababák a kínai kirakatában,
késelések a lakótelepen,
házi sörök a győri kapun túl,
szexjelenet a filmklubban.
ha nincs az a szörnyű év,
ma is ott ülünk abban a moziban,
örökös tagságban a gyönyörrel.

persze, a mozit azóta bezárták,
mindenhol kiplakátolták az új időszámítást,
az ülések alatt vattacsomó szívek,
levedlett bugyik, gatyák, szotyolák,
zsebkendők, széttépett jegyek.

és mikor a sötét kapun megyek át,
jön két kabát, minden állomáson,
megállóhelyen, üldözőbe vesznek.
szatírok, élvetegek, elhasználtak,
kivénhedtek, de tudom, merre menjek,
ahol nem érnek el.

backstage

a szívnek is baszhatnékja van,
nem tehetsz róla,
hátra nézni meg minek,
a pultban lejárt szavatosság,
ultrás vízben romlott húsok,
ez a múlt.

a testről mosd le a vágycat,
a kávéban a deci vodkád,
kicsi tisztás, placebo hatás,
jó ez így.

a szívedben tagadás volt,
az enyémben te és Isten,
aztán semmilyen izmus
nem segített, nem tehet róla
senki sem.

mindigre mész, mondtad. jó,
választam, mert minek mondani,
hogy maradj, a mindigre menés
komoly dolog.

azóta két szavam van csak.
tojás és alma, nem azért, mert
fogyózóm, hanem mert a kezdet
és a vég.

de eltértünk a tárgytól.
szóval, hogy a szívnek is
csak az van. veled, nélküled,
már mindegy.

múzsza

(*kisroham*)

várok, nem hívlak, nem írok, csak nézem a képed
a monitoron, pátosz, kávé és alkohol, ennyi vagyok,
nem szólok hozzád, én és te nem tartozunk rád,
és félek, nem újdonság, Istentől félek, és mindig
beléd szeretek, álmomban elhállok veled, kitalálok
történeteket az aktusra, mint a filmekben, és néha
meghívlak vodkázni, ha már nagyon akarom, hogy
magamon kívül legyél, és titkolom, mit érzek, szóval,
próbálok normális lenni és végre beszélgetünk, ver a szívem,
mint az állat, és jól mellkason ver, alig bírok figyelni,
aztán, mikor összeszedem magam, akkor látom,
hogy érinted a poharat a szádhoz, azt is látom,
húsból vagy, ez fáj a legjobban, de beszélek tovább,
mindenféle hülyeséget, okosságot, pedig már régen
csak te érdekelsz, és akkor egyedül hagysz, ha itt vagy,
akkor sem vagy itt, mondjuk, sosem tudom hol vagy,
és honnan kerülsz elő, de nem kérdezlek, hogy megint
merre jártál, nem szólok, hogy már megint nem figyelsz,
hogyan kell élni veled, lehet-e csont, zsír, hús nélkül ölelni,
és egyébként is, kell-e, el kell-e hálni veled, vagy csak a
sóvárgás marad, az visz valahová, előre, vagy mindig csak
hátra, de mindenképpen másfelé amerre, nem tudom.

A kévéktől az aranyló búzaszemekig

Monostori Imre újabb kötetéről

„Merjünk végre tudomásul venni, olyanok vagyunk, amilyenek kultúránk tükrében mutatkozunk.”

(Domokos Mátyás)

A Nap Kiadó 1999-ben indított, azóta tekintélyes sorozattá izmosodott, *Magyar esszék* könyvsorozata a 75. életévét betöltő Monostori Imre kötetével gazdagodott. E sorozat híven illik abba a gondolatkörbe, melynek kitűzött célja, szándéka, kiteljesedése épp az írásunk jeliségévé választott – a kötet egyik kiragadott mondata szerint alakult –, immár közel harminc esztendeje. Ha végigszalad szemünk a könyvsorozat tekintélyes listáján – és a kiadó többi kiadványain is –, kitűnik, hogy e tükör a nemzeti identitást őrző, azt fölállaló és ápoló irodalom arcát mutatja felénk, oly szerzőket vonultat fel, akik e nemes eszme szolgálatába szegődtek, oly témaköröket ölel fel, amelyek irányt vesztek korunkban nemzeti kultúránk legjobb hagyományait éltetik és ápolják.

Monostori Imre életműve is e szellemen bontakozott ki. Vezérlő csillaga pedig Németh László, kinek kultuszát könyvek, tanulmányok sorával ápolta, cselekvő

módon is elősegítette, nem engedte, hogy a bőséges gyümölcsöt termő alkotó életét és életművét a feledés homálya eltakarja a jelen és jövő nemzedéke előtt. A kötet alcíme kritikai rajzokként határozza meg a benne olvasható írások tartalmi és formai jellegzetességeit. Ennél beszédeőbb azonban a címbe rejtett írói szándék: a sok–sok írás megannyi kévéként sora-

kozik élénk, keresztbe kötve, azaz egymásba fűzve gazdagítja egymást, hogy aztán – immár a magunk gondolataiban – asztagba rakodva, belőle pedig aranyló búzaszemekként ömöljenek élénk, melyből az eszmét és lelket tápláló kenyeret süthetünk, szellemi létünk, fennmaradásunkat biztosító, életadó táplálékként kerüljön asztalunkra.

Az első kéve

Monostori Imre irodalomtörténeti pályája ismeretében természetes, hogy a kezdő írás Németh Lászlóhoz vezet,

pontosabban hozzá és a múlt század másik magyar szellemóriásához, Szabó Dezsőhöz, kettejük oly szoros – a tisztelt hangjától a viharos pengeváltásokig terjedő – kapcsolatrendszerének feltárásához: „Jelen dolgozatunk célja, hogy ténylegesen (és bizonyíthatóan) létező szellemi-gondolati összefüggéseket és párhuzamokat Szabó Dezső és Németh László vonatkozásában (lehetőleg a fő vonásokat) föltárja, rendszerezze és értelmezze.” A szakirodalom biztonságos ismeretében vezet végig bennünket azon a szellemi úton, amely sok-sok ösvény egybefonódásában teljesedik ki: Gombos Gyula, Béládi Miklós, Bibó István, Szabó Miklós, Borbándi Gyula, Király István, Gróh Gáspár... értékelése teljesíti ki az e szövevényes kapcsolatrendszer képét – az elutasítás és a teljes befogadás, a párhuzamosságok és hasonlóságok közt feszülő kötélen lépkedve keressük a megismerés, értelmezés egyensúlyát.

Monostori Imre kitér a két szellemóriásnak a magyar protestantizmushoz kötődő szemléletére; a belőle sugárzó „magyar szellemi és lelki erő” értelmezésére; a nemzet és a parasztság, a nemzet és az értelmiség viszonyának kérdéskörére; nem kerüli meg a mindkettejüket oly mélyen foglalkoztató „faji” gondolatot, az asszimiláció és a zsidókérdés mégoly szövevényes kérdéskörét sem. A sok közös vonás, érdeklődési kör, a befogadás és értelmezés bonyolult jelenségként van jelen az Ady Endréhez, az 1867-es kiegyezéshez, valamint a Szekfü Gyula történelemszemléletéhez való viszonyulás problematikája, a harmincas évek politikai-társadalmi kiütéskeresések értelmezése, a *ki a magyar?*, továbbá a korokban is centrális kérdésként fölvetődő Közép-Európa és a magyarság közti viszonyulás mindmáig vitatott, a

politikát és a szellemi életet ma is élénken foglalkoztató gondolatkör is. Darázsfszék ez a javából!

Amint darázsfszék a Jászi-kérdés, életművének, gondolkodásának, tetteinek jelenkori megítélése, benne a népi mozgalom eszmei gyökereinek újra és újra fölvetődő, vihart kavarázó az értelmezése is. Monostori Imre Borbándi Gyula Jászi-értelmezését idézve/követve ismeret meg bennünket a fordulatosságot, a ma is sok vitát kiváltó eszmerendszer és gazdag életmű Makótól, Békéscsabától az emigrációnak az amerikai Oberlinig ívelő évtizedekben kibontakozott terjedelmes eseménysorával. Ugyanakkor betekintést nyerhetünk a nyugati magyar diaszpóra, az emigráció életébe, a müncheni *Látóhatár* és *Új Látóhatár* műhelyébe, melynek meghatározó irányítója volt Borbándi Gyula. A kiadvány szellemi áramkörében ott találjuk az idős korában is élénk érdeklődésű, tevékeny gondolkodó, alkotó Jászi Oszkárt. Mai ismereteink szerint Jászi Oszkár a polgári demokrácia teoretikusa volt. A róla írott monográfiából, Borbándi Gyula soraiból az is kiténik, hogy „a népi irodalomtól várta annak a társadalomátalakító programnak a megvalósítását, amelyet a polgárságnak nem sikerült végbevinnie”.

A népi irodalom problémaköréhez tartozónak érezzük a Csoóri Sándor intellektuális kötődéseit feltáró tanulmányt is. Kik is e kötődés alapkövei, tartópillérei? Illyés Gyula és Németh László, a múlt század magyar irodalmának kiemelkedő klasszikusai. Monostori Imre alapos filológiai tudással fejt ki e kettős kapcsolatszál kibontakozását. A tanulmányíró előbb Illyés Gyula ösvényén haladva utal a megismerés pályáivére: „a titkokat is rejtegető *egyéniség* Csoóri

Sándor világképében és érzésvilágában mesterré, atyai barátá emelkedik, érlelődik, nemesedik”. Évtizedek múltán maga Csoóri Sándor utal e folyamat kicsúcsosodására: „életemből legalább huszonöt esztendőt az ő naprendszerében töltöttem el”. Monostori Imre élénk tárja azt a folyamatot, miként is valósul meg, mily tartalommal telítődik, jut el arra a felismerésre, hogy Illyés „a nemzeti érték, illetőleg mint a nemzeti érzés és nemzeti tudat mibenlétének és gyakorlásának szellemi iskolája”-ként lesz követendő példa számára, s nem csak neki. A benne megtestesülő erkölcsi példa, a „minden helyzetben a józanság sugallatát” követő, a közéleti konfrontációt is föl vállaló író „sem kapott menlevelet a sorstól”. Csoóri keserű következtetése: „tíz évvel halála után magánszorgalmú kritikusok ugatják körül a sírját” Mégsem csügged el: „Illyés továbbra is fölbukkan, ítél, dolgozik, figyelemre int, alkut köt, szakít, tábort szervez, műveltséget bokrosít, egyszóval: végzi pótolhatatlan munkáját.” Csoóri Sándor életműve másik ihletője, szellemi talpköve: Németh László, aki „a magyar szellemi élet elitje”, aki „egész életén keresztül a magyarság fönmaradásával kínlódott”, aki „megerősítő szellemi előd – nemzetfelfogásban és magyarságtudatban”. Életműve, a benne rejlő tanítás, a cselekvést meghatározó, annak irányt mutató eszmék vissza-visszatérő témaként vannak jelen a Csoóri-életműben. A róla írott számos értékelő sor összegzéseként is olvashatjuk az alábbiakat: „A sokszor megveszőzött utópiát – elképzelését például a harmadik útról vagy a minőségi magyarság jövőjéről – sokan ideológiaként értelmezték és értelmezik ma is. Én sokkal inkább lelki indítékot látok mögöttük: országféltést, használni akarást,

duhaj találékonytságot, hogy a nemzet – Mohács után kiegyezések, Trianonok után – szabaduljon ki végre évszázados ördögi köréből.”

Monostori Imre szintézisalkotó törekvésének újabb példája a Nagy Gáspár – a „küldetési ember” – életművéhez való közelítés, általa pedig a múlt század utolsó évtizedei kultúrpolitikájának megjelenítése. Csodálatos útravalót hozott magával: „már a szegényparaszti falusi világban megtanulta és elfogadta a közösségi törvények értelmét, a család működése és az emberi szolidaritás alapszabályait, a paraszti kultúra értékeinek megbecsülését”. Amire ráerősített a Pannonhalmán szerzett tudás, az ott formálódó, mélyülő életszemlélet. Melyek voltak e forrásvidék tájékozódási pontjai? Istenhit, szabadság, hazaszeretet. Aztán látnia, tapasztalnia kellett, hogy az életben az igazság kéz a kézben jár az igazságtalansággal, a bátorság a gyávasággal, az emberi kiválóság a hitványsággal. Életének meghatározó eleme volt 1956, a hozzá való viszonyulás lelki teherként nehezedett gyöngye vállaira. Ezért vállalta az összeütközést a hatalommal: ébren tartva a forradalom csodáját, elítélve az elfojtás gyalázatát. Etalon lett, követendő példa, élő lelkiismeret, akit szilenciummal lehetett ugyan sújtani, de elhallgattatni semmiképp. A mellette, vele egy időben felsorakozó pályatársak – Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István, Csoóri Sándor... – oly irodalmat teremtettek, amely aláaknázza a kommunista rendszer elnyomó kultúrpolitikáját. Emberi, erkölcsi/etikai alapállására jellemző volt, hogy a maga szerepéről, rendszerváltó verseiről, küzdelmének mozgó rugójáról csak annyit mondott: „dehogyan voltam bátor, csak nem mertem félni”. Költői életművének

„korszerűen közösségi jellegét, jellegzetességeit”, monográfiaírója – Görömbei András – ekként jellemezte: „Nagy Gáspár költészetének legnagyobb vállalkozása az, hogy a mai köztudatban (anno: 2004 – M. J.) megkérdőjelezett költői funkciót, a közösség nemzeti tudatának, morális felelősségének, tisztaságának ápolását tovább folytassa.” E törekvése nem csupán korának szólt, időtlen érvénytel bír!

A második kéve

A kötetben található írások másik vonulata a szemleíró Monostori Imre munkásságából ad ízelítőt. Az e téma- és tárgykörbe sorolható írások beszédesen vallanak írójuk érdeklődési köréről, irányairól. Természetes törekvés, hogy azokra figyel, akik vele hasonló gondolkodásúak, kiknek irodalmi eszményei az övéivel rokon vonásokat hordoznak, kiknek művében/műveiben, a fentiekben is érintett ideálok – hazaszeretet, a nemzet sorsáért való aggodás, az identitásörzés, a nemzeti értéktárba tartozó hagyományok ápolása... – állnak az éppen elemzésre kerülő alkotások előterében.

Bár az indíték mindig egy-egy mű, frissen megjelent kötet, a megközelítés, bemutatás az alkotó és az épp elemzésre kerülő mű párhuzamos pályán halad – hol ez, hol az kap több rivaldafényt. A Féja Géza és Supka Magdolna leveleskönyvében a magánélet évtizedeket átívelő érzelmi kötődése. „... a két, még mindig szerelmes főhős szemünk előtt nő meg emberségben próbák és megpróbáltatások sorozatában, tiszta, szép életrecept szerint,” melyben „a népi írói mozgalom radikális vonulatának egyik vezéralakja”-nak személyiségrajza kap nagyobb hangsúlyt, írószerep, a mozgalmi

múlt, az életküzdelem jelei csak utalásokként vannak jelen.

A kötetben olvasható recenziókra, méltatásokra nem ez a megközelítési mód jellemző. Előszeretettel fordul azok felé, kiknek életútja, életműve a hatalomhoz való viszonyulásról szólnak. Közülük egyetlen olyat találunk – Király István irodalomtörténész –, amelyben az alkotó, a tudós annak feltétel nélküli szolgálatára vállalkozik. E viszonyrendszer bonyolultságára vall a naplóiból kirajzolódó kép, mely korántsem egy diadalút leképződése, hanem „egy jelentős személyiség nagy belső drámája”-ként olvasható önvalomás, melyben az ünneplés mellett ott rejtkezik a félelem, a szorongás, a folytonos megfelelni akarás mellett „a szenvedélyes önbírálat, sőt az önostorozás” is. Később, a hetvenes években hangot kapnak a kérdések, a kétely szavai. Nagy utat járt be. „...akaratos főszereplőből elcsöndesedő és kicsit megnyugvó karakterszereplővé válik.” A *Kortárs* főszerkesztőjeként nem kevesebbet tűzött maga elé, mint „meg kell csinálni a szocialista irodalom forradalmát, nagykorúsítani kell ezt az irodalmat, maga harcolja ki a világban a helyét”. Törekvései kudarcra voltak ítélve. Ezért is érdemelte ki Monostori Imrétől a naplói méltatása elé írt jelzöt: „boldogtalan Király István”.

A Komárom-Esztergom megyei könyvtár szellemi kilátótornya, az *Új Forrás* folyóirat főszerkesztői stalluma állandó odafigyelést kínált, igényelt és követelt az ország szellemi/irodalmi életére. Németh László életművének búvárlója azonban elsősorban arra érzett készletet, hogy azokra az erővonalakra figyeljen, amelyek egy jobb, igazabb világ megteremtése szolgálatára szegődtek, vállalva a konfrontációt, a küzdelmet is, akik

szembeszálltak „a politikának álcázott „*vademberi gondolkodás*”-sal. Ilyen volt Tamás Attila irodalomtudós, egyetemi tanár, aki a *Visszatekintés* című életrajzi jegyzeteiben vet számot életével, akit „érzékeny erkölcsi jelzőrendszer” óvott meg attól, hogy elfogadja „a bolsevizmussá torzult szocialista gyakorlatot”. Ilyen volt Olasz Sándor, akihez e kötetben előbb egy interjú révén közelíthetünk. Posztumusz kötetének szemlézése teljesíti ki a róla rajzolt portrét. „...jól felkészült, tájékozott volt, mert egészségesen gondolkodott, mert hiteles személyiség volt, aki ráadásul szelíden bánik a vitázókkal s az ellenvéleményekkel, mert tiszteli a szakmabelieket, mert becsületes íróember.” Professzorként és szerkesztőként is ellenszélben dolgozott, mindvégig igényesen, felelősségtudattal. Leginkább az egyetemi hallgatók körében megnyilvánuló igénytelenség fáj neki. Ugyancsak az egyetemi katedráról vívta harcát a hatalommal Vasy Géza is, azzal a hatalommal, amely „értelemszerűen hadat üzent az irodalmi hagyományt eddig képviselő nemzeti és ezen belül a népi irodalomnak is”. A népi és urbánus vita újraeledése idején hitet tesz Illyés Gyula mellett, akit *az 1956-os forradalom szellem előkészítőjének* tart. Ez indítja őt arra, hogy meggyőzően érveljen „a népi-nemzeti gondolat reinkarnációs erejének érvényesülése mellett”. Az elköteleződés jellemzi Gróh Gáspár gondolkodását, műveit is. Ő is „azokhoz a nagy szellem elődökhöz és gondolatokhoz, eszmékhez kíván csatlakozni, akiknek, amelyeknek a számára a magyar irodalom mindig több volt a »csak« művészetnél: a *magyarságtudat részeként* gondolnak a magyar kultúrára, s gyakorolták hivatásukat.” Ez készítette őt a népi irodalom kutatására, azon kortársak alkotásainak,

köteteinek a méltatására, akik ugyanezen törekvések szolgálatában álltak. A napjainkban gyakran elhangzó szó – populizmus – billogként tapad azokhoz, akik a népi gondolat folytatói, a népiesség jegyében alkotnak.

De mit is rejt e szitokszóvá vált fogalom? Monostori Imre Gyurácz Ferenc kötetének elemzésével segít bennünket hozzá annak megértéséhez. S mindjárt egy, a szerző kötetéből kiragadott idézettel: „Azt a célt szolgálta, hogy megbélyegezzék és a demokratikus közélet fősodrából kirekesszék azokat, akik a magyar történelem folyamatosságának helyreállítására, a nép és a nemzet szolgálatára helyezték érvelésüket vagy politikájuk fő hangsúlyát”. Azt követően mi is megismerhetjük e fogalom térnyerését, alkalmazását a nemzetközi és hazai küzdőtereken. Magyar vonatkozásban: szándékos jelentésátvitellel, torzítással „negatív értelmezést okozott a magyar népi mozgalom körül”. Gyurácz mindezzel szembeszállva fogalmazza meg, hogy a populizmus „a liberalizmus, a konzervativizmus és a szocializmus mellett a negyedik eszmeáramlat”, így „beemelődik a 20. századi (vagy még azelőtti) pozitív tartalmú politikai és kulturális ideológiák sokszínűen összetett (és bonyolult) világába”.

A harmadik kéve

A kötetben olvasható írások másik csoportja, bár nem távolodik el az egyén és a hatalom közti küzdelem színterétől, ezúttal azonban a hatalom természetrajza kerül előtérbe. Elsőként Babus Antal könyvét – *Egy konzervatív úr a baloldali zarándokok között* – említhetjük. Magyar Zoltán tapasztalataiból nem az ideológiai beágyazottságú társadalom képe bontakozik ki, hanem a társadalomtudós

észlelései – a lehetőségek adta körülmények, feltételek között –, hanem a személyes élmény kiváltotta tanúságtétel. Oly időben, amikor a világ még elismeréssel adózott a nagy Szovjetunió előtt. Itthon „megrökönyödést váltva ki bizonyos hivatalos körökben”. Az azokra válaszoló sajtónyilatkozataiban, állításait igazolandó, „kiemelte a szovjet állami ellenőrző rendszer hatékonyságát”, mit sem tudva – vagy nem szólva? – arról, hogy az milliók életáldozatát követelte, azt megkülönböztetően nem, hogy ama „rend” mily borzalmakat követelt a következő években. A sors iróniája, hogy a Magyarországra bevonuló szovjet csapatok garázdálkodása – a szovjet rendszer igazi arca – fölötti kétségbeesés kergette öngyilkosságba.

Salamon Konrád kötete – *Tizenkét nap szabadság, 1956. Az első antikommunista forradalom* –, amint címében is jelzi, az újabb kori magyar történelem legfontosabb eseményéről állít élénk reális képet, cáfolva az azt követő évek, évtizedek torzító, hamis beállítását, kimondva, hangot adva a kegyetlen megtorlásokról oly sokáig elhallgattatott társadalmi megítélésnek: „a halálos ítéletek, a kivégzések is teljesen önkényes módon születtek: a jognak, az erkölcsnek, az igazságnak itt sem volt semmi szerepe”. Nagy Imre a bírósági eljárás megkérdőjelezésével, a „kegyelmet nem kérek” életáldozatával, „viselkedésével, magatartásával, morális erejével, mégis szelíd, töretlen hitével, igazságszeretetével, a hajlíthatatlanság tanúsításával vált nemzeti hőssé”.

Az olvasóban fölmerülhet a jogos kérdés: miként lehetett a kommunista ideológiára épülő elnyomó rendszert oly sokáig életben tartani? A kötetben két írás is foglalkozik e kérdéskörrel, konkrét módon, két kötet szemlézése által.

Szönyi Tamás *Titkos írás* című vaskos kötete a magyarországi állapotokat, az állambiztonsági szolgálat 1956–1990 közötti tevékenységét ismerteti, a tartó-tiszt–informátor–célszemély közti szövevényes kapcsolatrendszert, melynek polipkarjai rátelepedtek a szellemi élet minden területére, mindazokra, akik az ő szempontjukból ellenséges érzülettel viselkedtek-gondolkodtak-cselekedtek a regnáló rendszer ellen. Ideig-óráig sikerrel. A kötetből kiolvasható a végkövetkeztetés: a teljhatalommal felruházott megfigyelő és büntető rendszer „hallatlanul sok kellemetlenkedése ellenére semmit sem tudott megakadályozni. Éppen ellenkezőleg: kitermelte a saját maga kórokozóinak egyre nagyobb, végül életveszélyes mennyiségűvé duzzadt számát, tömegét”. Az erdélyi Gálfalvi György kötete – *Kacagásaink. Emlékiratok* – a román titkoszolgálat, a hírhedt Securitate gyakorlatát idézi élénk. A célszemély ezúttal az újságíró, folyóirat-szerkesztő Gálfalvi György, jelesen az a több ezer oldalas megfigyelési anyag, amelyet az évek során halmoztak fel. Bennük korántsem csak az ő személye, hanem az erdélyi magyar szellemi élet került célkeresztbe – válogatott eszközökkel, eljárásokkal kívántak ellehetetleníteni, megfélemlíteni, elhallgattatni embereket, közösségeket. Szomorú tapasztalás, hogy e téren az 1989-es fordulat sem hozott változást. Miként is jellemzi ezt a kötetben főlemlített kortárs? „...a világ szerkezete megváltoztatható, de törvényei nem”. A román politika magyarellenessége ma sem kisebb intenzitású, mint a kommunista időkben! Elszomorító, de sok évtizedes beidegződött tapasztalat diktálja szavait: „nem lehet kiegyezni”. Miért is? Erre adnak választ az írás záró sorai: „Etnikai, történelmi determináció

ez, ami nem változott 1989 után sem. Éppen azért nem, mivel ugyanazon néplélek sugallata szerint működik ma is és fog működni a jövőben is.”

*

Németh László írta Adyról: „Egy költő műve azzal, hogy itthagya, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.” Mély és igaz szavak, melyek továbbgondolásra készítenek. Lennie kell olyanoknak is, akik tehetségükkel, tudásukkal, alkotó/írói képességeikkel segítik, hogy nemzeti kultúránk, irodalmunk értékeinek kisugárzása szüntelen maradjon. E kötetet belengi Németh László szelleme. Zárszóként idézzük őt a *Tanút* útra indító soraival: „Folyóiratom ihletője e kor igazi múzsája: a szorongó tájékozatlanság. Hajótörtek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban

a hitben, hogy van parts a csillagok vezetnek.” Mily időtlen szavak! A szorongó tájékozatlanság – e bonyolult, sok veszélyt rejtő, sok veszélytől fenyegetett világunkban mi is tájékozatlanul bolyongunk. De keressük a csillagokat! Keressük azokat az írókat, műveket, amelyek csillagokként vezetnek bennünket, hajótörteket, egy remélt part felé, életerőnk, reményeink és a hitünk szerinti nemzeti megmaradásunk felé. Ily műveket ajánl figyelmünkbe Monostori Imre. Olvassuk figyelemmel, hogy mi is elérjük a partot! A kévéken és keresztekben ott rejlenek az aranyos életet adó búzaszemek.

MONOSTORI IMRE: Kéve és kereszt. Kritikai rajzok. Budapest, 2020. Nap Kiadó, 304 p.

MÁRIÁS JÓZSEF

Igény és mértéktartás

Karádi Zsolt könyvéről

Karádi Zsolt új könyve négy tanulmányt és tizenöt kritikát tartalmaz ízléses, visszafogott borítólapjai között. A rövid előszó tanúsága szerint az írások az elmúlt másfél évtizedben, különféle felkéréseknek eleget téve születtek. (A filológiai pontosságra ügyelve a kötet külön közli az első megjelenések adatait.) Korábbi munkáiban olvasói a

szertől megszokhatták a széles érdeklődési kört – ez most is így van. Irodalom és színház, a két nagy szenvedély egyforma súllyal kap helyet. *Kimondott* színikritika ezúttal nincs, ám a két legterjedelmesebb, ezáltal legfajsúlyosabb írás a nyíregyházi Mórnicz Zsigmond Színház – ahogy e lapokon áll – „Schlanger-korszakáról” szól, összesen majd-

nem hatvan oldalon. Az irodalmi témák a századforduló szecessziós kísérletezéseitől, a regionalitástól, az örök szerelem transzilván lírán és prózán át a századvég számára személyesen fontos alakjaiig, s egészen a kortársakig sorakoznak: a nagyobb dolgozatokban Czóbel Minka és Nagy Gáspár, valamint áttételesen Görömbei András a főszereplő, a rövidebbekben, azaz a kritikákban, a névsor legfiatalabbaktól, a mai harmincasoktól a hetvenesekig tart. E munkák között is van inkább történeti érdekelttségű, hiszen az ismert Áprily-kutató, ha kedves költőjéről ezúttal nem, de kortársáról, az ún. „helikoni triász” tagjáról, Reményik Sándorról, életműkiadása egy újabb darabja kapcsán kedvvel értekezik.

Karádi Zsolt nyelve mívesen kimunkált, retorizált esszépróza. Alapvető célkitűzése, hogy a szakmai igényességből jottányit sem engedve maradjon olvasmányos. Ezt a filológia és az interpretáció között jó érzékkel megtalált egyensúly mindvégig megtartott lendületével éri el: írásai informatívak, bevezetnek a tárgyalt szerző tágasabb világába akkor is, ha a szöveg léptékét kisebbnek gondolnánk. Minden esetben – a szóban forgó textus akár kritika, akár tanulmány – megteremti a tárgyalt mű recepciós kontextusát. Vizsgálódásaiban, önálló értelmezéseiben innen indul el. Írásai érdekessé teszik a vizsgált szerzőket és műveiket a nem irodalmár olvasó számára is, olyan oldalukról ragadva meg tárgyaikat, amelyek az interpretációs eljárások absztrakciói során elérhető közelséget ígérnek. Mindezeket a feltétlen alázat attitűdje felől lehet legjobban megérteni: Karádi Zsolt érdeklődéssel, figyelemmel és elhivatott felelősséggel fordul minden egyes műalkotás felé, s még a kisebb munkákban is felkutatja kritikai apparátust a teljesebb

megértés, a hitelesebb műbíráló érdekében. Bár prózával, tudományos művel és érintőlegesen kritikai írásokkal is foglalkozik, legkedvesebb irodalmi műneme érezhetően a líra. (Viszonylag kevés olvasó ismeri azt aényt, hogy a magyar irodalomkritikában egyre nagyobb a versértelmezők hiánya. A mai magyar líra líratörténetet olvas, miközben új líranyelvet teremt – e nyelv(ek) előzményeinek, visszautalásainak feltárása lassan olyan óriási feladat lesz, hogy a legtöbb kritikus, aki megérzi a szövegközi telítettséget egy-egy új verseskönyv esetében, megriad a feladattól.) Karádi Zsolt, aki egy olyan irodalomtörténész-generációhoz tartozik, amelynek tagjai rengeteg poémát tudnak fejből, nem bizonytalanodik el a historikus előzmények felismerésében; biztos kézzel mutat rá motívumok, metaforák, poétikai eljárások eredetére, kedvet csinálva a költői játékokban való diszkurzív részvételre, egyúttal a klasszikus literatóri attitűd iránti tiszteletet is megteremti olvasóiban, noha meggyőződése, hogy nem célja nem ez.

A tisztán irodalmi tárgyú írások előtt a színházi témákról kell szólni. A két terjedelmes írás (*Az egérszemek titkai I–II.*) ugyan összefügg, címzéséből következően a második rész „folytatásként” is olvasható, mégis két teljesen különböző műfajú szövegről van szó: ez utóbbi kibővíti, elmélyíti tárgyát, megindokolja, miért érdemes végiggondolni a színház legutóbbi történetének egy kicsiny korszakát. Az első munka a nyíregyházi teátrum 2015-ös direktorváltásának körülményeit világítja meg; előbb, ha nem is oknyomozói, de tényfeltáró zsrnalista jegyeket villantva, majd érezhetően lényegesebb mondanivalóként, a 2015–16-os évad első fele előadásainak áttekintésére vállalkozik,

tulajdonképpen összefűzött kiskritikák formájában. A második, az egyetlen *nagy tanulmány*, a szó szoros értelmében véve: az Ivo Krobot rendezésében megvalósult, Bohumil Hrabal remek kisregényén alapuló *Túl zajos magány* című előadás értelmezését tárja olvasói elé. Pontosabban az előadás áll a középpontban, de épp akkora fontosságot kap Hrabal eredeti, *Túl-ságosan zajos magány* című kisregényének értelmezése, ilyenformán irodalomtörténeti tétjei is világosak. A tanulmányíró a színpadi játéknelv és a tisztán irodalmi narratíva dramaturgiájának kétféleségét a különféle intermediális és adaptációs teóriák teljes elméleti felvértezettisével veszi számba. Nem rejti véka alá azt a véleményét, hogy jelentősnek tartja a nyíregyházi előadást. A két mű végső soron olyasmis tanulsággal szolgálhat (noha az Karádi nem vonja le), hogy – bár Schlanger András kétes értékű pályázattal nyert, majd homályos körülmények között volt kénytelen távozni Nyíregyházáról –, rövid direktori időszakának mégiscsak fontos eredményt tulajdoníthatunk. A legutóbbi szabolcsi Hrabalt, amely kiemelkedik az egész magyar színjátszásunk újabb történetét tekintve – ahogyan Karádi írása emelkedik ki a magyar Hrabal-irodalomból, amely, ahogyan mondani szokás, egyszerre sok is és kevés is. Mert ilyen minőségben mindenképpen kevés; ez az írás a hazai Hrabal-értés jelentékeny darabjának tartható.

Czóbel Minkával és Nagy Gáspárral Karádi Zsolt nem először foglalkozik. Az elmúlt években közrebocsátott köteteiben olvasói már láthatták a regionális kultúra arcélinek megrajzolásában érdekelt kutatót, miképpen azt is, hogy tapasztalatait világirodalmi keretben is biztosan helyezi el a francia tárgyú, szintén közelmúltbeli

kötetének tanúsága alapján; vagyis egyáltalán nem vádolható azzal, hogy legszűkebb térségének alkotóit önkörükben vizsgálja. Czóbel Minkához nem elsősorban a földrajzi régió felől közelít, hanem „boszorkány-dalait” az irodalomtörténeti kontextus érdekeltisége mentén értelmezi. Érzékenyen mutat rá azokra a pontokra az elmagányosodott anarcsi költő életművében, amelyek során kanonikus pozíciója termékenyen újragondolható volna, ám ebben az írásában óva int attól, hogy – regionális vagy másmilyen elfogultságok mentén – szerepét túlértékeljük. A tágabb régióhoz kapcsolódik szegről-végről a Nagy Gáspár-tanulmány, de inkább a „szellemi régió” lesz fontos, hiszen a tanulmányban elemzett vers, a *Litániás discsérő ének* megszólítottja Görömbei András, a debreceni egyetem néhai iskolateremtő professzora, akinek szemléletmódja Karádi Zsoltra is nagy hatással volt. Mindebből kitűnik, hogy a dolgozatok írója írásaiban mer nagyon személyes lenni, ez azonban értékítéleteit nem torzítja el. Nagy Gáspár tragikusan korán megszakadt életművének az a korszaka, amelyet az értekezés érint, meglehetősen kevés feldolgozott: eddig különösen az ún. „rendszerült” versei álltak inkább az irodalomtörténeti érdeklődés fókuszában. Az itt tárgyalt vers legutolsó alkotói korszakához kötődik, ami a már halála után megjelent kötetében kapott helyet. E periódus szintézisigényű feldolgozásához az itt szereplő elemzés fontos adalék lehet.

A könyv második fele irodalomkritikákat tartalmaz. E reflexív műfaj az, amely az irodalomtörténész elméleti munkáját legszorosabban a napi praxishoz kapcsolja, hiszen a jól megírt műkritika annak mintegy előfutára, -tanulmánya, kiindulópontja lehet a későbbiekben. Nem

utolsósorban az elfogódottságra itt a legkisebb az esély: míg az irodalomtörténetész érdeklődési körét maga választja, kritikák írására általában célzottan kéri fel a lapszerkesztők az erre vállalkozókat, megmondva, melyik könyvről, mikorra, milyen terjedelemben kell írni. Az ember ilyenkor nekifog: többnyire úgy, hogy azok a „mankók” is hiányoznak, melyeket nagyobb ívű munkáiban megszokhattott: a mások véleménye, tanulmánya –, mert itt ő maga teremt mások számára ilyen mankót. Karádi Zsolt láthatóan kérdező olvasó, nyitottan áll a műfaji kísérletekhez, az új utakat kereső szerzőkhöz. Értékelő pozíciója mindvégig tisztán kivehető marad, érezhetően a szövegek belső értékvilágának sarokpontjait akarja megtalálni, és azok alapján alkotja meg saját véleményét. Ez a fajta immanens feltárás a normatív értékrendszer helyébe adaptív szempontokat állít, így az újszerűség, a formabontás felismerésére és felismertetésére (miképpen a fentebbiekben jelzett szövegek köziség meglátására is) egyaránt alkalmas. A tárgyalt könyvek között Karádi érdeklődése a legjelentősebb kortársaktól (mint az azóta már elhunyt) Grendel Lajostól, Tóth Krisztiánától, Markó Bélától, Szabó T. Annától, Fekete Vincétől, Tóth Erzsébettől a középgeneráció jelesein (Filip Tamás, Jenei Gyula, Csender Levente) át a legfiatalabb prózaíró nemzedéket képviselő Potozky Lászlóig (kinek neve sajnos elírással jele-

nik meg a különben gondosan szerkesztett kötet lapjain) terjed műnemeken és műfajokon át. A gyűjtemény a szépíráson túl tárgyal tudományos művet is, Hamar Péter Balázs Béla-monográfiáját, illetve, ahogy korábban már említettem, a Reményik-életműkiadás egy vegyes műfajú, korai, eddig javarészt kiadatlan szövegeket közlő kötetét is szemlézi. Alaposság, pontosság, türelem, igényesség és mértéktartás tükröződik ezekből az írásokból, amelyek – bár kerülnek a direkt értékelő mozzanatokra – álláspontjukat nagyon pontosan teszik érezhetővé.

Az utóbbi években Karádi Zsolt üdvös gyakorisággal jelenteti meg évek hossza során írott tanulmányainak és kritikáinak gyűjteményeit. Ebből látható, műhelyben komoly munka folyik; ő megyénk irodalomtudományi életének egyik legtermékenyebb szerzője. Széles érdeklődési köre nemzeti kultúrákon és a kulturális reprezentációk különféle szintjein ágazik el, s találkozik újra össze néhol a leletmentés, máshol a rekonstruálás, megint máshol a legjelentősebb pályák újraértékelésének szándékával és igényével. Ez a kötet ennek a nagy munkának egyik újabb fontos állomása.

KARÁDI ZSOLT: Művek és gesztusok. Tanulmányok, kritikák. Nyíregyháza, 2019. Feliciter Kiadó, 162. p.

ANTAL BALÁZS